

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПАМ'ЯТКООХОРОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

04086, м. Київ,
вул. Петропавлівська, 15

тел. (+38044) 468-01-92
факс (+38044) 288-54-43

**ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН
м. УЖГОРОДА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ
З ВИЗНАЧЕННЯМ МЕЖ І РЕЖИМІВ ВИКОРИСТАННЯ ЗОН
ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ТА ІСТОРИЧНИХ АРЕАЛІВ.**

(Виконання науково-дослідних робіт з розробки
історико-архітектурного опорного плану м. Ужгорода
Закарпатської області з визначенням меж і режимів використання
зон охорони пам'яток та історичних ареалів.)
(договір № 27 від 27.09.2013 р.)

ТОМ 1

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

**В.о. директора
НДІ пам'яткоохоронних досліджень**

А.І. Звіряка

**Науковий керівник :
Науковий співробітник НДІ,
кандидат архітектури**

В.П. Петрик

**ГАП
Заступник директора НДІ**

М.П. Гайда

Київ – 2014

Замовник: Виконавчий комітет Ужгородської міської ради
Стадія: Проект

Авторський колектив та відповідальні виконавці

№п/п	Прізвище	Посада	Ступінь участі у проєкті
1.	Василь Петрик	Науковий співробітник НДІ пам'яткоохоронних досліджень кандидат архітектури	Науковий керівник роботи
2.	Микола Гайда	Заступник директора НДІ пам'яткоохоронних досліджень	Головний архітектор проєкту
3.	Леонора Фічук	Науковий співробітник НДІ пам'яткоохоронних досліджень	Автор (розділи натурних досліджень, узагальнення досліджень, проектно-регулятивний розділ)
4.	Антоніна Залузецька	Науковий співробітник НДІ пам'яткоохоронних досліджень	Автор (розділ археологія)
5.	Йосиф Кобаль	Зав. відділом археології Закарпатського краєзнавчого музею.	Автор (розділ історичних досліджень)
6.	Володимир Лезу	Архітектор	Автор (розділи натурних досліджень, узагальнення досліджень)
7.	Петро Сарваш	Архітектор	Автор (розділи натурних досліджень, узагальнення досліджень)
8.	Олександра Гайда	Архітектор	Співавтор (розділ натурних досліджень, опрацювання графічних матеріалів проєкту)
9.	Ігор Сьомочкін	Завідувач відділом досліджень пам'яток західного регіону НДІ пам'яткоохоронних досліджень	Співавтор (розділ історичних досліджень)

ГАП

Микола Гайда

Склад проекту

Том 1. Пояснювальна записка.

Том 1.

Додаток 1. Перелік пам'яток та об'єктів культурної спадщини м. Ужгорода.

Том 1.

Додаток 2. Матеріали історичних досліджень. Картографічні та іконографічні матеріали.

Том 1.

Додаток 3.

Частина 1. Матеріали натурних досліджень. Фотофіксація існуючого стану пам'яток та історичної забудови.

Том 1.

Додаток 3.

Частина 2. Матеріали натурних досліджень. Фотофіксація існуючого стану пам'яток та історичної забудови.

Том 2. Графічна частина

- Історико-архітектурний опорний план м. Ужгорода Закарпатської обл. Основне креслення. м 1: 5000;
- Історико-архітектурний опорний план м. Ужгорода Закарпатської обл. Центральна історична частина міста. м 1: 2000;
- Історико-архітектурний опорний план м. Ужгорода Закарпатської обл. Території та зони охорони пам'яток археології, зони охорони археологічного культурного шару. м 1: 5000.
- Історико-архітектурний опорний план м. Ужгорода Закарпатської обл. Територіальний та планувальний розвиток міста. м 1: 7500;
- Історико-архітектурний опорний план м. Ужгорода Закарпатської обл. Видове розкриття пам'яток архітектури та містобудування. м 1:7500;
- Історико-архітектурний опорний план м. Ужгорода Закарпатської обл. Існуюче охоронне зонування. м 1: 7500.

ЗМІСТ ПОЯСНЮВАЛЬНОЇ ЗАПИСКИ:

Вступ.

Розділ 1. Історичний та планувальний розвиток м. Ужгорода.

- 1.1. Аналіз джерельної бази та стану дослідження об'єкту.
- 1.2. Історична довідка.
- 1.3. Природні особливості місцевості, що відзначають своєрідність планування та просторової побудови міста.
- 1.4. Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови м. Ужгорода.

Розділ 2. Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації м. Ужгорода.

- 2.1. Аналіз існуючої планувальної структури.
- 2.2. Архітектурно-художні особливості історичної забудови.
- 2.3. Характеристика елементів історичного озеленення та впорядкування м. Ужгорода.
- 2.4. Архітектурно-просторова композиція та пейзажно-видова структура історичного центру м. Ужгорода.

Розділ 3. Комплексна історико-культурна оцінка території м. Ужгорода.

- 3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини.
 - 3.1.1. Архітектурна та містобудівна спадщина.
 - 3.1.2. Археологічна спадщина.
 - 3.2.3. Об'єкти культурної спадщини за видом "пам'ятки історії".
 - 3.2.4. Об'єкти культурної спадщини за видом «пам'ятки монументального мистецтва».
 - 3.2.5. Об'єкти культурної спадщини за видом «пам'ятки садово-паркового мистецтва».
- 3.2. Аналіз діючих зон охорони пам'яток культурної спадщини.
- 3.3. Загальна характеристика історичних ареалів.

Розділ 4. Проектно-регулятивний розділ.

- 4.1. Основні принципи системи охоронного зонування. Ужгорода.
- 4.2. Межі територій та охоронних зон.
 - 4.2.1. Визначення територій пам'яток.
 - 4.2.1.1-23. Пам'ятки архітектури та містобудування.
 - 4.2.1.24-77. Пам'ятки історії
 - 4.2.1.78-88. Пам'ятки монументального мистецтва.
 - 4.2.1.89-101. Пам'ятки садово-паркового мистецтва.
 - 4.2.1.102-105. Пам'ятки природно-заповідного фонду.
 - 4.2.1.1-7. Пам'ятки археології.

4.2.2.Визначення охоронних зон.

4.2.2.1. Комплексна охоронна зона.

А. Правобережної частини міста Ужгорода.

Б. Лівобережної частини міста Ужгорода.

4.2.2.2. Охоронні зони пам'яток, які розташовані поза межами історичного ареалу.

4.2.2.3. Охоронні зони пам'яток археології.

4.2.3. Визначення зони з регулювання забудови.

4.2.3.1. Зони регулювання забудови 1-ї категорії.

А. Правобережної частини міста Ужгорода.

Б. Лівобережної частини міста Ужгорода.

4.2.3.2. Зони регулювання забудови II-ї категорії.

А. Правобережної частини міста Ужгорода.

Б. Лівобережної частини міста Ужгорода.

4.2.3.3.Зони регулювання забудови пам'яток, які розташовані поза межами історичного ареалу.

4.2.3.4.Зони регулювання забудови пам'яток археології.

4.2.4. Визначення територій історичного ареалу.

А. Правобережної частини міста Ужгорода.

Б. Лівобережної частини міста Ужгорода.

4.2.5.Режими використання територій зон охорони пам'яток.

4.2.5.1. Режими використання охоронних зон.

4.2.5.2. Режими використання в межах зони регулювання забудови I-ї категорії (регулювання суворого режиму).

4.2.5.3. Режими використання в межах зони регулювання забудови I-ї категорії (регулювання суворого режиму).

4.2.5.4. Режими використання в межах зони регулювання забудови II-ї категорії

4.2.5.4. Режими використання в межах зони регулювання забудови II-ї категорії.

4.2.5.5. Режими використання територій історичних ареалів.

Вступ.

Дана робота виконана на замовлення Управління містобудування та архітектури Ужгородської міської ради.

Необхідність розроблення науково-проектної документації зумовлена вимогами Закону України «Про охорону культурної спадщини», Постановами Кабінету Міністрів від 26.07.2001 № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України», від 03.07.2006 № 909 «Про затвердження Порядку визначення населеного місця історичним», від 13.03.2002 № 318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць».

Мета роботи – забезпечення збереження пам'яток та об'єктів культурної спадщини, традиційного характеру середовища м. Ужгорода шляхом опрацювання історико-архітектурного опорного плану міста та проекту зон охорони пам'яток, визначення меж і режимів використання території історичного ареалу міста.

Об'єктом дослідження є територія історичного міста Ужгорода, занесеного до Списку історичних населених місць України, історичний ландшафт території міста, планування, забудова, пам'ятки та об'єкти культурної спадщини.

Предметом дослідження є історично сформований планувально-просторовий устрій м. Ужгорода, історична забудова, об'єкти культурної спадщини, а також визначення методів і заходів з охорони нерухомої культурної спадщини міста та збереження традиційного характеру середовища.

Результатом наукових досліджень є: історико-архітектурний опорний план м. Ужгорода; проект зон охорони пам'яток та визначення режимів їх використання; визначення меж та режими використання території історичного ареалу; рекомендації щодо збереження традиційного міського історико-архітектурного середовища.

Графічна частина роботи представлена наступними кресленнями:

- Історико-архітектурний опорний план з визначенням меж історичного ареалу та зон охорони пам'яток м. Ужгорода – основне креслення, м 1:5000;
- Історико-архітектурний опорний план з визначенням меж історичного ареалу та зон охорони пам'яток центральної історичної частини м. Ужгорода, м 1:2000;

- Території та зони охорони пам'яток археології, зони охорони археологічного культурного шару м. Ужгорода, м 1:5000;
- Територіальний та планувальний розвиток міста, м 1: 7500;
- Видове розкриття пам'яток архітектури та містобудування м. Ужгорода, м 1:7500;
- Існуюче охоронне зонування м. Ужгорода, м 1: 7500.

Нормативна база дослідження.

Історичні міста України вимагають особливого підходу, оскільки процеси їх розвитку, реконструкції, забудови, господарська діяльність у історичних ареалах, визначених на їх території, повинні ґрунтуватися на усвідомленні необхідності збереження і раціонального використання об'єктів нерухомої культурної спадщини, охорони традиційного середовища. На це спрямовано такі заходи, як установлення зон охорони пам'яток, визначення історичних ареалів, затвердження місцевих правил забудови. Розробка історико-архітектурного опорного плану м. Ужгорода, в тому числі проектів зон охорони пам'яток, визначення історичних ареалів, виконання історико-архітектурної інвентаризації об'єктів культурної спадщини ґрунтується на чинних нормативно-правових документах, які формують сучасну нормативну базу таких досліджень, а саме:

Закон України "Про охорону культурної спадщини" від 08.06.2000;

Закон України "Про архітектурну діяльність" від 20.05.1999;

Закон України "Про інвестиційну діяльність у будівництві" від 18.09.1991;

Закон України "Про регулювання містобудівної діяльності" від 23.02.2011;

Закон України "Про охорону археологічної спадщини" від 18.03.2004;

Земельний кодекс України від 25.10.2001;

Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 №318 "Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів";

Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 №878 "Про затвердження Списку історичних населених місць України (міста та селища міського типу)";

Постанова Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 №909 "Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним";

ДБН 360-92** Містобудування. Планування та забудова міських і сільських поселень;

ДБН Б.1-3-97. "Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження генеральних планів міських населених пунктів"

ДБН Б.2.2-2-2008. "Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування". Затверджено наказом Мінрегіонбуду від 11.06.2008 № 249;

ДБН Б.2.2-3: 2012. "Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту". Затверджено наказом Мінрегіонбуду від 12.03.2012 № 106;

ДБН А.2.2-6-2008. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження і затвердження науково-проектної документації для реставрації об'єктів нерухомої культурної спадщини. Затверджено Наказом Мінрегіонбуду від 23.06.2008 № 262.

Представлена робота виконана під науковим керівництвом кандидата архітектури Василя Петрика авторським колективом у складі головного архітектора проекту Миколи Гайди; істориків Йосифа Кобаля, Ігора Сьомочкіна; архітекторів Леонори Фічук, Олександри Гайди, Петра Сарваша, Володимира Лезу; археолога Антоніни Закружецької.

Розділ 1. Історичний та планувальний розвиток м. Ужгорода.

1.1. Аналіз джерельної бази та стану дослідження об'єкту.

Найдавніша писемна згадка про Ужгород належить арабському мандрівникові і географу Аль-Ідрісі (1134). Ужгородська фортеця неодноразово згадується також в угорських хроніках та історичних працях XIII – XIV ст.

Різносторонню й більш правдиву інформацію про місто, його жителів і володарів подають різночасові переписи маєтностей і населення Ужгорода, перший з яких датується 1398 р. Поряд з цим важливим джерелом у XVII ст. почали з'являтися перші загальні описи зовнішнього вигляду міста і окремих його будівель (церкви, замку). У наступному столітті Ужгород як центр комітату досить докладно описується у різноманітній довідковій літературі (географічні, статистичні й демографічні описи).

Перші спроби написання історії Ужгорода відносять до 40-х років XIX ст. У 1841 р. відомий український закарпатський мовознавець, історик, церковний діяч Михайло Лучкай назвав збіркою бабських казок працю якогось Іоанна Ляшковича про походження слов'ян і початкові етапи історії Ужгорода. Через деякий час, у 1856 р., побачила світ стаття А. Грінеуса «Хроніка Ужгорода». І тільки 1860 році місто над Ужем знайшло свого першого серйозного історика в особі юриста за освітою Кароя Мийсароша.

Упродовж 20 років він збирав матеріали до своєї книги, головна мета якої полягала в обґрунтуванні давніх прав і привілеїв міста стосовно самоврядності, маєтностей тощо. Найбільш цінними є ті розділи (усіх їх є 11), де містяться витяги з документів міського та церковних архівів.

Після праці К. Мийсароша тривалий час, аж до Першої світової війни, окремого дослідження з історії міста не з'явилося. Тим часом, це був дуже важливий період накопичення й публікації великої кількості писемних джерел, появи перших самостійних розвідок про власників міста та історію окремих установ і закладів. Особливо цінними виявилися три томи так званих «Звітів мера», написаних кількаразовим мером міста Міхайом Фінцицьким.

Наприкінці Першої світової війни закарпатський історик Антон Годинка опублікував невеличку, але важливу для подальших досліджень працю, в якій оприлюднив описи Ужгорода за 1631, 1685 і 1691 рр. Він першим серед дослідників спробував розробити періодизацію історії міста, спираючись на переломні віхи у його розвитку. Зокрема, він наголошував, що на середину 1680-х років Ужгород майже повністю був знищений і місто відроджувалося заново.

У міжвоєнний період, коли територія Закарпаття була включена до складу Чехословаччини, розпочався новий етап і у вивченні історії міста. Він характеризується появою великої кількості довідкової, науково-популярної і

публіцистичної літератури, яка торкалася в основному уже Ужгорода міжвоєнного періоду.

Найвищим досягненням у вивчення минулого Ужгорода була книга радника, а потім і одного з керівників міської управи, різностороннього краєзнавця Петра Сиви «Прошлое Ужгорода» (1937). Для написання своєї книги автор використав праці уже згадуваних істориків, а також власні дослідження й спостереження. Праця П.Сиви зберегла свою актуальність донині, але чимало фактів і тверджень автора вимагають критичного осмислення.

У березні 1939 р. побачила світ монографія, присвячена Ужгороду й Ужанському комітату, яка посіла важливе місце в історіографії Ужгорода.

У роки Другої світової війни знову ж таки з-під пера П. Сиви одна за одною вийшли дві невеликі праці про Ужгород угорською мовою, з яких тільки перша була оригінальною, оскільки в ній автор опублікував результати археологічних досліджень на території міста.

Після звільнення Ужгорода від фашистів 27 жовтня 1944 року в його історії розпочалася нова епоха. Це був суперечливий час. З одного боку завдяки інтенсивним археологічним дослідженням стало можливим вирішити такі кардинальні питання, як первинне розташування міста, час його заснування і початкові етапи розвитку, з іншого боку, ідеологічні табу обмежували можливості науковців в інтерпретації речових і архівних джерел, а згодом привели і до спотворення історичного минулого Ужгорода. Власне у цей час К. Бернякович оприлюднив свою концепцію виникнення міста шляхом злиття різних слов'янських поселень в одне місто.

На початку 1970-х років група вчених Ужгородського державного університету, очолювана І.М. Гранчаком, спираючись на помилкову дату приходу древніх угрів у Карпатську улоговину, в одній з угорських середньовічних хронік (872 р.) де, до речі, згадується і Ужгород, висунула ідею відзначення 1100-річчя заснування міста. Як наслідок, світ побачила книга «Місто над Ужем», яка є класичним зразком книг подібного типу в радянські часи й основні положення якої зустрічаються і в сучасних виданнях про Ужгород. Повторне видання книги на початку 1980-х років теж прив'язувалося до можливості відзначення 1100-літнього ювілею міста і знову на основі помилкових даних. З третього разу у 1993 р. міллесентенаріум міста все-таки відзначили.

За останні десять років кількість видань довідкового, науково-популярного й наукового характеру, фотоальбомів про Ужгород минулий і сьогоdnішній різко зросла. Проте частина з них – це компілятивні праці, вихідним джерелом для яких залишається російськомовна книга Петра Сиви «Прошлое Ужгорода».

1.2. Коротка історична довідка.

Ужгород - місто обласного підпорядкування, адміністративний, економічний і культурний центр Закарпатської області, залізнична станція,

вузол шосейних доріг, аеропорт та прикордонний перехід до Словаччини. Розташоване в західній частині краю на кордоні зі Словаччиною біля підніжжя Карпат. Через місто протікає річка Уж. Площа міста 40 кв. км; населення близько 117 тис. чоловік (на кінець 2012 року).

Сучасна назва міста - Ужгород – штучного походження і вперше з'явилася лише в 1840-х роках. Офіційною була протягом 1920-1938 рр. і з 1944 року. Історична назва міста Унгвар (у джерелах ще зустрічаються різновиди Гункбар, Гунгвар, Онгвар, Оунгвар та інші). Вона складається з двох слів: назви річки, на якій стоїть місто, Унг (інші форми Уг, Уж), та угорського слова іранського походження – «вар», що означає замок, фортеця, укріплення. Етимологія назви «Унг» дискусійна. На слов'янській етимології, виходячи з форм, «Уг» та «Унг», настоює О. Карпенко («звивиста річка»); румунську етимологію, правда без врахування історичних даних про появу румунського етнічного елементу на території Закарпаття (14 ст.), підтримує К. Галас («кут», «угол»); тюркської етимології, від власного імені «Унг», дотримується низка угорських мовознавців (Л. Кіш, Я. Меліх); з тюркської мови, але виходячи зі слова «унг/онг», котре зустрічається у назвах річок на тюркомовних територіях, й означає просто «вода» або «річка», виводить назву автор статті. Отже назва «Унгвар» може бути розшифрована як «фортеця на річці (воді)». Вона підтверджує дані історичних та інших джерел, що частина давніх угрів мала тюркське походження.

Перша писемна згадка про Ужгород відноситься до 1154 р. (Аль-Ідрісі), однак за даними археології місто виникло на території сучасної Замкової гори ще наприкінці 10 – початку 11 ст. Відомості угорських історичних праць 13 ст. (Анонім, Шімон Кийзої) згадують тутешній замок у зв'язку з історичними подіями кінця 9 ст., а саме приходом у Карпатський басейн давніх угрів. У «Діяннях угрів» Аноніма (початок 13 ст.) згадується навіть місцевий «жупан» Лаборець, який був убитий угорцями. Однак існування ужгородської фортеці й міста ще до приходу угрів (895 р.) не підтверджується ні археологічними, ні тогочасними історичними джерелами. Натомість повідомлення того ж Шімона Кийзої (13 ст.) про спустошення у 1085 році половецькими ордами хана Кутеска «провінції замку Унг» виглядає більш ймовірним.

У середині 12 ст. Ужгород – велике й процвітаюче місто на кордоні з Польщею (Аль-Ідрісі); центр комітату. Весною 1241 р. його, очевидно, спустошують монголи. У 1284 р. тут уже згадується католицький плебан Степан. З 1274 р. місто власність родини Омодеїв. У 1317 р. Ужгород захоплюють війська короля Карла Роберта. Пізніше, у 1332 р., Карл Роберт дарує його італійській родині французького походження Другетам (вперше у їхньому володінні згадується у 1347 р.). Епоха Другетів в історії міста тривала до 1692 року.

Під часу перепису папської десятини (1332–1335 рр.) згадується католицький плебан ужгородської церкви Михайло. У 1380 р. – вперше фіксується тижневий ярмарок. 1384 року Другети заснували в Ужгороді

павлікіанський монастир (проіснував до другої половини 16 ст.). Завдяки останньому у місті поширюється городництво, садівництво, виноградарство; з'являється перша школа (1399 р.).

За переписом 1398 року Ужгород був лише великим селом («villa»), яким володіли члени родини Другетів (Ладислав, Іоан і Ніколай) і яким належало 156 залежних селян (йоббадів).

Починаючи з кінця 14 ст. Ужгород перетворюється на містечко (оппідум), яким керував урядник, призначений його власником. Другети зробили місто однією зі своїх резиденцій. У 1437 р. тут згадується уже їхній палац. У 1419 р. вони домоглися для нього права проведення державного ярмарку (8 травня). Згідно з переписом 1437 р. в Ужгороді було 210 населених будинків, отже кількість жителів могла сягати 1000 чоловік. На річці Уж діяло 10 «млинів» різного призначення, два з яких належали монахам. У 1440-х роках, під впливом гуситських війн, Другети укріпили місто кастеллумом. Згодом тут почав діяти монетний двір (1451 р.).

16 століття – складний період в історії Ужгорода, пов'язаний з політичною дезінтеграцією Угорщини після битви під Могачем (1526 р.) та релігійним розколом (католицизм – протестантизм). Володарі міста, Другети, спочатку підтримували на угорському троні Яноша Саполяї, але з 1541 р. їхні володіння кінцево відходять до Королівської Угорщини, що контролювалася Габсбургами. Постійні війни, напади турків (1566 р.) й міжфеодальні та міжсімейні усобиці привели до занепаду міста. На 1567 р. в ньому залишилося всього 34 селянських і 4 желярські двори, а кількість жителів сягала всього близько 200 чол. Ференц і Гашпар Другети, які перейшли в протестантизм, у 1552 р. пограбували павлікіанський монастир, котрий після цього вже не відродився й у 1587 р. монахи назавжди покинули його. Одночасово реформатська парафія Ужгорода настільки зміцніла, що заснувала у місті власну школу (1589 р.).

З кінця 1560-х років місто знову стає на ноги. Йде відродження цехів, а наприкінці століття Другети перебудовують своє родинне гніздо, перетворивши його на міцний трьохповерховий кастеллум. Не дивлячись на постійні військові конфлікти в регіоні, місто невпинно зростає. За даними перепису 1631 р. кількість будинків міщан зросла до 206, а дворян – до 31. Отже кількість жителів Ужгорода з врахуванням дворян і залоги кастеллума склала приблизно 1000 чоловік, що в чотири рази перевищує показник 1567 року. У 1610 р. Юрій Другет рекатолізував й почав відродження католицької церкви в Ужгороді. Його справу продовжив син Янош та його дружина Анна, які заснували й побудували в Ужгороді єзуїтську колегію (1641-1644 рр.) – перший середній навчальний заклад міста. 24 квітня 1646 р. в замковій церкві Святого Юрія була укладена Ужгородська церковна унія, що привело до появи в місті греко-католицької конфесії. У середині 17 ст. Дердь Другет завершив будівництво зовнішніх укріплень ужгородського кастеллума, перетворивши його на могутню фортецю. Довгий період стрімкого розвитку міста завершується його спустошенням 1684 р. під час повстання Імре Текелі.

Після цього Ужгород швидко відбудовується. У 1691 році помирає останній представник чоловічої лінії Другетів - Балінт Другет і місто переходить у володіння казни. Згідно з тогочасним переписом у ньому нараховувалося 10 вулиць, які групувалися в трьох районах міста: старому місті, новому місті і підгородді. Жителі ділилися на три соціальні групи: дворяни, ремісники і селяни. У місті діяло 8 цехів (кравців, ювелірів, чоботарів, гончарів, цирульників тощо); тут було дві корчми, митниця, яку орендували євреї, кілька фільварків, більш як 170 виноградників; млин, 2 сади, єзуїтська колегія з монастирем та церквою, замок. Торгівлю контролювали грецькі купці.

З 1692 по 1711 роки містом володів граф Міклош Берчені, який протягом 1703-1711 рр. став одним із ватажків національно-визвольної війни угорців проти Габсбургів під керівництвом Ференца Ракоці II. У 1707 році в Ужгородському замку проводив дипломатичні переговори посол російського царя Петра I Давид Корбе. Протягом 1708-1709 рр. замок і палац були укріплені й частково перебудовані. У палаці знаходилася велика бібліотека, зберігалася понад 500 картин і гравюр; діяли театр, музичний ансамбль.

У 1711 р. містом заволоділи австрійські війська й воно перейшло у володіння державної скарбниці. З 1728 р. пожежа спустошила замок і церкву Св. Юрія. Протягом 1735-1740 рр. містом володів наджупан Ужанського комітату граф Ференц Дюлої, який відновив Ужгородський замок. Після цього місто знову стало власністю державної скарбниці (до 1848 р.).

Кардинальні зміни в історії міста настали після перенесення з Мукачева в Ужгород осідку єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії (1775 р.). Імператриця Марія Терезія передала єпископу Андрію Бачинському єзуїтську колегію та церкву, які були перетворені відповідно в резиденцію та кафедральний собор, та Ужгородський замок, де з 1778 р. почала діяти богословська семінарія. Завдяки цьому Ужгород перетворився на головний центр освіти й культури українців Закарпаття.

Перша половина 19 ст. пройшла під знаком боротьби міста проти казенної домінії за здобуття самоуправління. 25 січня 1838 р. збори Ужанського комітату визнали Ужгород містом з впорядкованою самоуправною радою. Однак тільки в 1848 р., після початку угорської революції, місто звільнилося з-під державної скарбниці. Протягом 1848-49 рр. багато жителів міста, в т.ч. й частина семінаристів Ужгородської богословської семінарії, вступили в ряди революціонерів. Після поразки угорської революції, наприкінці 1849 – початку 1850-ів, Ужгород був центром так званого Руського воєводства. Саме тоді вперше з'являється нова назва міста - Ужгород, а на його вулицях встановлюються «руськомовні» назви, а мовою навчання Ужгородської гімназії стає «руська» мова. Через кілька місяців усі ці нововведення були скасовані.

За переписом 1850 р. в місті проживало (разом із чужинцями) 8 973 чоловіки, з яких римо-католиків було 2518, греко-католиків – 1534, августинців – 94, реформатів – 430, православних – 24, іудеїв – 2078. Масова

поява останніх привела до втрати греками контролю над торгівлею. У місті протягом 1840-1848 рр. виникло кілька промислових підприємств: сірниковий завод, завод для очищення каоліну та качання білизни, суконний завод. На р. Уж і каналі Малий Уж стояли мукомельний млин, пилорама і два валила. Діяла тут також друкарня.

З 1867 р. Ужгород у складі Угорського королівства Австро-Угорської монархії. У 1868 р. у місті було проведено урбаріальне врегулювання, наслідком якого стало повне майнове розмежування між Ужгородом та державною скарбницею. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. місто швидко зростає й починає модернізуватися, особливо в часи, коли його мером був відомий фольклорист, перекладач Мігай Фінцицький (1890-1894, 1904-1916). На 1910 р. кількість його жителів у порівнянні з 1850-им роком подвоїлася і досягла 16 919 чоловік.

У 1872 році з Чопа до Ужгорода дійшла залізниця (у 1893 році її продовжили до Великого Березного, а в 1904 до Ужжа), з 1902 р. тут з'явилося електричне освітлення, а з 1904 р. розпочалася телефонізація. Правобережну й Лівобережну частини міста з'єднав залізний міст (1898 р.). Все це сприяло розвитку промисловості й торгівлі. В Ужгороді з'явилися нові заводи, серед яких найбільш відомими були залізничний завод Козара та фабрика гнутих меблів «Мундус». Змінилося і зовнішнє лице міста: на місці одноповерхових мало примітних будиночків виникають гарні дво й трьохповерхові добротні міщанські будинки, а також чимало громадських споруд, зведених у стилі сецесії. Особливо активно зростає мережа навчальних закладів різного рівня: відкривається перший дитячий садок (1869 р.), будуються дві нові державні початкові школи (1902 р.), засновуються перші початкові й середні заклади для дівчат (1859 р. – будинок Гізелли; 1879 р. - будинок Марії; 1912 р. – горожанська школа, 1902 р. – греко-католицький педінститут, відкривається перше ремісниче училище (1859) та перша спеціальна школа для глухонімих (1904 р.); у 1890 р. починає діяти перший медичний заклад - акушерська школа (1890). Частина з цих закладів підтримувалася різними релігійними конфесіями, які теж розширювали свою інфраструктуру (греко-католицький василіанський монастир (1912 р.), синагоги євреїв-неологів (1870), євреїв-ашкеназі (1904) та євреїв-хасидів (1908). Швидкими темпами розвивалася Ужгородська міська лікарня (1853 р.), якою управляв знаменитий лікар Ендре Новак. У 1904 р. в Ужгороді відкрито постійно діючий театр. Під час першої світової війни місто центр дислокації австро-угорських військ групи Бем – Ермоллі.

12 січня 1919 р. до Ужгорода ввійшли чехословацькі війська. 8 травня цього ж року на засіданні Центральної Руської Народної Ради було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословацької Республіки. Офіційно це закріпив Сен-Жерменський мирний договір (19 вересня 1919 р.). Протягом 1919 – листопада 1938 рр. Ужгород – столиця автономного краю Підкарпатської Руси. Цей статус став визначальним для всієї подальшої історії міста. Ужгород із провінційного угорського за мовою і

культурою міста перетворився у модерне полі- культурне місто європейського зразка.

Ядром розвитку «нового» («чеського») міста став урядовий квартал «Малий Галагов», загальний план якого розробив архітектор Адольф Лібшер (1921 р.). Квартал характеризується прямими широкими вулицями, масивними монументальними будівлями, спорудженими в стилі функціоналізму. Центром цього урядового кварталу стала будівля земського уряду (1936 р.). Навколо розміщувалися різноманітні урядові установи (крайовий й окружний суд, військове й поліцейське управління, в'язниця, банк, дитяча лікарня тощо) та житлові квартали. Паралельно з розбудовою Малиго Галагова була врегульована набережна р. Ужа та побудований сучасний транспортний міст (1937 р.). З 1921 р. в Ужгороді функціонує автобусне сполучення, а у 1929 р. тут відкрито аеропорт. З 1936 р. завершено будівництво гідроелектростанції. Політичне й культурне життя Ужгорода в цей час переживало період бурхливого розквіту. Тут діяло багато політичних партій, громадських і культурних організацій; виходили десятки газет і журналів; було збудовано кілька нових навчальних закладів (школа ім. Масарика, деревообробне училище, єдина в Чехословаччині циганська школа і т.д.). Особливу роль у суспільно-політичному житті українців міста відігравали Товариство «Просвіта» й близькі до нього організації українського національного спрямування та Общество им. Духновича (1923) з організаціями русофільського характеру. На 1930-і роки Ужгород став найбільшим містом краю. За переписом 1930 р. тут проживало 26 675 мешканців, з яких українці (різного спрямування) становили 23,47%, євреї – 22, 11%, чехи – 17,50%, угорці – 16, 87%, словаки – 12,60%, німці – 1,9%, інші – 5, 14%.

Згідно з Першим Віденським арбітражем (2 листопада 1938 р.) Ужгород відійшов до Угорщини; незначна частина його земель, однак, залишилася в складі Карпатської України (до середини березня 1939 р.). Протягом листопада 1938 – жовтня 1944 рр. місто - центр автономної території «Підкарпаття» в складі Угорщини та адміністративний центр відновленого Ужанського комітату. За переписом 1941 р. в Ужгороді проживало 35 241 мешканців, з яких 77,7% становили угорці, 11,6% - українці (рутени), 5,2% - євреї. 3,2% - словаки, 0,7% - німці й 1,6% - інші. Різкі етнічні зміни пояснюються політичним тиском угорців на неугорське населення (українців, євреїв) та масовим виселенням чехів та словаків.

Протягом Другої світової війни розвиток міста, особливо його економіки та інфраструктури, призупинився. У 1940 р. до нього приєднали сусіднє село Радванку і так зване Горянське поселення. Знизилася також суспільно-політична активність. Нова влада заборонила усі партії й організації українського спрямування, дозволивши діяльність лише русофільських організацій. З метою створення окремої «русинської» мови та «русинського» народу було створене «Подкарпатське Общество Наук», яке попри все робило також і позитивну роботу на ниві крайової історії та культури.

У квітні 1944 р. в Ужгороді під керівництвом міської влади розпочалися утиски єврейського населення. У травні близько 10 тис. ужгородських євреїв були зібрані у два гетто, а потім вивезені в концентраційні табори на територію Німеччини й Польщі. Більшість з них вже не повернулася.

27 жовтня 1944 р. Ужгород був звільнений військами 4-го Українського фронту від німецьких та угорських військових підрозділів. Останні перед відходом пошкодили мости та важливіші стратегічні об'єкти. З цього часу до підписання радянсько-чехословацького договору у червні 1945 р. місто - столиця так званої Закарпатської України. З 1 січня 1946 р. й до 1991 р. - столиця Закарпатської області Української РСР в складі Радянського Союзу.

Протягом радянського часу Ужгород знову почав швидко розвиватися, але вже на основі радянської економічної й суспільно-політичної моделі. Спочатку в місті були відкриті на старій інфраструктурній основі нові (ідеологічні) заклади освіти й культури (Ужгородський державний університет, Закарпатський краєзнавчий музей, картинна галерея, філармонія, театр, музична й художня школи тощо) та організації (Спілка письменників, Спілка художників і т.д.). Натомість була заборонена діяльність греко-католицької церкви, а її майно конфісковано. Така ж доля спіткала і всі довоєнні суспільно-політичні організації, окрім комуністичної партії. Протягом 1950-1980-х років швидкими темпами на окраїнах Ужгорода будуються заводи (машинобудівний, механічний, «Турбогаз» та ін.), частина з яких виробляла продукцію для військово-промислового комплексу СРСР. Все це вимагало великої кількості робочої сили, якої в місті не було. Ця проблема була вирішена за рахунок масового переселення в місто жителів з інших місць, в т.ч. і із-за меж області. Різкий ріст кількості населення привів до необхідності будівництва дешевого житла. Так на лівобережній частині міста з'явилися великі «спальні райони» з типовою радянською забудовою й нерозвинутою інфраструктурою.

За часи української незалежності (з 1991р.) Ужгород переживав нелегкі часи. У серпні 1991 р. місто стало відоме по всій Україні й СРСР тим, що його міська рада виступила проти ГКЧП. У 1992 р. тут демонтували пам'ятник В. Леніну. Натомість були встановлені пам'ятники Т. Шевченку, А.Волошину, О. Духновичу, А. Ерделі, Й. Бокшаю, Т. Масарику та ін.

На території сучасного Ужгорода зафіксовані археологічні стоянки епохи середнього й пізнього палеоліту, поселення доби неоліту, епохи бронзи, раннього заліза, римського часу та стародавніх слов'ян. Тут знайдено скарби та поодинокі знахідки мідних, бронзових й золотих предметів різного часу.

Серед історико-архітектурних пам'яток міста слід виділити Ужгородський замок (XV–XVIII ст.), греко-католицький кафедральний собор Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста (1732-1740), резиденцію єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії (1640-1646, 1840-і рр.), Василіанський монастир (1912 р.), Горянську ротонду (XII-XIII ст.ст.), будівлю колишнього Ужанського комітату (1908), садибу родини Д'єндеші (XVII ст.), православну Покровську церкву (1930 р.), католицьку церкву Св. Юрія (1768), реформатську церкву (1796 р.), синагогу євреїв - ашкеназів

(1908), синагогу євреїв неологів (1872), квартал забудови «Малий Галагов» (1920-1930-і рр.) тощо.

1.3 Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови міста.

Починаючи від с. Кам'яниці Перечинського району, річка Уж тече по розлогій долині, яка твориться двома пасмами гір Анталовецького хребта, що простягаються з північного сходу на південний захід. На даній ділянці довжиною близько десяти кілометрів річкова долина розширюється від кількох сотень метрів до одного кілометра та протікає вздовж крутих схилів південного пасма гір. Полога рівнина правого берега переходить в північно-західній своїй частині у пологі схили пагорбів північного хребта. Однак щодалі на захід, річкова долина знову звужується, круті схили гір в районі Оноковців відкриваються андезитними урвищами, що плавною лінією вигину переходять в пагорби м. Ужгорода, яке розташоване в місці виходу р. Уж на розлогі простори Придунайської рівнини.

В місці виходу на рівнину річкова долина стискається крутими схилами пагорбів в районі Радванки, з південного боку, та могутнім андезитним масивом Замкової Гори, яка творить кам'яний острів, що ніби загороджував шлях для швидкої течії Ужа та ділив у минулому його русло на дві частини.

З півдня між Замковою горою та Радванським кряжем протікає основне русло Ужа. З півночі між Замковою горою та лагідними схилами Дайбозьких пагорбів до 30-х рр. XX ст. протікав малий Уж. Самою природою на даній території було створено дуже вигідні умови для проживання, тому перші людські поселення на цій території датуються 100-40 тис. років тому. Розлога річкова долина ніби перехоплювалася кам'яними воротами пагорбів, що творили відносно вузьку горловину, яка була стратегічною знахідкою для давніх людей, як місце вигідного поселення і полювання.

Пізніше, в часи бронзового віку природні особливості рельєфу сприяють виникненню перших укріплених поселень в районі Замкової гори, Радванки, Горян. Археологічно досліджені території давніх поселень розташовуються переважно біля підніж пагорбів, або на лагідних південних схилах.

Однак перше поселення, яке дало початок нинішньому місту, виникло в найбільш стратегічній точці, яка давала найкращу можливість контролю над тереном – на Замковій Горі в X-XI ст. Замкова Гора, основу якої складають вулканічні породи андезиту, творить пагорб, видовжений з північного заходу на південний схід. Південно-східні та південно-західні схили пагорба обриваються крутими урвищами до річкової долини. На даних ділянках спостерігаємо скелясті виходи андезиту. В районі вулиці Підградської, в місці розташування центрального бастіону земляних укріплень XVII ст., урвище поступово переходить в крутий схил, який плавно перетікає у більш лагідний північний схил Замкової гори. Аналогічну картину спостерігаємо з південно-західного боку, починаючи від кам'яного мису, на якому розташований комплекс монастиря Чину святого Василія Великого, рельєф Замкової гори поступово згладжується та переходить у плавний схил.

Стратегічне розташування Замкової гори у всі часі сприяло розвитку на її теренах оборонних укріплень, характер яких буде висвітлено у відповідних розділах проекту. Важливим фактором, була наявність природної водної перешкоди, яка штучно підсилювалася, зокрема, в період XVI-XVII ст.ст., коли в районі земляних укріплень зі східного боку було влаштовано спеціальну греблю, яка дозволяла скеровувати та регулювати рівень води в руслі Малого Ужа.

Русло Малого Ужа було важливим містоутворюючим фактором не тільки на період X-XVI ст., коли в основному виконувало захисну функцію терену Замкової гори. У XVIII-XIX ст. в період відносного спокою Малий Уж продовжує існувати, виконуючи в основному утилітарну та господарську функцію. Вздовж його русла було споруджено ряд млинів, останній з яких функціонував до 80-х рр. XX ст. Малий Уж в межах сучасного міста доповнювався потоками і потічками, найбільший з яких – Кадубець вливався в нього в районі вулиці Ярової; інший (безіменний) в районі вулиці Кошицької в місці перетину її з вулицею Собранецькою. Завдяки потокам, русла яких творили розжолобки, схили пагорба, який розташований в північно-західній частині міста, були розділені на дві ділянки мисових утворень – Малий Дайбовець та Великий Дайбовець. Рельєф мисових утворень, які в подальшому переходять в схили гірського кряжу, різноманітний – від лагідних, в основному південно-східних схилів, до крутіших західних.

Окремо слід охарактеризувати ділянку терену в місці впадіння русла Малого Ужа в основне русло річки Уж. Ця ділянка охоплює нинішню територію міста від початку набережної Незалежності до вул. Митної. До 30-х рр. XX ст. вищезгадана територія була заплавою русла Малого Ужа, яке на даній ділянці творило велику підковоподібну петлю. Давня історична назва цієї території «Візнєз» відображала топографічну ситуацію, (що на угорській мові означає «Між водою»).

Кардинальна зміна топографії даної території була викликана необхідністю територіального розвитку міста в період Чехословацької республіки 1920-1938 рр. В даний період русло Малого Ужа було заховано в каналізаційний колектор на всьому проміжку – від будівлі електростанції до транспортного мосту. Береги Ужа на найбільш вразливих та небезпечних ділянках були укріплені дамбами. Територія заплави малого Ужа, яка фігурує під назвою Малий Галагов, після проведених великомасштабних інженерних заходів, була використана для забудови. Водночас були також впорядковані та використані під забудову низовинні ділянки вздовж схилів пагорбів правого берега річки – район Великого Галагова та аеропорту. Починаючи від території Великого Галагова, пасмо пагорбів творить простір у вигляді амфітеатру, який видовжений у західному напрямку до кордону зі Словаччиною.

Починаючи від північних схилів північних пагорбів (район сучасної вул. Собранецької) розлога низовина тягнеться у південно-західному напрямку аж

до державного кордону зі Словаччиною; з південного боку дана територія плавно переходить у заплаву ріки Ужа.

На відміну від північної правобережної частини, південна лівобережна частина міста Ужгорода розташована на рівнині, яка, починаючи від заплави ріки Ужа, продовжується в південному напрямку до границі з Угорщиною.

Східна лівобережна частина міста сформована за рахунок території с. Радванки та Горян, які в різний період увійшли як складові у міську територію.

Лівий берег р. Ужа, при виході його на рівнину, сформований відрогами пагорбів Анталовецького хребта та характеризується крутими західними схилами. Частину пасма пагорбів в трикутнику між залізницею та кільцевою дорогою зруйновано андезитним кар'єром, який функціонував у другій половині XX ст. Видобуток та переробка каменю нанесли непоправної шкоди, перетворивши мальовничі колись околиці на пустинні ландшафти.

Збережена південна частина пагорбів характеризується крутими схилами та скелястими відшаруваннями, що виходять на поверхню в районі Радванського цвинтаря.

Південні схили Радванських пагорбів плавно переходять в напрямку до Горян, розмежовані локальними розжолобками. Дисонанс в добре збережене природне середовище внесла кільцева автомобільна дорога, насип та виїмка якої активно втрутилися в збережений рельєф радванських та горянських пагорбів.

В південній своїй частині схили горянських та радванських пагорбів плавно переходять у територію річкової долини і далі в рівнину, описану вище.

1.4 Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови м. Ужгорода.

1.4.1. Доісторичний період.

Як свідчать археологічні знахідки, перші люди оселилися на території сучасного міста вже близько 100-40 тис. років тому в епоху вісліньського заледеніння. За результатами археологічних розвідок та досліджень сліди поселень даного періоду знаходимо на території Замкової гори, Дайбовецької гори, Горян та Радванки.

В епоху нового кам'яного віку виникають поселення найдавніших землеробів та скотарів. Перше укріплене поселення виникає на замковій горі в добу бронзового віку. Період нашої ери та доби римських впливів (I-IV ст. н.е.) характеризується археологічним матеріалом, що засвідчує наявність поселень кельтів, даків, вандалів. В VI ст. на території міста існують словянські поселення, що підтверджують археологічні дослідження в районі Великого Галагова.

Прихід угорців на територію Ужгорода зафіксовано в літописі Аноніма в 903 р. В даний час на території Ужгорода ще не склалося єдиного центру, який став основою подальшого розвитку міста.

1.4.2. Період середньовіччя, X- поч. XIV, часу Арпадовичів.

Ядром історичного центру міста стало поселення, яке виникло на Замковій Горі в кінці X- на початку XI ст. Це було замкнене городище у східній частині Замкової гори, рештки якого зафіксовані під час археологічних досліджень на території Ужгородського замку.

Аналізуючи топографію Замкової гори на картах 1763, 1774, 1778 р.р. можемо стверджувати, що територія Замкової гори була розділена на три майданчики, обмежені по периметру крутими замковими схилами, що дає можливість висловити версію про існування на Замковій горі укріпленого поселення та дитинця. Територія Східної частини гори з півночі та, частково, з півдня обмежена крутими схилами та творить мис на вершині якого знаходяться замкові укріплення. З західного боку до замкових укріплень примикав прямокутної форми майданчик, що формувався крутим схилом гори зі східного боку; та земляними схилами з північного та західного боків.

Границя горішньої межі майданчика з північного боку проходила вздовж сучасного провулка Підгірного та охоплювала територію Резиденції Єпископа та вул. Капітульну. Західна межа майданчика проходила по границі землекористувань між забудовою з боку південної частини вул. Капітульної та північної частини вул. Волошина. З південно-західного боку обмежувалася вуличкою, яка вела до замкового равеліну вздовж захисної лінії оборонних укріплень Гусарського замку. Виходячи з наведеного, висловлюємо версію про можливість існування на даній території укріпленого посаду, що примикав до замкового дитинця.

Долішній майданчик, який прочитується на вищезгаданій мапі 1763 р. обіймав територію північно-західної частини замкової гори та обмежувався руслом Малого Ужа зі східного та північного боку; крутим схилом рельєфу вздовж південно-західної границі забудови вул. Волошина. Про наявність оборонних укріплень по периметру даної території та їх характер наразі невідомо. Відповідь на дане запитання можуть дати археологічні дослідження, які необхідно провести на границях горішнього майданчика в місці його переходу у схил. Однак враховуючи те, що в даний час відсутні історичні та картографічні матеріали, які могли б підтвердити висловлене припущення, оперте на аналізі історичного рельєфу, дана версія носить гіпотетичний характер.

З 1154 року відома перша писемна згадка про Ужгород, а саме в книзі араба Аль-Ідрісі, де пишеться, що місто Гункбар (Унгвар) велике і процвітаюче. Очевидно, що татаро-монгольська навала на початку XIII ст. дещо призупинила його розвиток, однак історичних свідчень про долю міста та його руйнацію не маємо, тому твердження про його тотальне знищення і тяжкий занепад є радше традиційною версією.

Після татарського погрому Ужгородський замок, очевидно і місто, були відбудовані. Місто та замок перебували в той час під протекторатом королівського воєводи. Однак, в міру осілости угорських племен, утворюються інші, так звані дворянські комітати, які були органами

адміністративними, а не військовими. Період дуалізму (двовладдя) був недовгий. Арпадовичами в кінці їхнього правління щедро роздавалися фортечні землі в тому числі і землі Ужгородської фортеці. Історичні матеріали донесли до нашого часу не тільки імена нових землевласників, але й назви населених пунктів, які були їм подаровані. В руки ужгородського жупана Якова Григоровича Панка (Панька) у 1263-1298 рр. перейшли наступні села - Сінна, Радичі, половина Ратовців, Бежівці, Руська, Чепель.

Останній з Арпадовичів - Андрій III (1290-1301) в 1290 р. подарував Ужгородський комітат придворному жупану Амодєю, після чого припинилося існування комітату. Що стосується м.Ужгорода, то маємо відомості, що у другій половині XIII ст. з'являється церковна громада і католицька церква, священника якої, Стефана, згадують у 1284 р. Згідно існуючої версії допускають, що це був храм св. Юрія, руїни якого відкрито у 1980-х рр. на подвір'ї Ужгородського замку.

1.4.3. Період Другетів 1332-1692 рр.

У 1332 р. Угорський король Карл Роберт з династії Анджу дарує місто та прилеглі землі своїм прихильникам - родині Другетів, вихідцям з Неаполітанського князівства. З цього часу і до 1692 р. Ужгород був містечком (опідумом) Другетів. Останні домоглися для міста права проведення ярмарку, заснували павлікіанський монастир. Одностайної думки стосовно локалізації монастиря немає; одна з версій, що монастир посідав територію, на якій розташовані будівлі колишнього монастиря чину святого Василя Великого, що на вул. Волошина.

З переходом міста у власність родини Другетів пов'язані також роботи з реконструкцією замкових укріплень. Письмові джерела не доносять до нас якоїсь явної інформації про характер та обсяги проведення робіт, а також час їх проведення. Базуючись на матеріалах натурних досліджень замкового корпусу проведених у 1976-1980 рр. можна стверджувати, що початки існуючих мурованих будівель замкового дитинця відносяться до XVI ст. з наступним поетапним розвитком до другої половини XVIII ст.

Щодо зовнішніх оборонних укріплень, які дійшли до нашого часу, то вони побудовані в період другої половини XVII ст., базуючись на північно-італійській оборонній доктрині, котра поєднує муровано-земляні укріплення бастионного типу з сухими ровами. Периметр замкового подвір'я, наближений до прямокутника був захищений куртинами масивних кам'яних стін з чотирма наріжними бастіонами. Зі східного, південного та західного боку було влаштовано глибокий сухий рів з контрескарпними стінами. Для захисту крутого східного схилу замкової гори було споруджено додатково кілевидну бастею. Підніжжя пагорба було захищене третьою лінією оборони – земляними валами та трьома бастіонами які збереглися до нашого часу лише частково.

До половини XVI ст. межі міста обмежувалися Замковою Горою і були затиснуті між двома руслами – Великого і Малого Ужа.

Постійні війни та міжусобиці привели до занепаду міста: на середину XVI ст. в ньому було всього 37 дворів та проживало біля 200 осіб.

З другої половини XVI ст. місто поступово розбудовується та розширюється, кількість населення зростає за рахунок ремісників. Саме на кінець XVI ст. з північного боку Замкової Гори на правій, високій терасі Малого Ужа (околиці нинішньої вул. Другетів) виникає панський фільварок і кілька нових вулиць, в тому числі з українським населенням. Ця частина Ужгорода вже в XVII ст. отримала назву Підграддя.

Починаючи з 30-х років XVII ст. місто швидко зростає. В середині століття ґрунтовно реконструюються оборонні укріплення Ужгородського замку, розширюється фільварок на Підградді (сучасні вулиці Другетів, Добрянського, Яроцька, Бачинського), будується єзуїтська колегія. В другій половині XVII ст. місто починає розвиватися на лівому березі великого Ужа, де в районі сучасної площі Петефі з'являються спочатку панські будівлі (корчма тощо), а потім і хати поселенців. Коли в 1690-х роках проводився перепис міста, то в ньому згадували вже десять вулиць. Частина з них знаходилася на Замковій Горі (Замкова, Вовняна, Ринкова, Мостова, Соляна), інші на правому березі Малого Ужа (Цвинтарна, Циганська, Цегольнянська, Млинська). Одну вулицю згадують вже і на лівому березі Ужа (Кутова). Складалося місто тоді із трьох частин: Старого міста (Замкова Гора), Підграддя (правий берег Малого Ужа, район вул. Другетів) та лівобережної частини Великого Ужа (район сучасної площі Петефі).

1.4.4. Короткий період графа Берчені.

З 1692 по 1711 рік місто було власністю графа Міклоша Берчені. Протягом 1703-1711 рр. воно було в епіцентрі національно-визвольної війни угорців проти династії Габсбургів. Саме через це місто зазнало значних руйнувань, а його населення значно скоротилося.

1.4.5. Період австрійської «казенної домінії» (1711-1848 рр.)

XVIII – перша половина XIX ст. – це період поступового нового зростання й розширення міста. Саме в цей час у ньому поряд з домінуючим угорським елементом все більше зростає роль українців, євреїв, німців, словаків. Просторове розширення міста відбувається в кількох напрямках відразу: перший – це північний напрямок від старого Підграддя (район вул. Другетів і Добрянського), далі на північ (сучасні вул. Бачинського, Берчені) і захід (вул. Дайбозька, Гоголя, площа Жупанатська, частково вул. Собранецька); другий – це південний напрямок – лівий берег Великого Ужа в околицях сучасної площі Петефі (вул. Радванська, Минайська, Капушанська, Льва Толстого). На середину XIX ст. в Ужгороді вже було близько 800 будівель і близько 8 тис. жителів.

1.4.6. Період самоврядування в складі Австрійської імперії та Австроугорщини (1838-1918 рр.).

З 1838 року формально, а після угорської революції 1848-1849 рр. і в дійсності Ужгород став містом із самоврядним управлінням. Друга половина XIX – початок XX ст. – бурхливий розвиток Ужгорода. Починається впорядкування вулиць, визначення меж міста, виготовлення точних карт, активна господарська розбудова й розбудова інфраструктури. Це привело до

подальшого зростання як кількості населення, так і площі міста. Основні напрямки розширення, як і раніше, північний та південний.

З відкриттям у 1871 р. залізничного сполучення з Чопом значні території колишнього панського фільварку у Підградді на північ і схід від вул.Добрянського стали зоною забудови військових (казарми) і промислових об'єктів (завод гнутих меблів "Мундус" тощо). Далі в бік Доманинців забудовується вул. Другетів, а між нею і вул. Берчені будуються нові військові казарми та виникають нові вулиці. Дещо розвинулося місто й по вулиці Собранецькій (до сучасної вул. Кошицької) та навколо Поштової площі. На лівому березі Ужа розширилася приватна й частково громадська забудова (міська лікарня) по таких сучасних вулицях як Льва Толстого, Капушанській і Минайській до площі Богдана Хмельницького та проспекту Свободи. На схід від. Пл. Петефі приватна забудова охопила Радванську вулицю до залізничного переїзду і західну частину сучасної Православної набережної.

1.4.7. Період в складі Чехословацької республіки (1919-1938 роки).

У 1919 р. 20-тисячний Ужгород стає столицею автономного краю Чехословаччини - Підкарпатської Русі. Цей статус потяг за собою кардинальні зміни у розвитку й плануванні міста. Нова влада взялася активно модернізувати його, адже старий ("угорський") Ужгород не був готовий виконувати нові функції.

Уже в 1921 році був розроблений широкомасштабний проект забудови нової частини Ужгорода в так званому Малому Галагові. Тут з'являються широкі прямі вулиці, масивні монументальні будівлі, зведені в стилі конструктивізму, які давали притулок, головним чином, різноманітним урядовим установам земського уряду, крайовому й окружному судам, військовому та поліцейському управлінню, в'язниці, банку тощо. Разом із його забудовою відбулася регуляція правого берега Ужа (нині набережна Незалежності). Новий квартал з'єднали мостом з Лівим берегом Ужа і мали намір прокласти через нього до залізничного вокзалу трамвайну лінію. Власне ця концепція стала основою сучасного планування проспекту Свободи .

Територіальне розширення Ужгорода в цей період мало переважно західний і південний напрям. На півночі вздовж вулиці Другетів межа міста досягла каналу, який відділяє Ужгород від с. Доманинець. Тут, за старими казармами, виник невеликий мікрорайон з дерев'яних котеджів та наріжних мурованих спарених житлових будинків – "Мала Прага". На захід від Малого Галагова почалася забудова приватними віллами так званого Великого Галагова між сучасними вулицями Митною й Загорською (Фізкультурною).

В кінці вул. Собранецької у 1928 р. відкрили Ужгородський аеропорт, що поклато початок поступовій забудові вулиці. На лівому березі Ужа новий житловий мікрорайон "Свепомоч" виник в околицях сучасної пл. Егана. З побудовою в кінці Капушанської вулиці м'ясокомбінату і ця частина міста

почала забудовуватися. Інтенсивно розширився Ужгород в бік залізничного вокзалу. Саме в цей час до нього була приєднана частина горянських земель – "Болотина" – з правого боку залізничного полотна.

1.4.8. Період в складі Угорщини (1938 - 1944 роки).

З листопада 1938 р. Ужгород знову відійшов до Угорщини. Це були переважно роки Другої світової війни, коли коштів на розвиток міста вже не було. У цей період спостерігається незначне розширення забудованих площ внаслідок приватної ініціативи (район стадіону "Авангард" та вулиці Загорської, а також проспекту Свободи і вул. Минайської) та державної програми будівництва дешевого житла (вул. Капушанська).

1.4.9. Радянський період (1944-1991 роки).

З 1945 року починається радянський період в історії міста, який характеризується різким збільшенням території Ужгорода (приєднання сіл Радванки і Горян) та інтенсивною забудовою його лівобережної частини, де з середини 1950-х років будуються великі промислові об'єкти та житлові спальні райони зі слаборозвинutoю інфраструктурою.

1.4.10. Період Української держави.

Період незалежної України для міста Ужгорода слід коротко охарактеризувати беручи до уваги наступні основні суспільні процеси, які наклали свій відбиток як на урбаністичний розвиток так і на збереження та формування забудови історичного центру міста.

1. Одним із найбільш значних факторів який вплинув і продовжує впливати на стан урбаністичного ландшафту є економічна криза, яка хвилями накочується на суспільство та заторкує питання пов'язані з розвитком міста. Економічна стагнація спричинилася до занепаду не тільки промислових підприємств, але й об'єктів житлово-комунальної сфери міста, перетворивши цілі квартали на руїни та пустки.

2. Зняття на початку 90-х років мараторію на будівництво індивідуального житла спричинилося до значного зростання забудови міських територій за рахунок кварталів індивідуальної забудови (без влаштування належної інженерної та соціальної інфраструктури). При цьому втрачені історичні ландшафти колишніх виноградних пагорбів північно-західних територій міста. Неконтрольовані процеси появи цілих кварталів малоповерхової садибної забудови спричинили навіть парадоксальну ситуацію – обмежили можливість функціонування та розвитку аеропорту.

3. Приватизація житла та занепад комунальної сфери внесли дисбаланс в утримання житлової забудови, погіршивши стан дахів, фасадів, внутрішньоквартальних просторів. Особливо боляче цей процес заторкнув середовище історичного центру, спричинивши незворотні втрати архітектурних та декоративних елементів, втрати історичної столярки та елементів дизайну, матеріалу покриття дахів, мощення і впорядкування внутрішньобудинкових територій. Тотальна хвиля "євроремонтів" знищила залишки історичних інтер'єрів, не тільки рядової історичної забудови, але й пам'яток також.

4. Нанесено непоправних втрат першим поверхам історичної забудови центральної частини міста, які виконують суспільну функцію. На фоні низької суспільної культури в цілому, йдучи на зустріч низькопробним запотребованням споживача під диктатом замовника, втрачено в першу чергу середовище міського центру, простори вулиць якого формувалися в період XIX половини XX ст. та органічно поєднувалися з інтерєрами партерів.

Впровадження концепції однорівневого бетонного мощення та створення так званих пішохідних просторів в центральній історичній частині міста замість того щоб підкреслити його вартісність, привело до цілковитої його нівеляції. Процес руйнації доповнили в багатьох випадках екстравагантні реконструкції перших поверхів, які ігнорують не тільки науково-методичні принципи збереження історичної забудови, але, в багатьох випадках, і естетичні засади в цілому.

5. Активізація комерційних процесів породила стихійну реконструкцію в середовищі історичної забудови, яка, не зважаючи на спроби органів архітектури регулювати процеси впровадивши правила місцевої забудови, не дала бажаних результатів. Такі процеси спостерігаєм на вул. Швабській, пл. Коротовича, вул. Фединця та інших ділянках.

6. Тотальне нехтування урбаністичним та пам'яткоохоронним законодавством привело до хаотичної забудови в історичному центрі та в охоронних зонах пам'яток. Процеси всездозволеності та безкарності, оперті на амбіціях високопоставлених чиновників, спричинили до знищення автентичного впорядкування пам'ятки містобудування 1930-х рр. пл. Народної.

Перелік негативних процесів, очевидно, можна продовжити, однак слід відмітити і паростки позитивних процесів – в останні роки постійно зростає громадське зацікавлення процесами пов'язаними зі збереженням окремих об'єктів культурної спадщини та формуванням історичного середовища міста. В окремих гострих випадках небайдуже відношення до збереження культурних цінностей переростає в громадський спротив, що вселяє певну надію на виправлення ситуації в майбутньому.

Розділ 2. Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації м. Ужгорода.

2.1. Аналіз існуючої планувальної структури.

Основними факторами, які вплинули на формування планувальної структури міста на всьому протязі часу його формування та розвитку, починаючи від найдавніших часів X-XII ст.. і до нашого часу, є два чинники – наявність значної водяної артерії - річки Ужа та природні умови рельєфу. Завдяки взаємодії цих двох чинників, у вигідному їх поєднанні в місці виходу р. Ужа з тісної річкової долини на розлогу рівнину придунайських степів,

виникла сприятлива ситуація для розвитку та формування поселення в часи раннього та пізнього середньовіччя.

Згодом, в часи XVI-XVII ст.. вже сформоване місто відігравало стратегічну роль на північно-східних кордонах Угорської держави, забезпечуючи контроль над територіями пригірських районів та комунікаційними шляхами, один з яких проходив долиною р. Ужа до Ужоцького перевалу і далі на північних схід на територію Галичини; інший проходив з північного сходу на південний захід вздовж гірських відрогів Карпатських гір.

Окрім глобальних напрямків виникла необхідність комунікативних зв'язків з найближчими приміськими поселеннями та територіями, які розташовувалися в східному, південному та західному напрямках від м. Ужгорода.

Тому, коли говорити в загальних масштабах про структуру міста, що розвинулися історично, то слід відзначити, що в її основу покладено радіальний характер і міські території в різних часових проміжках свого існування розвивалися вздовж історично сформованих шляхів.

До таких усталених напрямків, які спричинилися до розвитку міста, слід віднести:

- північно-західний напрямок, який в межах міста формує вулиця Собранецька, яка веде від історичного центру до кордону зі Словаччиною і далі до Михайлівців та Пряшева;
- південний напрямок, який формується в основному навколо вулиці Минайської, яка веде від історичного центру до Чопа і далі до Угорщини;
- південно-східний напрямок, який формується вул. Мукачівською (колишньою вул. Мункачі) та веде до Мукачева, де розгалужується в північно-східному напрямку до Верецького перевалу і в південно-східному напрямку до Хуста, Виноградова та Берегова і далі на територію Угорщини;
- північний напрямок формується вул. Доманинською та веде долиною р. Ужа до Ужоцького перевалу.

Локальні структурні території м. Ужгорода слід розглядати в залежності від часу їх формування, оскільки ситуація містобудівна окремих районів тісно пов'язана з об'єктивними умовами їх існування та розвитку в різні історичні періоди в складі різних державних утворень.

Планувальна структура території Замкової Гори.

Сформована історична структура забудови даної території є найдавніша в місті. В основу її формування лягла оборонна концепція, згідно якої територія міста обмежувалася Замковою горою, яка з усіх сторін омивалася руслом ріки. До другої половини XVII ст.. Замкова Гора поєднувалася з навколишніми територіями єдиним мостом, який знаходився в північно-західній її частині., в районі теперішньої вулиці Фединця. Після мосту дорога розгалужувалася на дві вітки. Західна вітка проходила через територію

Галагова та відповідає в основному сьогоднішній вул. Собранецькій. Від неї відгалужувалася вітка, що вела в північному напрямку на гору Кальварію.

Північна дорога робила невелику петлю в районі сучасної середньої школи №4 та вела вздовж південного схилу Малого Дайбовця до Оноковців і далі вздовж долини р. Ужа. Ця ділянка відповідає сьогоднішній вул. Берчені. В районі початку вул. Берчені дорога розгалужувалася, східна її вітка вела до фільварку Другетів. Ця ділянка відповідає сьогоднішній площі Гранжди-Донського та початку вул. Другетів.

В другій половині XVII ст.. територія міста поширюється в південному напрямку на лівий берег р. Ужа. З цього часу існує постійний традиційний зв'язок з лівобережною територією. На сьогоднішній день це район пл. Театральної, пішохідного мосту та пл. Петефі.

Чи існував південний зв'язок з лівим берегом до другої половини XVII ст.. – невідомо, в кожному випадку наявні історичні матеріали не дають нам відповіді на дане запитання.

Наявні історичні та картографічні матеріали дають можливість твердити, що структура забудови Замкової Гори сформувалася на період XVII ст.. та залишилася незмінною з того часу за винятком незначних деталей. В історичних документах 1691 року маємо зафіксовані назви наступних вулиць:

- Замкова, що відповідає сьогоднішній вул. Капітульній;
- Млинська або Водяна, що відповідає сьогоднішній вул. Волошина;
- Вовняна, що відповідає сьогоднішній вул.Духновича;
- Мостова, що відповідає сьогоднішній вул.Корзо;
- Ринкова, пізніше Галькова, що відповідає сьогоднішній пл. Корятовича.

В період XVIII-XIX ст.. планувальна структура забудови Замкової Гори була сформована остаточно. З південного боку була сформована теперішня площа Театральна, з північно-східного – вул. Підградська, яка пройшла вздовж другої лінії земляних оборонних укріплень замку, з південно-східного боку – вул. Ольбрахта, яка стала продовженням вул. Волошина.

Планувальна структура підніжжя Дайбовецьких пагорбів.

За межами території Замкової Гори до територій, які зберегли історичну планувальну структуру періоду XVIII - першої пол. XIX ст. слід віднести північні території підніжжя Дайбовецьких пагорбів та території лівобережжя в районі пл. Петефі. Планувальна структура підніжжя схилів базується на основі історичних шляхів та зберегла, за незначними змінами, їх первісну структуру. До них належать вулиці Собранецька, Тиха, Берчені. Другетів, Кармелюка, Жупанатська.

Інші вулиці відображають історичні топографічні особливості місцевості – це вул. Бачинського, що прокладена вздовж русла потоку Кадубця; вул. Фединця, прокладена вздовж русла Малого Ужа; вул. Ярова, Острівна.

Окремо слід сказати про територію між вул. Собранецькою та колишнім руслом Малого Ужа (сучасну вул. Довженка та пл. Поштову). Забудова даної території була започаткована на початку XVIII ст., однак внаслідок значних

пізніших втручань була докорінно змінена, єдиним свідком тої епохи залишився мурований шпихлір 1781 року.

Планувальна структура лівобережної частини.

Територія лівого берега р. Ужа почала забудовуватися у другій половині XVII ст.. на основі вже, очевидно, існуючого зв'язку з південними околицями міста. На незначному підвищенні річкового берега було започатковано заїжджий двір, навколо якого згодом сформувалася площа з периметральною забудовою. Вулична структура, прилегла до площі, формувалася на основі дорожньої мережі, яка розходилася віялом у даній точці у напрямку найближчих поселень, тому виникли традиційно обґрунтовані назви вулиць – Боздошська, Капушанська, Минайська, Радванська (згодом Мункачі, яка в радянські часи помилково трактована як Мукачівська).

Значний поштовх у розвитку території лівобережжя відбувся після побудови залізниці з Чопа у другій половині XIX ст.

Розвиток міста першої половини XX ст.

У міжвоєнний період розвиток забудови міста відбувся в основному за рахунок освоєння територій Малого та Великого Галагова, а також окремих територій лівобережжя. Найбільш вагомим внеском була планова забудова територій Малого Галагова, яка була здійснена згідно заздалегідь розробленого генплану та проектів забудови за участю провідних архітекторів Чехословаччини.

Планувальна структура урядового кварталу була розроблена з врахування природних особливостей місцевості – підковоподібної ділянки русла Малого Ужа, що обумовило оригінальну еліптичну форму вуличної структури з класичним осьовим вирішенням розташування особливо значних будівель та споруд.

Поряд з урядовим кварталом, на захід від нього, був запланований квартал малоповерхової садибної забудови, який однак реалізовувався пізніше – в кінці 40 - на поч. 50 рр. Друга світова війна та післявоєнний розвиток аеропорту перешкодила реалізації авторського задуму, тому житловий квартал садибної забудови на території Великого Галагова не завершений.

В міжвоєнний період було започатковано також магістраль, яка повинна була з'єднати урядовий квартал з залізничним вокзалом. Реалізація проекту була розпочата – збудовано транспортний залізобетонний міст. Подальшим роботам перешкодила Друга світова війна, в післявоєнний час реалізація проекту була завершена в кілька етапів. В даний час вищезгадана магістраль носить назву проспекту Свободи.

Розвиток міста в другій половині XX ст.

У післявоєнний час, в другій пол.. XX ст.. Ужгород отримав значний територіальний розвиток. Місто набуло статусу обласного центру. Значним поштовхом для розвитку послужив фактор розташування на міських територіях промислових підприємств та складських територій, які

концентрувалися в основному в лівобережній частині на південно-східних околицях. Одним із важливих чинників такого їх розташування була можливість розвитку під'їзних залізничних шляхів. Однак частина промислових підприємств була розташована і на правобережжі в північно-східній частині міста, в районі вул. Шумної та Другетів.

Оскільки промислові підприємства, що розташовані в південно-східній частині, освоювали нові незабудовані території, планувальна структура даних районів вирішена в регулярний спосіб з розбивкою на квартали, які поєднані поперечними вулицями з основними радіальними магістралями.

В правобережній частині спостерігаємо цілком відмінну ситуацію – промислові підприємства частково поглинули території колишньої садибної забудови та знівельовали при цьому первісну планувальну структуру, що особливо відчутно в районі вул. Шумної та Електрозаводської. При цьому утворилася дуже несприятлива ситуація з точки зору збереження історико-архітектурного середовища міста, оскільки дані території розташовані в зоні активного композиційного впливу найдавнішої та найбільш цінної ділянки історичного міста - Замкової Гори, що було висвітлено у відповідних розділах.

Розвиток міста в післявоєнний час спричинився також до вирішення питання пов'язаного з житловою забудовою. Безпосередньо в післявоєнні роки питання житлової забудови вирішувалось локальним вкрапленням окремих житлових будинків в існуючу історичну структуру міста. Згодом, в 60-х рр. квартали малоповерхової житлової забудови були зреалізовані в південній частині міста, в районі пр. Свободи та вул. Станційної.

В подальшому розвиток житлових кварталів відбувся у південно-західному напрямку. Планувальна структура даних територій носить в основному радіально-кільцевий характер.

Окремий житловий район розвинувся і в північній частині міста в районі «Шахти», що примикає до кільцевої дороги. Житлові квартали прямокутної форми поєднують індивідуальну садибну та периметральну багатоповерхову житлову забудову.

За роки незалежності України місто територіально не розвинулося. Зняття мораторію на індивідуальну житлову забудову спричинило хвилю їх розвитку в різних районах міста. Зокрема слід сказати про забудову схилів Дайбоських пагорбів, яка в багатьох випадках носить радше стихійний характер. З нашої точки зору забудова вищезгаданих схилів була не цілком обґрунтованою, оскільки при цьому знищені плантації виноградарників, які творили історично цінні, колись приміські ландшафти.

2.2. Архітектурно-художні особливості історичної забудови.

Враховуючи характер сформованого історико-архітектурного середовища забудови історичного центру міста, а також приміських поселень, які увійшли в склад міста в пізніші часи, прийнято рішення охарактеризувати

збереженість та стан архітектурних об'єктів, починаючи з найдавніших та найбільш вагомих.

Найдавнішою пам'яткою архітектури м. Ужгорода є безперечно **Горянська ротонда.**

Пам'ятка розташована на околиці с. Горян в північно-східній його частині. Історична територія пам'ятки наближена до трикутної та обмежена залишками земляних ровів та валів. До північної частини території пам'ятки примикає пам'ятка археології – городище XI-XIII ст., на якому розташовані рештки мурованої резиденції Амадеїв (XIII-XV ст.).

Будівля пам'ятки – церкви св. Миколая складається з двох різночасових об'єктів:

- первісної будівлі храму-ротонди, датування якої є предметом дискусії (згідно публікованих відомостей у різних джерелах – від X до XIII ст.);
- будівлі прямокутної нави, що примкнула до південно-західної конхи ротонди у другій половині XIV ст..

Ротонда в плані є шестиконх, що вписаний в коло. Внутрішня висота ротонди до «неба» визначена двома діаметрами кола, а зовнішня висота до під хрестового яблука дорівнює 2 і 1/2 діаметра розбивочного кола. Підпружні арки конх утримують шестигранний, злегка звужений до верху барабан, котрий завершується шестигранною шоломоподібною банею. По периметру стін ротонди та барабану, в горішній їх частині, оббігає декоративний цегляний поребрик, який викладений у вигляді трикутників з тонкомірної цегли. Долішній об'єм ротонди вкритий схилим гонтяним дахом над яким підноситься шестигранний барабан, над ним дах шоломовидної форми вкритий гонтям.

Масивні стіни ротонди оперті на ґрунт практично без фундаментів. Периметр стіни в рівні землі мурований з каменю, вище землі – з тонкомірної цегли.

Первісний вхід до ротонди знаходився в південній консі. Він замурований під час будівництва нави у половині XIV ст. В східній консі розташований невеликий щілевидний віконний проріз з циркульним завершенням; в кожній грані барабану знаходяться невеликі прямокутні вікна, призначені для освітлення храму. До північної конхи ротонди примикає пізніше мурована з каменю захристія, об'єм якої перекритий коробовим склепінням. Захристія пов'язана дверним прорізом з ротондою, яка в даний час виконує функцію вівтарної частини храму.

Західна конха ротонди розібрана в XIV ст.. під час прибудови нави. На її місці влаштовано широкий проріз, котрий завершений стрільчатою аркою.

Будівля нави прямокутна в плані, мурована з каменю на вапняному розчині. Простір нави перекритий дерев'яними сволами, над якими піднімається стрімкий дерев'яний дах, вкритий гонтям. Дах завершує невелика вежа-сигнатурка, що розташована в західній частині будівлі.

Первісно будівля нави посідала три входи – в північній західній та південній стінах. Північний та західний входи формувалися порталами

стрілчатої форми; південний вхід, дещо вужчий, прямокутними блоками з горизонтальною перемичкою опертою на кронштейнах. Для освітлення нави служать троє вузьких вікон в горішній частині південної стіни.

Зовнішня поверхня стін ротонди первісно була обмазана тонким шаром вапняного тиньку, на світлому тлі якого контрастно виділявся відкритий цегляний поребрик, що ообігав горішню частину стін нави та барабану. В даний час поребрик зберігся лише в об'ємі барабану.

Внутрішня поверхня стін та склепінь ротонди були вкриті стінописом, тематичні та орнаментальні композиції якого частково збереглися у північній консі, на склепіннях та стінах барабану. Первісний стінопис, який є двошаровим, був вкритий шаром тиньку у 60-х рр. XIV ст. в період, коли Горяни були резиденцією Другетів, під час розпису стін ротонди тематичними композиціями з життя Христа. Стінопис XIV ст. зберігся до нашого часу в північно-східній, східній, південно-східній та південно-західній конхах.

На східній стіні нави збережено також три тематичні живописні композиції з XV ст. Простір нави розписано у 80-х рр. XX ст. бригадою живописців під керівництвом Олександра Селіванова.

Поблизу Горянської ротонди, на північ від неї розташовані **руїни колишньої резиденції Амадеїв**. Виявлені окремі архітектурні обломи дають можливість датувати цю кам'яну будівлю періодом XIII – XV ст. Стан її збереження невідомий, оскільки руїни засипані землею та будівельним сміттям, однак при належному проведенні досліджень та консерваційних роботах маємо шанс отримати в поєднанні з Горянською ротондою один з найцінніших об'єктів культурної спадщини в історії Закарпаття.

Третім у часовому відрізку найдавніших об'єктів на території міста є **руїни готичної каплиці** (чи храму), що знаходиться в північно-західній частині парохіального цвинтаря на Радванці. Дійшов до нашого часу в руїнах, втративши дах, склепіння та внутрішній вистрій. Будівля каплиці збережена до рівня верху стін, однонавна, прямокутна в плані, з півкруглою вітварною частиною. Внутрішній простір каплиці був розділений мурованою вітварною стіною-перегородкою, яка зберегла рештки первісної структури та фрагменти арки, кладеної з тесаних кам'яних блоків. У вітварній частині збережено кругле вікно з хрестовим готичним кам'яним заповненням. Каплиця на радванському цвинтарі пропонована до внесення в реєстр пам'яток архітектури.

Забудова історичного центру міста в межах Замкової гори.

Забудова Замкової гори, що дійшла до нашого часу, сформована впродовж значного відрізка часу, що сягає коло семи століть. Найдавнішим об'єктом на даній території є, звичайно, **комплекс Ужгородського замку**. Оборонні укріплення замку, що збереглися, сформовані у другій половині XVII ст. на засадах доктрини активної оборони з використанням бастионних систем. Однак замковий корпус, що повстав і розвивався значно раніше, на період XVII ст. вже був сформованим ренесансним ядром, у складі якого

збереглися більш ранні готичні фрагменти. Пожежа 1729 р. завдала непоправних втрат замковим корпусам та будівлям на його території.

Внаслідок нищівної пожежі були знищені та вже не відбудовувалися замкові казарми при східній та південній стіні, господарський корпус при західній стіні. Однак, найбільшою втратою була руйнація замкового храму св. Юрія. Котрий бере свій початок з XIV ст. (можливо з XIII ст. згідно згадки 1284 р. про ужгородського плебана Михайла) та є найдавнішою будівлею замкового комплексу, що дійшла до нас в рівні фундаментів. Втрачені були також оборонні укріплення в підвір'ї замку. Зокрема, невеликий мурований белюард при західній стіні замкового корпусу.

У другій половині XVIII ст.. замковий комплекс був переданий греко-католицькій духовній семінарії та реконструйований. Однак, зовнішній об'єкт в цілому зберіг ренесансний характер. Внутрішнє підвір'я отримало барокову галерею, а приміщення другого поверху – барокові склепіння та бароковий вистрій. В такому стані збереження, за винятком незначних локальних втрат (наприклад, втрата інтер'єру замкової каплиці) замковий комплекс дотримувався до наших днів.

Однією з найважливіших домінант в забудові Замкової гори є **комплекс будівель Резиденції єпископа УГКЦ**, що формувався протягом трьох століть.

Заснована в 1641-44 рр. як колегія єзуїтів за часів Яноша Другета. В даний період було збудовано храм та корпус колегії, які стали основою для подальшого розвитку комплексу.

Перша реконструкція комплексу розпочалася в 1775 р. після передачі його в користування Мукачівській греко-католицькій єпархії. Згідно проекту придворного віденського архітектора Ф.Гілебранда в 1775-1779 рр. були проведені значні роботи пов'язані з прибудовою до будівлі єзуїтської колегії північного крила з двома наріжними восьмигранними вежами, реконструйовано будівлі храму, внаслідок чого він також отримав дві вежі на західному фасаді. Нова резиденція єпископа була освячена 15 жовтня 1780 р. єпископом А.Бачинським.

У 1858 р. за часів єпископа Василя Поповича було здійснено ґрунтовне оновлення інтер'єру храму за участю та під керівництвом єпархіального живописця Фердинанда Видри.

Архітектурний вистрій інтер'єру, який отримав собор, зберігся до нашого часу з незначними змінами. Зокрема, багато оздоблений мистецькою різьбою іконостас.

Формування екстер'єру пам'ятки було завершено в 1876-77 рр. За проектом архітектора Ласло Фабрі було збудовано розкішний портик в неокласицистичному стилі опертий на чотири коніюрованих колони, завершених капітелями композитного ордеру. Наріжні вежі західного фасаду були також ґрунтовно реконструйовані, горішні яруси вище карнизу були перебудовані заново. Восмигранні в плані, трьохярусні, оздоблені наріжними пілястрами з розвинутими багатопрофільованими базами та карнизами, завершені шоломовидними дахами з декоративним покриттям.

Стіни фасаду храму також зазнали значних змін. Поверхня стін була декорована «дощатим» рустом, тягненим в тиньку. Двоярусні віконні прорізи північного та південного фасадів оздоблені багато профільованим обрамленнями. Перший ярус наріжної вежі прикрашено гладким пілястрами з багатопрофільованими базами та капітелями композитного ордеру, а також оздоблено декоративними нішами в горішній частині. Західний фасад собору членовано на три частини пристінним пілястрами. В центральній частині розташований головний вхід до храму, обабіч якого глухі ніші оздоблені профільованими тягами. Над ними розташовані круглі медальйони в профільованих обрамленнях, прикрашені мозаїчними композиціями. Центральний вхідний портик поєднаний з рівнем площі парадними тримаршевидами сходами.

Оздоблення фасадів будівлі резиденції єпископа очевидно виконано також у 1876-77 рр., оскільки у їх вирішенні застосовано аналогічні прийоми – тягнений в тиньку «дощатий» руст в межах першого поверху, площини стін другого ярусу оздоблені спареними рустованими пілястрами. Західний фасад розкрепований двома портиками зі шпилями, в полі яких розташовані картуші з гербами.

З західного боку резиденції розташований невеликий палісадник - пам'ятка

садово-паркового мистецтва, оточений кованою огорожею, що на підпірній стіні.

Вісімнадцяте століття на Замковій горі залищило свій слід не тільки в планувальній структурі, але і в звичайній периметральній та садибній забудові вулиць. Одним з найважливіших об'єктів, який має важливе значення для історії міста, є **ансамбль колишнього жупанату** на пл. Жупанатській, 3. З часу функціонування жупанату (XVII ст. - XVIII ст..) збереглася в'їздова брама з характерним бароковим завершенням в щипці якого збережено декоративний картуш з ліпниною.

Інші будівлі ансамблю жупанату, очевидно, зазнали значних перебудов, тому для їх ідентифікації (що дуже важливо з точки історичної та суспільної вагомості пам'ятки) необхідно проведення більш докладних історичних та натурних досліджень.

Римо-католицький костел св. Юрія.

Ця будівля є однією з найдавніших пам'яток на вул. Волошина, є однією з найважливіших домінант центральної історичної частини міста, замикає та доповнює перспективи прилеглих вулиць, служить значним містобудівним фактором, який закладений на самому початку XVII ст., коли Юрій Другет (1583-1680 рр.) у 1610 р., повернувшись у лоно католицької церкви, зруйнував стару лютеранську церкву неподалік від мурів замку й цього ж року виділив земельну ділянку в кінці Соляної вулиці для будівництва нового храму. Оскільки в той час у м. Ужгороді була велика реформаторська громада, нову церкву збудували дуже швидко.

У 1695 р. новий володар замку граф Міклош Берчені, ревний католик, передає храм католицькій громаді міста. Сучасну будівлю костелу св.. Юрія збудували у 1762-66 рр. у стилі пізнього бароко із використанням матеріалів зруйнованого на той час замкового храму. Єдиний (на той час відомий) документ, на якому зображений храм св.. Юрія до його перебудови, – це карта Ужгорода 1763 р. На місці сьогодні існуючого костелу на карті зображено будівлю храму, яка витягнена вздовж вулиці. Аналізуючи конфігурацію будівлі в плані, можна стверджувати, що храм був орієнтований на південь та завершувався гранчастою вівтарною частиною. До східної стіни храму, ближче до вівтарної частини була прибудована прямокутна захристія. Західна частина храму посідала притвор дещо ламаної конфігурації, що дає можливість висловити версію про наявність вежі на західному фасаді. В північно-східній частині будівлі зображено виступаючий об'єм, який можемо трактувати як каплицю.

Будівля костелу св.. Юрія, яка датована 1762-66 рр. орієнтована по осі схід-захід та посідає цілком іншу конфігурацію в плані. Звідси можна зробити висновок, що первісну будівлю храму було розібрано, ймовірно, до рівня фундаментів (аналогічно з досвіду збереженості та перебудов інших об'єктів).

Виходячи з наведеного, ділянка, на якій розташовано будівлю костелу, та прилеглі ділянки історичної забудови потенційно є археологічно цінною територією, що може містити значну наукову інформацію про первісну будівлю храму та його складових у XVI ст.

Будівля костелу, що дійшла до нашого часу, збудована у пізньобароковому дусі зі змінами, яких вона зазнала у пізніші часи при ремонтах у 1830, 1861, 1910, 2001 рр. Інтер'єр костелу зберіг типовий пізньобароковий характер. Особливу цінність посідає головний вівтар з живописним полотном відомого в Угорщині майстра пензля епохи бароко Лукача Йозефа Краккера (1717-1779 рр.)

Церква Преображення Ісуса Христа (Цегольнянська церква).

Належить до сакральних об'єктів культурної спадщини, які датовані XVIII ст. Згідно історичних відомостей, будівництво храму розпочалося у 1787 р. та завершено у 1802 р.

Однак, точний час будівництва храму невідомий; перший раз церква датується в документах візитації до Ужгорода мукачівського єпископа Михайла Ольшавського в середині XVIII ст. як «...кам'яна, з трьома вежами.» Також на карті 1763 р. будівля церкви вже існує. Аналізуючи історичну картографію, можна стверджувати, що планувальна структура та місце розташування існуючої церкви відповідає зображеному на карті. Будівля церкви за проектом архітектура Йосифа Фрідмана була споруджена за пароха Івана Шустая, що наглядав за будівництвом. Маємо також відомості про добудову захристії наприкінці XIX ст. та ремонтні роботи у 1906 р. У такому вигляді церква проіснувала до 60-х р. XX ст., коли її було реконструйовано під обчислювальний центр Ужгородського університету.

При цьому було розібрано вежу-дзвіницю на західному фасаді до рівня карнизу, що оббігав стіни храму; зруйновано склепіння та замінено їх плескатим залізобетонним перекриттям, впроваджено проміжкові монолітне залізобетонне перекриття, повністю замінено структуру віконних прорізів.

Після 1989 р. храм було повернено УГКЦ. Авторським колективом АРМ-3 ін-ту «Укрзахідпроектреставрація» проведено дослідження будівлі церкви та опрацьовано проект реставрації. Під час натурних досліджень залишків первісних дахів, в межах північної та південної конхи було виявлено збережені дерев'яні конструкції сегментів периметральної платви з врубками від крокв та гніздами від вертикальних стовпів, що дозволило реконструювати первісні купольні завершення. Відтворивши втрачену вежу-дзвіницю з типовим на час XVIII ст. бароковим завершенням та купольні завершення над північною та південною конхами, ми отримали образ храму, який описаний під час канонічної візитації Мукачівського єпископа УГКЦ у другій половині XVIII ст.

Закономірно виникає питання про достовірність датування будівництва храму у 1787 р. Однак поставлене запитання не може бути розв'язане в рамках існуючого проекту, воно потребує детальніших історичних та натурних досліджень об'єкту.

Грецька церква та монастир василіан на вул. Августина Волошина.

У другій половині XVIII ст. грецька громада м. Ужгорода домоглася від австрійських урядових структур виділення земельної ділянки в кінці вул. Соляної (нинішня вул. А. Волошина) для будівництва власної церкви. Згідно непідтверджених версій, на даній ділянці в XVI ст. – XVII ст. був розташований павлікіанський монастир. У 1786-87 рр. грецька громада збудувала власний храм. Історія не донесла імені будівничого, рівнож як і назви храму. Будівля церкви була однонавною з вежею-дзвіницею на західному фасаді та півкруглою вівтарною частиною. Історичні відомості вказують і на матеріал покриття дахів – стрімкі дахи були вкриті гонтьям (шинглями). Окрім церкви на даній ділянці було збудовано плебанію, навколо церкви започаткували цвинтар для грецької громади. З часом грецька громада міста поступово вигасала, у 1879 р. місто покинув останній грецький священник Светозар Болярнич. Згодом у 1886 р. магістрат змусив грецьку громаду розібрати завершення вежі-дзвіниці (ймовірно через незадовільний стан) та замінити її бляшаним куполом, зображення якого донесли до нас іконографічні матеріали.

У 1900 р. тодішній урядник майна Янош Йованович продав земельну ділянку з усім церковним майном Мукачівській єпархії греко-католицької церкви, однак договір був судово оскаржений, а в між часі у 1906 р. величезна пожежа знищила церкву та околиці. Храм стояв у руїні до 1911 р., коли був переданий Чину св. Василія Великого для будівництва монастирського та учбового комплексу.

Будівництво розпочалося у 1911 р. за проектом ужгородського архітектура Ернева Колоша та завершилося у 1912 р. В процесі будівництва

монастирського комплексу було, очевидно, відбудовано і саму будівлю храму, яка стала виконувати функцію монастирської церкви. Певно з цього часу документи донесли до нас і найменування церкви – Найсвятішого Серця Ісуса. Згідно історичних відомостей у 1924 р. у церкві було проведено ґрунтовні ремонтні роботи та переосвячено храм; з цього часу він носить назву св. Василя Великого. Плафон у наві був розписаний відомим художником Йосипом Бокшаєм. Композиція розпису присвячена св. Василю Великому – «св. Василій Великий – засновник монашества».

Колишня грецька церква у складі монастирського комплексу ЧСВВ проіснувала до 60-х рр.. ХХ ст.. та була передана радянським урядом Ужгородському державному університетові. Після ґрунтовної перебудови існує до нашого часу як учбовий корпус УжНУ.

Збудований у 1911-1912 рр. монастирський корпус значно втрутився у сформоване на той час середовище малоповерхової забудови Замкової Гори. Згідно авторського задуму прямокутний, витягнутий вздовж вулиці корпус складався з трьох об'ємів. Центральний об'єм з незначно виступаючими ризалітами був вирішений чотирьох поверховим. Щипці ризалітів вирішені з застосуванням неготичних мотивів, над ризалітами піднімався масивний чотирисхилий дах, завершений невеликою вежею з шоломовидним завершенням. За рахунок піднесеного в рівні четвертого поверху об'єму будівлі було влаштовано монастирську каплицю, яка була прикрашена у 1928 р. розписами Йосипа Бокшая. Ділянки будівлі обабіч каплиці завершувалися двосхилими дахами з трикутними щипцями на північній й на південній стіні.

На відміну від центрального об'єму, бокові крила монастирського корпусу (північне та південне) були триповерховими. Завершувалися плескатими дахами з терасами, що були обгороджені декоративною балюстрадою з невеликими наріжними «вежами-кавалерами». По горизонталі будівля була членована розвинутими карнизами в рівні першого та другого поверхів та оздоблена «дощатим» рустом тягненим в тиньку. Наріжні ризаліти декоровані розкрепованими пілястрами. Архітектурний декор фасадів вирішений з використанням елементів оздоблення різних стилів – від неоренесансу до неоготики.

У такому вигляді будівля протривала до 1926 р., коли було влаштовано дахи над терасами, а у 1928 р. пожежа значно пошкодила будівлю монастиря. Початком занепаду монастиря ЧСВВ стало рішення у 1938 р. Першого Віденського арбітражу, за яким Ужгород відійшов до Угорщини. У післявоєнний час з приходом радянських військ монастир було ліквідовано, майно конфісковано, монастирської будівлі та церкву було передано у підпорядкування УжНУ.

До об'єктів громадської забудови, які збереглися з ХVІІІ ст., належать шпихлір та винні підвали, що розташовані на вул. Ракоці 2.

Дана територія у ХVІІІ ст. використовувалася як міська торговиця. З метою сприяння ярмарковій торгівлі у 1781 р. розпочалося будівництво спеціальних складських приміщень – шпихліру та винних підвалів. Дата

завершення будівництва не зафіксована, однак, згідно побічних згадок, воно було завершене в перших роках XIX ст. Протягом свого існування, аж до кінця XX ст. будівля в основному використовувалася за призначенням, виконувала складську функцію.

Будівля пам'ятки розташована в центральній частині історичної забудови міста XIX-XX ст. біля підосви пагорба, який лагідно піднімається від вул. Ракоці в північно-східному напрямку. Виходячи з умов використання рельєфу, будівлю збудовано в двох рівнях з забезпеченням можливості під'їзду до другого рівня за допомогою пандусів. Будівля в плані Ш-подібна, обернена в бік вул.Ракоці, завдяки чому твориться невеликий курдонер, обмежений підпірними стінами.

В рівні першого ярусу по всьому периметру пам'ятки розташовані підвали перекриті трицентровим бочковим кам'яним склепінням, яке підсилено цегляними підпружними арками. Приміщення другого ярусу пам'ятки повторюють структуру першого ярусу. Великі зали-склади сформовані типовими секціями, квадратними в плані, простір яких вирішено за допомогою масивних пілястр та підпружних арок, на які опираються великопролітні вітрильні склепіння кладені з цегли. Геометрія склепінь, які влаштовано в рівні другого ярусу будівлі, спричинює значний розпір, який важко гасити, тому маємо втрачені склепіння в північному крилі і , як наслідок, - влаштування масивних мурованих з каменю контрфорсів для стабілізації будівлі. З незначними пізнішими добудовами та локальними втручаннями пам'ятка збереглася до нашого часу.

На початку XIX ст.. повстало питання будівництва нової будівлі органу місцевого самоврядування – Ужанського жупанату.

В даний період місто вийшло за межі своїх історичних територій в межах Замкової Гори. у зв'язку з чим місце для нової адмінбудівлі було вибрано на невисокому пагорбі, схил якого підноситься вздовж Собранецької дороги поблизу мосту через Малий Уж. Історичні матеріали, які засвідчують будівництво жупанату, досить скупі. Маємо єдину згадку, пов'язану з початком будівництва у 1809 р., ім'я автора проекту історичні документи замовчують.

Будівля жупанату П-подібна в плані. В центрі головного фасаду виступає двоповерховий ризаліт з двосвітним актовим залом на другому поверсі і проїздом у подвір'я в кожному ярусі. Внутрішнє планування центральної частини споруди анфіладне, бокових крил – коридорне. Коридори вирішені у формі аркадної галереї, аналогічні приклади якої існували у внутрішніх подвір'ях Ужгородського та Мукачівського замків. Міжповерхові перекриття склепінчаті. Північне крило будівлі, добудоване пізніше, з незначним виступом ризаліту в центральній частині, членоване пілястрами в рівні партеру. Фасади будівлі жупанату членовані наріжними простими пілястрами та розділені на зеркала широкими горизонтальними тягами. Покрита будівля двосхилим дахом, вкритим дахівкою; над головним корпусом влаштовано вальмовий дах з заломом; над ризалітом – складний

вальмовий дах. Південний фасад ризаліту завершений класичним трикутним щипцем з медальйоном, в якому герб Ужанської жупи.

До кінця 80-х рр. ХХ ст. будинок виконував адміністративну функцію; після 80-х рр. використовується як Закарпатський художній музей. Територія пам'ятки сформована підпірними стінами з західного боку (з боку схилу), в минулому була огорожена мурованою огорожею; в наш час відкрита, використовується як загальна міська територія.

Поряд з ансамблем адміністративних будівель Ужанського жупанату розташований комплекс реформаторської церкви, в склад якого входить будівля церкви, будинок плебанії, огорожа території.

Хоч перша протестантська громада в Ужгороді була зорганізована у 1546 ., перебіг історичних подій склався так, що на початку ХVІІІ ст. протестантська громада була позбавлена свого храму на початку вул. Соляної. Справи дещо покращилися після видачі указу австрійського цісаря Йосипа ІІ т.з. «Декрету толерантності» у 1781 р., який забезпечував свободу віросповідання для різних конфесій на теренах Австрійської імперії. У 1792 р. на численні звернення ужгородських протестантів їм було виділено земельну ділянку на Жупанатському пагорбі. Будівництво храму тривало з 1793 р. по 1796 р. У 1818 р.добудовано вежу над входом, зведено новий парафіяльний будинок. Металеву огорожу влаштували у 1891 р. Свій сучасний, дещо неготичний вигляд, ансамбль реформаторської церкви отримав у 1905-06 рр. За проектом будапештської фірми «Ріхтер» розширення і перебудову здійснив ужгородський архітектор Ернев Колош.

Євангелістська церква.

До початку ХХ ст. євангелістська громада користувалася реформаторською церквою. У 1914 р. приступила до будівництва власного храму, місце якого визначили у невеликому сквері з платанами на вул. Другетів. Будівельні роботи проводила фірма «Гамош і Штерн» за проектом ужгородського архітектора Ернева Колоша. Будівництво тривало до 1919 р. Будівля церкви була вирішена у неготичних формах, вівтарну частину розписав греко-католицький священник, композитор, хоровий диригент, художник Сіон Сільвай у 30-х рр. ХХ ст.

У післявоєнний час будівлю храму було передано УжНУ. Внаслідок нефахово проведених ремонтів було знівельовано архітектурний декор будівлі. В нинішній час будівля використовується як церква Адвентистів Сьомого Дня. Храм служить локальною доміантою, формує архітектурне середовище вул. Другетів та прилеглих околиць. Вагомим елементом історично сформованого середовища міської забудови початку ХХ ст. є невелике подвір'я храму зі старими платановими деревами, обведене металевою огорожею зі старими платановими деревами.

Завершуючи опис визначних сакральних будівель правобережної частини, слід зупинитися на одній з найбільш чільних доміант, яка формує історичну забудову набережної частини – будівлі синагоги.

Єврейська громада на початку ХХ ст. розпочала будівництво нової синагоги на ділянці в районі східної частини площі Театральної, на території

колишньої заплави р. Ужа. Проект будівлі єврейського храму в мавританському стилі виконали архітектори Дюла Папп та Ференц Саболч. Складний терен ділянки проектування зумовив використання нових будівельних технологій. Основою будівлі став монолітний залізобетонний каркас у поєднанні з металевими конструкціями. Унікальний керамічний декор фасаду виконаний з пустотілих керамічних блоків, виготовлених фірмою під керівництвом Хан Я. (Угорщина). Керамічний декор фасаду поєднувався із мозаїчними елементами зокрема декору над головним входом. Тло стін будівлі виконано з лицевої цегли в двох кольорах – охристому та теракотовому. Будівля синагоги вкрита складними пірамідальними дахами, була покрита етернітом із застосуванням декоративних елементів, виконаних з тисненого та профільованого цинку. Фронтон над західним фасадом увінчували символічні Скрижалі Завіту.

Інтер'єр храму був вирішений у два яруси. По периметру його оббігала П-подібна галерея, оперта на металевих колонах. Декор інтер'єру був виконаний із гіпсової ліпнини з наступним альфрейним розписом авторства Гейзи Фені, відзначався високим художнім смаком та якістю виконання. Віконні прорізи були прикрашені орнаментальними вітражами авторства Мікшо Рота. Окрім вікон, інтер'єр храму освітлювався великим центральним оскленим ліхтарем. У післявоєнний час будівля синагоги була реконструйована та пристосована під філармонію. При цьому значних втрат було нанесено інтер'єру пам'ятки, а також демонтовано та замінено розету великого круглого вікна із єврейською символікою, що на західному фасаді. Проведені у 90-х рр. XX ст. реставраційні роботи носили непрофесійний та косметичний характер.

Сакральні будівлі лівобережної частини.

На відміну від правобережної частини міста, де сконцентрована значна кількість сакральних споруд, лівобережна частина (в межах історичної забудови) посідає три храми.

Найдавніша з них – російська церква Покрову Пресвятої Богородиці, збудована у 1930 р. на Православній набережній. Згідно з історичними документами, будівництво церкви тісно пов'язане з російськими емігрантами, котрі осіли на теренах Закарпаття після Першої світової війни. На пожертву Великої Княгині Анастасії було збудовано храм в честь пам'яті російських вояків, що загинули в роки війни. Автором проекту виступав священник Б. Коломацький. Церкву збудовано в традиціях російського церковного будівництва кінця XIX ст. з використанням прийомів та елементів історизму для підкреслення історичної глибини основ та незмінності укладу Російської православної церкви, незалежно від історичних обставин, що складаються. Композиційно складний об'єкт, що розвивається ступінчато по вертикалі на основі прямокутного плану, двоярусний з перехідними галереями, ганочками та «гульбищами»; прибудованою двоярусною дзвіницею з відкритим горішнім ярусом; з восьмигранним барабаном, що підноситься над ступінчастим четвериком зі

щипцями і «кокошниками», котрий переходить у стрімкий шатровий дах та завершується барабаном з класичної форми куполом – все це творить доволі виразний, хоча і екзотичний об'єкт в середовищі садибної зеленої забудови Православної набережної. Церква Покрову Пресвятої Богородиці домінує в цьому середовищі та є визначним містоутворюючим фактором.

В 90-х рр.. ХХ ст. набуття Україною незалежності дало новий поштовх до будівництва нових сакральних споруд. Громада УПЦ Московського патріархату домоглася будівництва кафедрального собору Воздвиження Чесного Хреста на ділянці поблизу перехрестя пр. Свободи та вул. Швабської. Аналогічно до принципу вирішення будівлі церкви Покрови Пресвятої Богородиці на Православній набережній, кафедральний храм на пр.. Свободи побудований у формах та традиціях сакральної архітектури Російської православної церкви. Зasadничо вирішений на основі квадрату в плані з трьома рівновеликими півкруглими апсидами у вівтарній частині; двоярусний, чотиристопний з центральним світловим барабаном, що завершується традиційним шоломовидним куполом «з перехватом». Стіни храму членовані розкрепованими наріжними та проміжними пілястрами, завершені традиційними «кокошниками». Над наріжними об'ємами підноситься чотири круглі муровані вежі, що завершені куполами, західні з яких виконують функції дзвіниць. По периметру долішнього ярусу влаштовано суцільну забудову, що носить радше хаотичний характер і унеможливорює сприйняття об'єкту з близьких точок. В цілому кафедральний собор Воздвиження Чесного Хреста УПЦ МП творить значну домінанту, яка сприймається з дальших та близьких околиць, однак завдяки своєму архітектурному вирішенню не вписується в середовище вже сформованої забудови, внаслідок чого його слід класифікувати як дисгармонійний з точки зору як висотності так і містобудівної структури.

Церква Благовіщення Пресвятої Богородиці на Капушанському цвинтарі.

З метою впорядкування території міського цвинтаря на вул. Капушанській, на якому знаходяться поховання вояків, що брали участь в боях за незалежність Карпатської України у 1938 р., громадою УГКЦ була проявлена ініціатива впорядкування території історичних поховань. Водночас було запропоновано концепцію збереження образу та пам'яті про знищену пожежею у 2003 р. пам'ятку народного сакрального будівництва – церкву св. Архистратига Михаїла з с. Нересниці, Тячівського району.

Однак, ідея відтворення об'єкту в процесі реалізації отримала зміни, тому в результаті маємо не копію, а радше інтерпретацію втраченої пам'ятки. Враховуюче наведене, новозбудовану церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці слід трактувати як об'єкт, який відіграє функцію меморіальної пам'ятки історії з впровадженою сакральною функцією.

Архітектурно-художні особливості цивільної та житлової забудови міста.

В цілому забудова території Замкової Гори формувалася в різний період. До нашого часу дійшла забудова від XVIII ст. починаючи. Під час натурних

обстежень забудови ранішого часу не виявлено. Однак основний пласт житлової та цивільної забудови сформований у період другої пол. XIX ст. – поч. XX ст. Враховуючи значну територію, пересічений рельєф Замкової Гори, сформована забудова має, очевидно, теж різний характер. Забудова вулиць південно-західної частини гори (пл. Театральної, вул. Корзо, Волошина, Духновича, Лучкая, пл. Корятовича) носить периметральний характер та сформована житловими будинками висотою від двох до чотирьох поверхів. Час забудови коливається від XVIII ст. до реконструйованих кам'яниць ХХІ ст. Значна частина забудови походить з початку XX ст. та першої половини XX ст.. Характерною рисою забудови в цілому є збережена первісна парцеляція з використанням простору перших поверхів під адміністративну та торгову функцію, наявність декору фасадів та схилик дахів. За винятком незначної наявності будинків, що не посідають певних якостей архітектурного характеру, забудова в цілому добре збережена та належним чином оцінена – значна кількість будинків введена в ранг щойно виявлених та пропонованих пам'яток архітектури, а також значної історичної забудови (див. графічні матеріали ІАОП).

Забудова інших територій Замкової Гори має дещо інший характер. Наглядним прикладом є вул. Волошина, яка в західній своїй частині на відрізку від пл. Корятовича до вул. Капітульної сформована багатоповерховою периметральною забудовою; на проміжку від вул. Капітульної до вул. Замкової забудова вулиці хоча і периметральна, але носить втрачений садибний характер. На даній ділянці знижується поверховість від одного до трьох поверхів, зберігаються території традиційних ділянок ще з XVIII ст., які використовуються як сади та виноградники. Сама забудова має менш виражений характер, що зумовлено значно скромнішим архітектурним декором. Вул. Ольбрахта, що є фактичним продовженням вул. Волошина, сформована виключно садибною забудовою, південна сторона якої носить фешенебельний характер, відзначається якістю вирішення та впорядкування території.

Однак, середовище та дух міста початку XX ст. найбільш виражені при формуванні вулиці Капітульної на проміжку від кафедрального собору до Ужгородського замку. Забудова північно-східного боку вулиці зберегла без особливо помітних змін первісну структуру ділянок з XVIII ст.; сама забудова сформована вже на початку XX ст., про що свідчить архітектурне вирішення та модерновий декор кам'яниць. На початку вулиці розташовані будинки №....., які хоч і втратили декор та зазнали змін внаслідок ремонтів другої половини XX ст., але очевидно, мають основу XVIII ст. і при належному фаховому підході можуть проявити свої приховані якості.

Забудова південно-західної частини вулиці, незважаючи на свій незадовільний технічний стан та пізніші реконструкції, теж посідає вагомий архітектурно-естетичний потенціал, що зможе бути використано в майбутньому.

Однак, одним з найбільш цінних елементів збереженого середовища вулиці є характер впорядкування, що виражений у специфічному мощенні

річковими валунами різних розмірів (в залежності від функції, яку вони виконують), та озеленення простору – коли старі липи ростуть з боку від хідників на проїжджій частині, яка має не регулярний, а пластичний характер.

Забудова території Підгороддя.

Підгороддя – це історичні території, забудова яких почала формуватися у другій половині XVII ст. на теренах південних схилів Дайбовецьких пагорбів. Найвизначнішим об'єктом того часу, який не дійшов до нашого часу, був фільварок Другетів. Сучасна територія Підгороддя орієнтовно визначена в межах вулиць Підградської, Другетів, Заводської, руслом водозабірною каналу та залізничною колією.

Формування забудови даної території є складним і різночасовим. Історичні картографічні матеріали не дають нам відповіді на поставлені запитання, оскільки між картою 1763 р. та картою 1906 р. існує значний часовий розрив. На основі аналізу картографічних матеріалів та натурних досліджень можна з певним ступенем ймовірності стверджувати, що забудова даної території після занепаду фільварку Другетів з'явилася в XIX ст., та групувалася вздовж притоки Малого Ужа потічка Кадубця. Звідси і назви вулиць, пов'язані з історичною топографією – Острівна, Ярова, які збереглися до нашого часу. На початку XIX ст. на території колишнього фільварку були збудовані військові казарми, які вже як господарські та складські споруди проіснували до другої половини XX ст. В 60-х рр. XX ст. територія в межах сучасних вулиць Добрянського та Шумської була забудована багатоквартирними п'ятиповерховими житловими будинками, поява яких внесла значний дисонанс в середовище малоповерхової садибної забудови території Підгороддя.

На окремих ділянках (території забудова вул. Ярової при пл. Гренжидонського, західний бік вул. Добрянського, вул.Павловича, Бокшая, Острівної) збережена малоповерхова садибна забудова в основному першої половини XX ст., яка посідає добрі архітектурні якості та належить до категорії значної історичної забудови.

Уваги заслуговує також забудова південно-східного боку вул. Електрозаводської, що зберегла кілька кам'яниць характерної спареної двоповерхової забудови та елементи впорядкування, зокрема, озеленення.

Забудова південно-східних схилів Дайбовецьких пагорбів.

Територія забудови південних схилів Дайбовецьких пагорбів почала формуватися у XVIII ст. Поштовхом для цього став фільварок Другетів. Аналізуючи зображення даної ділянки на карті 1763 р., приходимо до висновку, що початки сучасної вулиці Берчені на той час вже існували. В районі Цегольнянської церкви вулиця, яка вела до фільварку, розгалужується; північна вітка якраз і послужила початком вулиці Берчені. На той час вже маємо забудову вулиці, однак, доволі нещільну; така ситуація прослідковується і з забудовою східної вітки, яка заклала основу початку вул.

Другетів, а також прослідковується поворот польової дороги вже за межами забудови, який можна ідентифікувати з початком сучасної вулиці Бачинського.

Аналізуючи карту 1886-90 рр. можна стверджувати, що структура та забудова вищезгаданих вулиць на той час вже була сформована.

Існуюча забудова вул. Берчені та Бачинського має дещо пізніше походження; в основному вона походить з половини ХХ ст. з вкрапленням окремих елементів сучасної садибної малоповерхової забудови. В цілому характер забудови цих вулиць разом зі збереженими елементами впорядкування добре зберіг дух першої половини ХХ ст. незважаючи на втрату характерного мощення із малорозмірної андезитної бруківки.

Забудова вул. Другетів має дещо інший характер. Враховуючи значимість вулиці, вона формується малоповерховою забудовою громадського та житлового призначення, яка має виразне архітектурне вирішення періоду початку та першої половини ХХ ст.. Історично сформовану забудову даної ділянки слід віднести до категорії значної, з вкрапленням пам'яток та об'єктів, які пропоновано ввести в ранг пам'яток. Серед таких об'єктів слід відзначити цілий квартал житлової забудови, який сформований у 30-х рр. ХХ ст. під назвою «Мала Прага» в межах вул. Сільвая, Маркуша та Фогорашія, а також ансамбль військового містечка на вул. Другетів.

Забудова південних схилів Дайбовецьких пагорбів.

Планувальна структура вулиць Собранецької, Тихої, Дайбозької, Гоголя та Цегольнянської остаточно сформувалася в другій половині ХІХ ст.. Забудова даної ділянки міста формувалася в різні періоди. На вул. Собранецькій та Підгірній збережена щільна малоповерхова забудова періоду ХІХ ст.. На вулицях Тихій, Дайбозькій, Гоголя та Винничній, а також Цегольнянській, маємо в основному садибну забудову високої якості, яка походить з першої половини ХХ ст.

Будівля середньої школи №4 споруджена на перехрестку вул. Підгірної, Собранецької, Тихої є домінуючою громадською будівлею в даному районі. Житлова забудова в основному одно та двоповерхова. Традиційним для забудови є наявність невеликих озелених присадибних ділянок. Архітектурне вирішення будівель носить широкий спектр – від модерну і функціоналізму до будинків поч. ХХІ ст.

В цілому історична забудова вищезгаданих вулиць добре вписана в навколишній міський ландшафт завдяки професійним архітектурним рішенням та високій якості будівництва. Її слід класифікувати як значну історичну забудову, найбільш яскраві та вдало вирішені об'єкти рекомендовано до внесення в перелік пам'яток архітектури місцевого значення.

Забудова Малога Галагова.

У передвоєнний час (20-і рр. ХХ ст.) Ужгород був звичайним провінційним містом. Після входження Підкарпатської Русі у склад

Чехословаччини, Ужгород стає столицею краю. Статус столиці дав поштовх для розвитку міста.

Урядом Чехословаччини було прийнято рішення про будівництво нового адміністративного кварталу. Однак, розуміючи, що квартал виключно адміністративної забудови буде «мертвою» частиною міста, в жовтні 1921 р. урядом держави та Ужгородським магістратом були розроблені технічні умови для проектування та будівництва кварталу в комплексі з житловою забудовою. Розробку генплану кварталу було доручено професорові Чеської вищої технічної школи в Брно, докторові архітектури Адольфу Лібшеру.

Проектні рішення Лібшера втілювала ціла плеяда відомих архітекторів, кожен з яких виступив автором проекту окремих будівель та споруд.

В численних публікаціях існує ціла дискусія стосовно архітектурного стилю, чи радше архітектурних стилів, які використані при забудові кварталу. При цьому використовуються як вагомні, так і не дуже вагомні аргументи для утвердження різних версій. Ознайомившись з публікаціями та різними приватними думками, беручи до уваги розвиток архітектурних стилів половини ХХ ст. на теренах прилеглих держав та Європи в цілому, авторський колектив проекту ІАОП вважає доцільним для характеристики забудови кварталу Малого Галагова в цілому стосувати термін «функціональний модерн». На нашу думку в забудові кварталу яскраво виражені преорітети функціоналізму, однак, в окремих будівлях широко застосовані також прийоми архітектури періоду модерну, що відображено, зокрема, в характері оздоблення фасадів, окремих вузлів та деталей та ін.. Врешті, авторський колектив не претендує на «твердження в остаточній редакції», вважаючи поле для подальших дискусій відкритим.

В цілому забудова урядового кварталу зреалізована у відносно короткому часі та, незважаючи на участь багатьох відомих архітекторів, витримана в єдиній гармонії, що свідчить про відчуття толерантності та взаємоповаги, а також, добре поставлену організацію керівництва процесом.

За короткий час послідовно виконано цілий комплекс робіт – проектування, величезну інженерну підготовку території (від регулювання русла Ужа до влаштування інженерних мереж і вертикального планування), будівництво численних об'єктів та впорядкування території. Найбільш яскравим архітектурним об'єктом є, безперечно, будинок крайового уряду авторства Францішка Крупки, що характеризується чітко збалансованими формами, композиційною цілісністю та високопрофесійним вирішенням архітектурних деталей.

Не менш естетичними та вартісними є й інша урядова та житлова забудова кварталу авторства відомих архітекторів Ярослава Бохма, Йозефа Гончара, Яна Гіллара, Алоїса Дряка, Людовіка Оелшлягера, Ярослава Фрагнера, Йіндіха Фрейвальда.

Враховуючи архітектурну та містобудівну цінність, а також добру збереженість кварталу, територію Малого Галагова рішенням Закарпатського облвиконкому № 35 від 05.02.1980 р. внесено в перелік пам'яток містобудування.

Забудова Великого Галагова.

Поряд з адміністративним кварталом в 40-х рр. XX ст. було задумано також будівництво кварталу малоповерхової садибної забудови на території правого берега річкової долини між вул. Собранецькою та руслом р. Ужа. Квартал малоповерхової забудови був зумовлений також і комплексом аеропорту, який був закладений в західній частині міста. В основу планувальної структури кварталу лягла змішана система планування – регулярна в східній його частині з центричною композицією еліпсоподібного в плані скверу та радіально-кільцевою системою в західній його частині.

Східна частина кварталу була забудована в кінці 40-х рр. XX ст. та завершена в період Другої світової війни вже за часів Угорської держави. Забудова західної частини так і не була кінцево зреалізована, а в післявоєнний час взагалі зупинена у зв'язку з обмеженнями, що були обумовлені функціонування аеропорту.

В цілому добротна малоповерхова забудова збережена до нашого часу, гармонійно вписана в навколишнє середовище, в комплексі з впорядкованим та присадибним озелененням відображає певний період розвитку міста. Вийняток становить західна частина внутрішньоквартальних просторів, що забудована п'ятиповерховою житловою забудовою, котра внесла як структурну, так і висотну дисгармонію в композиційно виважений та фахово задуманий первісний план. Виходячи з наведеного, добре збережена східна частина кварталу рекомендована до внесення в перелік пам'яток містобудування.

Забудова схилів Дайбовецьких пагорбів.

До 80-х рр. XX ст. схили Дайбовецьких пагорбів не були забудовані та використовувалися традиційно – як виноградники. Однак пошуки нових територій для розвитку міста спричинили інвазію нової забудови на даній території.

Історично схили Дайбовецьких пагорбів належали до міських земель. Природні умови на їх території були сприятливими для вирощування виноградників, що підтверджується картографічними матеріалами XVIII ст. Таким чином дані терени стали були важливою складовою міського ландшафту, який органічно поєднувався з історичною забудовою шлейфом малоповерхової садибної забудови, яка служила своєрідним перехідним елементом між міською забудовою та природнім оточенням.

До 80-х рр. XX ст. схили Дайбовецьких пагорбів не були забудовані та використовувалися традиційно – як виноградники та сади. Поштовхом втрати містом цих традиційно сформованих ділянок ландшафту стали пошуки нових територій для розвитку міста. Будівництво двох крупних комплексів – нових корпусів УжНУ та обласної клінічної лікарні на вершинах пагорбів внесло значний дисонанс у формування міського середовища, порушуючи при цьому принципи гармонійного втручання в цілісний, історично складений ландшафт.

Наступним етапом, який призвів до нівеляції середовища, було зняття мораторію на приватну малоповерхову забудову. Можливість приватної забудови спричинила справжній будівельний бум на території схилів Дайбавецьких пагорбів, однак процес розвивався стихійно та неконтрольовано, тому, нажаль, ми не отримали прикладів аналогічних молоповерховій садибній забудові періоду 30-40 рр.

Архітектурні вирішення вищезгаданих кварталів носять в багатьох випадках непрофесійний характер та відображають брак толерантності і естетичні смаки суспільства перехідного періоду.

Забудова лівобережної частини міста.

Район пл. Петефі.

Забудова лівобережної частини Ужгорода почалася у XVIII ст. перший об'єкт, який був збудований в районі сучасної пл. Петефі, був заїздний двір, який називався «Під чорним орлом».

Аналізуючи історичні картографічні матеріали (1880-90рр.), можна стверджувати, що він знаходився в західній частині площі та в плані творив замкнутий прямокутник з периметральною забудовою та будівлею в центральній частині подвір'я. На карті 1906 р. заїздний двір вже відсутній. Сама забудова площі та скверу кінця XIX ст.. носить щільний периметральний характер, ділянки вузькі, видовжені в глибину. Забудова ділянок традиційна – кам'яниця розташована з боку площі на червоній лінії, у дворі - видовжена будівля офіщини при граничній стіні. На деяких ділянках розташовані окремо поперечні офіщини. Забудова частини площі, розкритої в бік мосту через Уж, мала дещо інший характер, сформована більш капітальними будинками, які не посідали однак земельних ділянок.

До нашого часу забудова площі дійшла значно зміненою. Характерним явищем було об'єднання малих ділянок з наступним будівництвом дво-триповерхових кам'яниць в межах площі. Забудова променевих вулиць за межами площі зберегла характер нінця XIX ст.. та є в основному одноповерховою, як наприклад, вул. Митрака та початку Капушанської.

Вул. Льва Толстого, за винятком незначної частини, що примикає до вул. Капушанської, втратила історичну садибну забудову та сформована різностилевою забудовою 50-80 рр. XX ст. Значного втручання зазнала забудова вул. Швабської. Історичну забудову вулиці знівельовано та замінено забудовою поч. XXI ст., яка носить радше хаотичний характер та відображає часом екстравагантні смаки замовника, або недостатню професійність проєктантів. В кожному разі відчуття ансамблю вулиці втрачено.

Забудова пл. Петефі відображена архітектурою починаючи з кінця XIX ст. до XXI ст. включно. Слід зауважити, що окремі будівлі мають яскраво виражений дисонуючий характер – це окрема будівля пл. Льва Толстого, 2 (кол інститут «Жилремпроект») та будинок побуту, що розташований між вул. Митрака та Мукачівською (вул. Мукачівська,11).

2.3. Характеристика елементів історичного озеленення та впорядкування м. Ужгорода.

Аналізуючи історичні картографічні матеріали на предмет озеленення територій давнього міста, можемо стверджувати, що на період XVIII ст. місто знаходилося в оточенні виноградників, садів та сільськогосподарських угідь на схилах пагорбів, а також локальних земельних ділянок в заплаві р. Ужа.

Території річкової долини, які знаходилися в зоні заплави, були порослі кущами та вербами, про що свідчать топоніми з XIX ст..

На території Замкової гори як в середовищі міської забудови, так і навколо замку на карті 1763 р. спостерігаємо наступне:

1. Ділянки з впорядкованими зеленими насадженнями, планувальна структура яких носить регулярний характер. До них належить ділянки на північ від колегії єзуїтів, яка обмежена огорожею та простягається від монастирського корпусу до північного схилу Замкової гори.

На захід від регулярної частини єзуїтського саду, на північно-західному схилі Замкової гори знаходилася прямокутної форми озеленена земельно ділянка з двома (?) терасами у горішній (східній) частині, що примикає до регулярного саду. З прив'язкою до існуючої ситуації, її можна локалізувати в межах вул. Лучкая, провулку Підгірного та вул. Підградської. Судячи з графічного зображення, озеленення на даній ділянці не було регулярного характеру.

Наступна ділянка, яку слід відзначити, знаходилася з західного боку від замкового рову. Її можна злокалізувати в межах земельної ділянки будинку № 21 вул. Капітульної та північного схилу Замкової гори. Виходячи із зображення на карті, характер озеленення даної ділянки слід розділити на дві категорії – регулярна частина прямокутної форми, що прилягала до вул. Капітульної, та озеленення вільного характеру.

Дві ділянки з регулярним озелененням знаходилися в середині кварталу, обмеженого вул. Капітульною, Волошина та Замковою. Перша з них, яка належала до садиби з боку вул. Капітульної, розташована в південній частині ділянки та має яскраво виражений регулярний характер з круглою клумбою в центральній частині. Локалізувати її можна в межах землекористування будинків № 20, 22 на вул. Капітульній.

Друга ділянка розташована в глибині кварталу, належала до садиби з боку сучасної вул. Волошина, її можна локалізувати в межах землекористувань будинків № 37, 39 на вул. Волошина.

Інші ділянки, які, очевидно, мали регулярний характер, знаходилися в кварталах, що на західному схилі Замкової гори. Дві з них – в центральній частині кварталу, що обмежений сучасними вулицями Корзо-Духновича початком Капітульної та Волошина. Одна – в кварталі, обмеженому вулицями Корзо, Лучкая, пр.. Підгірним, вул. Духновича.

Однак, слід зазначити, що жодна з вищезгаданих ділянок не збереглася до нашого часу.

Особливої уваги заслуговує озеленена територія з південно-східного боку пр. Ботанічного, на якій в даний час частково розташована малоповерхова житлова забудова; інша частина належить до ботанічного саду УжНУ – пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Аналізуючи історичні матеріали, можна висловити версію, що це колишній сад павліканського монастиря, який згодом використовувався Другетами як підзамковий парк.

Стосовно інших озелених територій, які зафіксовані мапою 1763 р., то слід виділити території цвинтарів, які традиційно знаходилися поблизу храмів. Територія цвинтарів знаходилася північніше римо-католицького костелу св.. Юрія, що зафіксовано мапою; навколо Цегольнянської церкви; на плато східного схилу Замкової Гори (на території сучасного скансену).

Найбільш давнім об'єктом, пов'язаним з впорядкуванням зелених просторів міста, є парк «Підзамковий», який був в минулому частиною звіринця Другетів та зберіг на своїй території платани трьохсотлітнього віку.

Для м. Ужгорода XVIII ст. була характерна садибна забудова з невеликими земельними ділянками, що використовувалися як сади та городи.

Північні рівнинні території в межах сучасних вулиць Берчені, Бачинського, Другетів, аж до русла р. Ужа, використовувалися як поля.

Схили Дайбовецьких пагорбів традиційно використовувалися як виноградники.

На історичних картах частина Замкової Гори, північно-східна частина якої передавалася в користування єпархії греко-католицької церкви, ситуація була аналогічна з незначними змінами в характері зображень.

Пізніші картографічні матеріали другої половини XIX ст. та початку XX ст. не фіксують озеленення територій, що очевидно, пов'язано із заміною їх масштабу у зв'язку зі збільшенням території міста.

З кінця XIX ст. зберігся палісадник перед старим корпусом УжНУ, який датується 1896 р. та внесений в перелік пам'яток садово-паркового мистецтва.

На початку XX ст. засновано дендросад Лаудона, який в минулому займав всю територію земельної ділянки від вул. Собранецької починаючи до заплави Малого Ужа. До нашого часу дійшла тільки частина колишнього саду, яка в даний час функціонує як сквер міської лікарні на вул. Ракоці, 3. Об'єкт внесений в перелік пам'яток садово-паркового мистецтва.

Історичне озеленення першої половини XX ст. тісно пов'язане з періодом розвитку міста в період Чехословацької республіки, коли розвиток міста вирішувався комплексно в т.ч. значну увагу було приділено озелененню міських територій.

Значні проекти, пов'язані з озелененням, було реалізовано під час формування русла р. Ужа в межах східного та західного транспортного мостів. Вздовж набережних, які було влаштовано на захисних дамбах, насаджено алеї із різних видів дерев для кожної ділянки зокерма – вздовж набережної Незалежності було сформовано липову алею; вздовж Православної набережної – алея софори японської; вздовж Київської

набережної – каштанова алея, яка продовжується платановою після західного транспортного мосту.

Липова алея набережної Незалежності внесена в перелік пам'яток садово-паркового мистецтва завдяки комплексному вирішенню впорядкування території набережної в цілому.

Під час будівництва житлово-адміністративного кварталу на території Малого Галагова значну увагу було приділено питанням впорядкування територій, які в межах нашої роботи слід розглянути в двох аспектах – впорядкування мощення і впорядкування озеленення.

Мощення території Малого Галагова вирішувалося в комплексі з інженерною інфраструктурою, зокрема системою водовідведення. Мощення проїжджої частини виконано із дрібнорозмірної андезитної бруківки, що вкладалася у віялоподібні сегменти. Проїжджа частина відмежована від хідників масивними кам'яними бордюрами, які з'єднані між собою «в зуб». При вирішенні пластичних ділянок та перехресть вулиць стосовано спеціальні радіальні сегменти бордюрів. Пішохідні простори та хідники викладені із дрібнорозмірної, в основному андезитної кістки з застосуванням кольорових вкраплень з білого та рожевого мармуру. Більшість хідників викладені за індивідуальними рисунками.

Автентичне мощення 30-х рр.. на багатьох ділянках пошкоджене, чи навіть втрачене внаслідок некваліфікованого проведення ремонтних робіт, що, в багатьох випадках, викликане зневажливим ставленням керівників владних структур до культурної спадщини в цілому.

Аналізуючи озеленення території забудови Малого Галагова слід відмітити характерну особливість – житлові будинки відокремлені від вуличних просторів невеликими палісадниками, що дало можливість надзвичайно різноманітно вирішувати озеленення в залежності від смаків та уподобань мешканців. Окермі ділянки, зокрема, площа перед урядовим будинком набула вигляду партерного газону з низьким периметральним озелененням зі стриженого самшиту з вкрапленнями окремих композицій у вигляді стрижених куль по периметру. Зелений газон площі, на фоні якого вигідно домінувала світла брила урядового будинку, був оздоблений кущами троянд. Таке вирішення було зумовлено естетичними засадами періоду функціоналізму, який відображав дух демократичного суспільства періоду 30-х рр.. ХХ ст..

Впорядкування територій лівобережжя.

Окрім вже згаданих зелених просторів Православної та Київської набережних слід відмітити два острівці, які в певній мірі зберегли історичне впорядкування та озеленення

Більш збереженим є подвір'я обласної лікарні на вул. Перемоги, 22, що отримало статус пам'ятки садово-паркового мистецтва., хоча впорядкування та планувальна структура його зазнала значних змін.

Другим об'єктом є площа Петефі, один з етапів впорядкування якої зроблено в першій половині ХХ ст.. за часів Чехословацької республіки. Іконографічні матеріали донесли до нас образ площі з пам'ятником

Масарику, однак пізніші невдалі втручання знівелювали сформований простір, тому можемо констатувати збереженість лише окремих фрагментів, а також частково озеленення.

Найбільш давнім об'єктом пов'язаним з впорядкуванням зелених просторів міста є, безперечно, парк Підзамковий, який в минулому був складовою частиною звіринця Другетів та зберіг на своїй території платани трьохсотлітнього віку.

2.4. Архітектурно-просторова композиція

та пейзажно-видова структура історичного центру м. Ужгорода.

Просторове сприйняття м. Ужгорода відбувається в залежності від напрямку наближення до міста. Умови навколишніх територій в залежності від рельєфу місцевості обумовлюють різне сприйняття міста.

Найбільш повноцінне видове сприйняття міста відбувається зі сходу з пагорбів біля с. Підгорб, які перетинає автомобільна дорога, що прямує з Мукачева. З хребта пагорба, який дорога долає з плавним поворотом, відкривається далека панорама річкової долини, яка плавно переходить в пасма пагорбів Анталовецького хребта. Панорама міста сприймається на горизонті суцільним масивом на фоні садибної забудови приміських сіл.

Сприйняття міста з південних околиць, на відміну від східного напрямку, відбувається поступово, починаючи з передміських сіл та садибної забудови передмість, яка поступово переходить в багатоповерхову забудову житлових кварталів лівобережної частини.

Сприйняття з західного напрямку теж має свою специфіку, яка пов'язана з близькістю кордону зі Словаччиною. Територія міста сягнула самого кордону, увібравши в себе колишні приміські поселення. Озеленені відроги Дайбовецьких пагорбів ховають від ока далекі панорами, тому після перетину чергового хребта подорожуючий відразу опиняється в середовищі міської забудови.

З північного боку до міста веде дорога та залізниця, яка проходить вздовж річкової долини р. Ужа. В районі с. Кам'яниці річкова долина розширюється. Зі східного та західного боку вона обмежена крутими схилами гірського пасма, однак з південного боку відкривається далека панорама Замкової Гори, яка замикає річкову долину. Серед зелені Замкової Гори прочитуються масивні корпуси та оборонні укріплення Ужгородського замку.

Однією з найбільших загальнодоступних точок сприйняття міста з північного боку є видовий майданчик Невицького замку, з якого відкривається мальовнича панорама річкової долини, що завершується на півдні масивом Замкової Гори та розкривається мальовничою забудовою міста на східних схилах Дайбожських пагорбів.

Найбільш важливою композиційною віссю сприйняття історичної забудови та пейзажно-видового розкриття історичної частини міста є русло ріки Ужа зі сформованими набережними в межах східного та західного транспортних мостів, з яких в обидва боки розкриваються видові точки та

видові фронти кварталів історичної забудови, архітектурних ансамблів та поодиноких пам'яток.

Історичний центр м. Ужгорода з точки зору композиційного впливу слід розділити на три складових частини. Найважливішою та найвагомішою з них є історично сформована забудова Замкової Гори, яка частково поєдналася з забудовою на північних та південних схилах Дайбовецьких пагорбів, композиційно переплітаючись та творячи в певних межах єдине ціле. Однак, незважаючи на такий взаємозв'язок, Замкова Гора зі своїми сформованими просторовими та локальними домінантами безперечно є найважливішим композиційним вузлом в середовищі історичної забудови міста. Найвизначнішими домінантами Замкової Гори є будівлі та оборонні споруди Ужгородського Замку; ансамбль кафедрального собору Воздвиження Чесного Хреста, будівля монастиря ЧСВВ на вул. Волошина, будівля костелу св. Юрія.

Зона композиційного впливу домінант Замкової Гори поширюється не тільки на ближчі, але й на далекі околиці міста. Зона безпосереднього впливу формується територією Підгороддя з півночі та умовно визначається вул. Підгірною, Другетів, Шумною, Петра Великого та руслом річки Ужа зі сходу.

З півдня зона безпосереднього впливу формується Православною та частиною Київської набережними. З заходу – вул. Жупанатською.

Окрім близьких теренів зона впливу домінант Замкової Гори поширюється на далекі околиці. Це стосується зокрема північних схилів Радванських пагорбів, особливо в зоні Радванського цвинтаря та андезитного кар'єру, з околиць яких відкриваються окремі види та панорами Замкової Гори з домінантою Ужгородського замку на передньому плані та південних схилів Дайбовецьких пагорбів з Цегольнянською цурквою, килимовою малоповерховою забудовою та, нажалі, дисонуючими вкрапленнями п'ятиповерхової житлової забудови. Видові розкриття історичного центру міста з вищезгаданих точок мають важливе значення для формування сприйняття образу міста в цілому, тому заслуговують на їх збереження, впорядкування та ознакування в системі туристичних маршрутів.

Важливою точкою сприйняття панорам міста та в тому числі Замкової Гори, є горішні поверхи північного боку готелю «Закарпаття», з яких маємо можливість спостерігати та оцінювати як історичну забудову центральної частини міста - Замкову Гору, близькі східні і південні схили, так і далекі околиці – схили Радванських та Горянських пагорбів на сході та забудову зелених схилів Дайбовецьких пагорбів на заході. Окрім того, з вищезгаданої точки при добрій погоді можемо роздивитися Невицький замок та Горянську ротонду.

Другою складовою частиною структури історичного центру є територія Малого і Великого Галагова., композиційний вплив якого у зв'язку з місцм розташування в умовах рівнинної території обмежується вул. Жупанатською та Тихою зі сходу, набережними Незалежності та Студентської з півдня,

вул.Івана Франка, Закарпатською та Університетською з заходу; забудовою вул. Кавказької, Кошицької, Собранецької з півночі.

Третьою складовою історичного центру є територія лівобережної частини, композиційний вплив якої охоплює забудову в районі вул. Льва Толстого, Капушанської, Мукачівської та Анкундінова; з півночі обмежений Православною та Київською набережною.

У сприйнятті двох останніх складових історичного центру міста, які розташовані на рівнинних територіях, важливе значення має сприйняття в межах вулиць та, безперечно, фронтальне сприйняття з берегів р. Ужа. В середовищі історичної забудови вищезгаданих територій відсутні яскраво виражені історичні будівлі, які відіграють роль домінант, однак маємо надлишок вкраплень забудови другої половини ХХ ст., які є як висотними так і структурними дисгармонійними об'єктами на даних територіях та надзвичайно негативно впливають на сприйняття історично сформованого у другій пол.. ХІХ –поч. ХХ ст.. середовища міської забудови. До найбільш яскраво виражених дисонуючих об'єктів на цій території належать:

- 16-ти поверховий житловий будинок на пл. Б.Хмельницького, 2 (висотна дисгармонія);
- Комплекс кафедрального собору Воздвиження Чесного Хреста на пр.. Свободи-вул. Швабській, 64 (висотна та структурна дисгармонія);
- Вставка-офіс на вул.Льва Толстого, 5 (яскраво виражена висотна та структурна дисгармонія);
- Будинок інституту «Укржилремпроект» на вул.Льва Толстого,4 (висотна та структурна дисгармонія);
- Будинок побуту на пл. Шандора Петефі, 15 (висотна та структурна дисгармонія);
- Будинок обласної прокуратури на вул. М.Коцюбинського, 24 (висотна та структурна дисгармонія).

До найбільш яскраво виражених дисгармонійних об'єктів на території правобережної частини міста слід віднести:

- Будинок на пл. Театральній, 2 (висотна дисгармонія);
- Колишній комплекс ресторану «Едельвейс» на вул. Волошина№ 26 (структурна дисгармонія);
- Будинок профспілки на вул. Шевченка, 3(структурна дисгармонія);
- Комплекс Ужгородського національного університету на вул. Університетській (структурна дисгармонія);
- Комплекс Ужгородської міської лікарні на вул. Грибоєдова (структурна дисгармонія);
- П'ятиповерхова житлова забудова в районі вул. Шумної, Острівної , провул. Шумного (висотна та структурна дисгармонія).

Також до районів, які вкрай негативно впливають на стан та сприйняття забудови історичної частини міста належать квартали промислової забудови північно-східних територій Підгороддя – вул. Шумної, Електрозаводської, Петра Великого.

Розділ 3. Комплексна історико-культурна оцінка території м. Ужгорода.

3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини.

3.1.1. Архітектурна та містобудівна спадщина.

Основною композиційною віссю міста є, безперечно, річка Уж, долина якої ділить місто на дві частини.

Правий берег річки має пересічений рельєф та сформований в основному східними та південно-західними схилами пагорбів, на яких розташована міська забудова, що в міру підняття вгору по схилу переростає у виноградники, сади, а далі – в лісовий масив. Забудова Замкової гори домінує над навколишньою територією не тільки завдяки рельєфу, але й історично сформованими архітектурними ансамблями.

Лівобережна частина має яскраво виражений рівнинний характер. Сформувалася вона значно пізніше, зберегла структуру та, частково, архітектурний вистрій часу XIX – XX ст., а також нові мікрорайони житлової та промислової забудови, які виникли в основному у другій половині XX ст.

Береги Ужа від транспортного мосту і до Боздошського парку укріплені дамбами, вздовж яких прокладені впорядковані в різні часи набережні. Обидва береги річки поєднані між собою мостами. Пішохідний міст розташований в центральній частині міста та з'єднує площу Шандора Петефі з пл. Театральною. Два транспортні мости розташовані в східній та західній частині. Східний транспортний міст з'єднує район Замкової гори та вул. Підградської з привокзальною площею та районом вул. Мукачівської; західний міст – район вул. Собранецької із пр. Свободи та житловими кварталами північно-західної частини міста.

Топографічні умови, а також умови історичного розвитку міста визначили декілька районів в центральній частині м. Ужгорода з характерною забудовою:

А . Район Замкової Гори.

Це найстаріша частина міста, яка сформувалася в період XVI-XVIII ст. Основними містоутворюючими факторами на той час були вимоги надійної захищеності території, що досягалося завдяки природнім особливостям, а також людськими зусиллями. При виході на рівнину русло Ужа було досить нестабільним. Маємо історичні відомості про радикальні зміни напрямку русла. Однак завдяки влаштуванню системи гребель, значна частина водного потоку була переведена у русло Малого Ужа, що значно підсилило захист території міста з найбільш вразливого північного та західного боку. Територія старого міста в період XVI-XVIII ст. творила видовжений з заходу

на схід острів, який омивався водами Ужа. Зі сходу додатковим захистом служила заболочена заплава річки.

Планувальна структура території поселення на схід від укріплень Ужгородського замку творилася гіпотетично в два етапи, по які слід сказати наступне:

- при аналізі картографічних матеріалів автором висловлена гіпотеза, згідно якої з півночі до замку прилягав укріплений дитинець, територія якого описана в розділі 2.1. «Природні особливості місцевості». Часові рамки існування укріпленого дитинця XIV-XVI ст.

- наступний період, в який формувалася структура міста - XVI-XVII ст. , коли забудовою була охоплена вже вся територія Замкової гори та сформована вулична мережа, яка зафіксована на карті XVIII ст.

А.1 Збережена вулична мережа Замкової Гори.

На період XVII ст. на території Замкової Гори маємо зафіксовані наступні вулиці: Замкова (сьогоднішня назва Капітульна), Млинська або Соляна (нинішня вул. Волошина), Вовоняна (нинішня вул. Духновича), Мостова (нинішня вул.Корзо), Ринкова (нинішня пл.Корятовича).

Ідентифікація історичних назв вулиць з існуючою на нині вуличною мережею дають нам можливість визначити планувальну структуру міста періоду другої половини XVII ст.

Основною історичною вулицею була вул.Замкова (сьогоднішня назва Капітульна), яка починалася в центральній частині старого міста на перетині з вул. Соляною (нинішньою вул. Волошина), вела на схід до схилу пагорба, доходячи до Колегії Єзуїтів (нині Резиденція єпископа), далше на південний схід до замку.

Другою головною вулицею цього періоду є вулиця Млинська або Соляна (нинішня вул. Волошина), яка тягнеться паралельно руслу р. Ужа вздовж південно-західного схилу пагорба.

Паралельно до вул. Млинської або Соляної впоперек північно-західного схилу пагорба фіксуємо вул. Вовоняну (нинішня вул. Духновича) та вулицю без назви (нинішня вул.Лучкая).

В північно-західній частині Замкової гори знаходилася вул.Мостова (нинішня вул.Корзо) та, очевидно, площа Ринкова (сучасна площа Корятовича).

Таким чином історично та картографічно зафіксована вулична мережа міста творить планувальну структуру кварталів, які з незначними змінами дійшли до нашого часу.

В другій половині XVII ст. місто розширюється на території лівого берега р.Ужа. Збудовано міст, який поєднує обидва береги річки, та формується постійний зв'язок, який дотримувався до нашого часу. Це з часом впливає на формування прибережних територій, створюючи нові площі та вулиці, а також квартали забудови.

У 1980 році комплекс забудови Замкової Гори в межах вулиць Корзо, Підградської, Корятовича, Ботанічної набережної рішенням Закарпатського облвиконкому №35 від 05.02.1980 р. оголошено пам'яткою містобудування.

Для характеристики структури та характеру історичної забудови Замкової Гори прийнято напрямок аналізу по історично сформованих вулицях та кварталах.

А. 2 Пішохідний зв'язок між історичним центром та лівобережною частиною міста.

Вважаємо доцільним розпочати аналіз з одного з найважливіших елементів міської структури – пішохідного мосту, який поєднує північну і південну частину міста. Перше зображення моста маємо на карті 1763 р., коли місто затиснуте руслами Молого та Великого Ужа в другій пол. XVII ст. зробило відважний прорив на лівий берег, започаткувавши в районі нинішньої пл. Петефі перший квартал забудови. Мінялися часи, змінилися конструкції мосту, але стратегічний вибір, зроблений в той час, лишається незмінним.

Тому в нинішній час пішохідний міст, який єднає пл. Петефі та пл. Театральну є однією з найважливіших пішохідних артерій міста з поважним історичним підґрунтям.

З моста відкриваються мальовничі панорами річкової долини в оточенні зелені липової, каштанової, платанової та софорової алей, які прикрашають набережні простори міста. З пішохідного мосту розгортаються також панорами міської забудови на західних схилах Замкової Гори, долині Малого Галагова. А також лівобережжя, починаючи від південно-східного до північно-західного транспортних мостів.

В панорамах правого берега домінує забудова прибережної лінії кварталів Малого Галагова, що переходить у лінійну забудову періоду модерну, котра завершена монументальною будівлею школи №1. Далі - квартали міської забудови в районі початку вул. Корзо з могутнім ясенем Масарика (пам'яткою природи), які перетікають у розкритий простір пл. Театральної із камерною спорудою музично-драматичного театру поч. XX ст. Площа Театральна відзначається сецесійною брилою готелю «Корона», котрий є зв'язковим та ознакувальним елементом, що поєднує та підкреслює пішохідний простір площі Театральної з суспільно-торговим простором вулиці Корзо.

Площа Театральна, яка несе в основному функцію громадського та транзитного вузла, поступово перетікає у невеликий камерний простір пл. Фенцика.

Простір пл. Фенцика розкривається до річки на півдні, завдяки чому існує добрий візуальний контакт із забудовою протилежного, лівого берега Ужа.

Північний фасад площі формує житлова забудова кін. XIX - поч. XX ст. Східна частина площі замикається монументальною будівлею синагоги 1904 р. виконаної у мавританському стилі, що є однією з основних домінант в середовищі лівобережної історичної забудови міста. У післявоєнний час

будівля синагоги була реконструйована і з того часу використовується як Закарпатська обласна філармонія.

У східному напрямку від будівля філармонії відкривається простір Ботанічної набережної, котра сформована дитячою залізницею, що веде до парку Замкового, який розташований на території колишнього звіринця XVI-XVII ст.

Плавний схил Замкової гори стає щораз крутішим та в районі Ботанічного провулка завершується крутим уступом, на якому підноситься масивна будівля колишнього монастиря чину Святого Василя Великого 1907-12 рр. (в даний час фізичного факультету Ужгородського національного університету), виконана в стилі історизму з елементами готики. На крутому мисі, сформованому підпірною стіною, який творить невеликий трикутний майданчик, на фоні масивної брили монастирського корпусу розташована невелика камерна будівля колишньої грецької церкви 1786 р.

Ботанічний сад УжНУ розташований біля підніжжя схилу та займає територію колишньої заплави ріки від провулка Ботанічного до східного транспортного мосту на вул. Шумній.

А. 3 Площа Театральна.

Площа Театральна є одним з ключових вузлів забудови Замкової гори, оскільки виконує роль однієї загальноміської локальної площі, яка має традиційно усталені пішохідні зв'язки з історично сформованими кварталами.

Простір пл. Театральної остаточно сформовано на поч. XX ст., коли на даній території збудовано камерну будівлю міського музично-драматичного театру та синагогу для єврейської громади. В плані площа наближена до трапеції, видовжена з заходу на схід; будівлею театру розчленована на дві частини, які згодом отримали окремі назви – пл. Театральна та пл. Фенцика. Сучасний простір площі є дещо відмінний від історичного, оскільки в часі Другої світової війни втрачена забудова західної частини площі. Існуюча забудова площі є різночасовою. Західний фасад площі формує забудова ХХІ ст., виконана у постмодерному дусі, яка, нажаль, унеможливила відтворення первісної об'ємно-просторової структури.

Важливим об'єктом, який формує північно-східну лінію забудови, є готель «Корона» (пам'ятка архітектури поч. XX ст.), який отримав свій сецесійний вигляд після реконструкції 1910 року. Будівля є домінуючою не тільки для пл. Театральної, але й для пл. Фенцика, підкреслюючи важливість зв'язку простору площі та однієї з основних історичних вулиць старого міста – вул. Корзо.

Забудова східної частини площі є прикладом місцевого функціонального модернізму з доволі простим вирішенням фасадів.

Площа Театральна у своїй північній та східній частині поєднана двома традиційними пішохідними зв'язками з вул. Волошина, центральний з яких сформований як торговий пасаж на поч. XX ст.

А. 4 Вулиця Корзо.

Вулиця Корзо сформована в період XVI-XVII ст., зафіксована на карті 1763 р., поєднує між собою русла Малого та Великого Ужа. На період XVIII ст. забудована на проміжку від сучасної набережної Незалежності до перехрестя з вул. Волошина.

В наш час забудова вулиці сформована в основному будівлями періоду кін. XIX - поч. XX ст., з вкрапленнями окремих вставок XXI ст.. на початку вулиці. Стилеве вирішення забудови вулиці різноманітне – від історичної еkleктики кінця XIX ст. до прикладів добротного функціоналізму 30-х рр.. XX ст.. Висотність забудови складає 2-3 поверхи.

Архітектура вулиці Корзо є досить неоднозначною, однак утворює послідовне і цілісне міське середовище. Вулиця має невеликі зміни у напрямках та ширині на різних відрізках, що творить можливість кутовим будівлям посідати чільне місце в міському просторі. Це створює важливі віхи у формуванні забудови історичного центру.

Від набережної Незалежності і до початку вул. Духновича забудова вул. Корзо є традиційною – периметральна, двостороння. Після перехрестку з вул. Духновича Корзо вливається в площу, формуючи південний бік її забудови.

Непоправну шкоду простору вулиці на ділянці від набережної Незалежності і до вул. Духновича завдано під час її реконструкції та включення її у пішохідну зону у 90-х рр. XX ст. При цьому впроваджено однорівневий характер мощення з невластивими та чужорідними матеріалами бетонними елементами мощення; ліквідовано хідник та бордюри; змінено систему водовідведення; демонтовано всі елементи внутрішньо вуличного простору – ліхтарі, рекламні тумби, вказівники та ін.; кардинально змінено кольористику фасадів вулиці в цілому.

Водночас проведено реконструкцію партерних приміщень, які носять адміністративно-торговий характер. При цьому втрачено вітрини, дверні заповнення, елементи ознакування, первісний характер вивісок та реклами, локальне освітлення фасадів; змінено планувальну структуру приміщень та ліквідовано їх історичний вистрій. Такі принципи вирішення вуличного простору та просторів партерних поверхів спричинили відірваність перших рівнів забудови від стилевого вирішення фасадів горішніх поверхів забудови.

Однак, незважаючи на нанесену непоправну шкоду, архітектурне середовище вулиці Корзо належним чином оцінено. Значну частину забудови вулиці внесено в перелік нововиявлених пам'яток згідно Наказу управління культури ЗОДА №01-05/106 від 18.07.2011 р. «Про взяття під охорону держави пам'яток культурної спадщини в Закарпатській області» (Див. додаток 1).

А. 5 Забудова північно-західної частини Замкової Гори в межах вул. Уральської, Корятовича, Фединця.

Планувальна структура та забудова даної частини старого міста тісно пов'язана з укладом міста в цілому.

Місто Ужгород первісно виникло як поселення, що обслуговувало оборонне укріплення – Ужгородський замок. З часу його виникнення і до кінця XVIII ст. завжди належало до приватної власності, тому традиції формування міста на засадах Магдебурського права (як і для більшості міст, які входили до складу Угорського королівства), в даному випадку не мали місця. Виходячи з первісно закладеної функції військового поселення, місто згодом розвивалося вздовж традиційно сформованої вуличної мережі. Однак, не зважаючи на наведене вище, торгово-ремісничий уклад у складі міського організму був присутній. Власники міста також були зацікавлені в його економічному розвитку, домагаючись привілеїв у короля для періодичного влаштування ярмарків. Для цього необхідна було торговиця. Таку функцію в Ужгороді виконувала територія північно-західного схилу Замкової Гори, яка примикала до русла Малого Ужа. В історичних матеріалах XVII ст. ця площа називається Ринкова, в матеріалах XVIII ст. - Галькова (тобто вимощена річковою галькою), з початку XX ст. вона отримала назву площа Корятовича.

Первісна територія площі локалізується від мосту через Малий Уж, що в західній частині міста, до початку вул. Підградської. Витягнута з південного-заходу на північний схід (виходячи з зображення на карті 1763 р.) Ринкова (Галькова) площа не мала на той час геометрично сформованих обрисів. Формувалася вона садибною (ймовірно, ремісничою) забудовою, що знаходилася на лівому березі Малого Ужа, та вуличною забудовою кварталів міста, які розташовувалися на північно-західному схилі Замкової Гори. З містом торгова площа була поєднана вулицями Млинською (Соляною), в даний час Волошина; Вовняною (нинішня вул. Духновича); Фільварковою (нині – вул. Лучкая).

Остаточно пл.Корятовича як структурна одиниця міста сформувалася у другій половині XIX ст. Складалася вона з двох частин:

1. Території, яка починалася від мосту та формувалася периметральною забудовою вздовж лівого берега Малого Ужа і кварталом забудови який виник з південно-східного боку в межах сучасних вул. Волошина та Духновича. Дана ділянка дійшла до нашого часу у формі дещо розширеної вулиці Корятовича.

2. Території, яка починалася від вул. Духновича до вул. Підградської. Формувалася периметральною квартальною забудовою; в плані наближена до витягнутої односторонньої трапеції. Дійшла до нашого часу незмінною в зовнішніх параметрах, зі сквером в центральній частині.

Після Першої світової війни м. Ужгород увійшов у склад Чехословацької республіки. Приплив інвестицій зумовив значні зміни, які стосувалися розвитку міста. Одним з таких вузлів старого міста, що зазнав радикальних змін, було русло Малого Ужа, яке на проміжку від гідроелектростанції до впадіння у Великий Уж було взяте в колектор та сховане під землею.

Такий радикальний захід дозволив впорядкувати раніше не загосподаровані території та використати їх для міських потреб. Вуличка, яка проходила вздовж правого берега петлі русла річки, впорядковується, що дало змогу активно включити її до міського життя, додатково

удосконаливши торгову функцію. Простір вулиці було розширено та впорядковано, влаштувавши обабіч її осі зелений газон. В даний час це вул. Є.Фединця, яка в основному виконує роль автомобільної стоянки для ринку та інших торгових закладів, що зосереджені в районі пл. Корятовича.

Забудова вул. Фединця, за винятком небагатьох збережених автентичних будинків поч. ХХ ст., сформована на поч. ХХІ ст. та не відзначається особливою якістю.

А. 6 Забудова вул. Волошина.

Вулиця Волошина є однією з найдавніших вулиць міста, яка прокладена паралельно руслу р.Ужа вздовж південно-західного схилу Замкової Гори. Починається вулиця від колишнього мосту через Малий Уж, що біля втраченої будівлі млина.

В даному місці русло Малего Ужа було перегороджене греблею, яку ми бачимо на карті 1763 р. Частина води спрямовувалася млинівкою на водяні колеса будівлі млина. Після того як у 30-х рр. ХХ ст. русло Малего Ужа було заховане в колектор, млин було переведено на електричне забезпечення. Будівля млина була збережена з ХVІІІ ст; трьохярусна, з мурованими стінами та внутрішніми автентичними каркасними дерев'яними конструкціями, які теж походили з ХVІІІ ст., функціонував він до 80-рр. ХХ ст. Будівлю було введено в ранг пам'яток історії місцевого значення Розпорядженням Закарпатської ОДА № 452 від 11.10.1993 р. В даний час будівля млина розібрана. На місці млина збудовано комплекс банківських будівель.

На початку вулиці, з північного боку розташована будівля колишнього готелю "Київ", пам'ятка архітектури місцевого значення початку ХХ ст. Двоповерхова модернова будівля, акцентована ризалітом та характерним центральним об'ємом даху куполоподібної форми з кованими декорованими завершеннями.

Забудова північно-східного боку на проміжку від пл. Корятовича до перетину з вул. Корзо сформована двоповерховою периметральною забудовою періоду класицизму з характерними високими дахами з заломом. Кутовий будинок з боку вул. Корятовича зберігся до нашого часу без змін; кутовий будинок з боку вул.Корзо зазнав стилевої реконструкції з надбудовою. На даному проміжку вулиці яскравим акцентом виступає будинок № 4, оздоблений центральним ризалітом, що завершується трикутним фронтоном.

Забудова лівого боку вулиці сформована забудовою початку ХХ ст., яка зазнала значних втручань внаслідок реконструкції початку ХХІ ст.

Забудова вул. Волошина на проміжку від вул. Корзо до вул. Капітульної сформована на проміжку ХVІІІ-ХХ ст. З обидвох боків вулиці існує периметральна двох-трьох поверхова забудова. Архітектурний декор фасадів збережено з кінця ХІХ ст., хоч об'ємно-планувальна структура в значній частині кам'яниць збережена з ХVІІІ ст. На початку північного боку даної ділянки розташовано римо-католицький костюл з плебанією, який внесено в перелік пам'яток місцевого значення та датовано 1762-66 рр. Однонавна

масивна брила будівлі храму з боку вулиці підкреслена високою квадратною в плані центральною вежею-дзвіницею та двома бічними декоративними вежами. Фасади пам'ятки зберегли характерний бароковий декор з розвинутими пілястрами, карнизами та вхідним порталом. Вежа-дзвіниця розкрепована наріжними пілястрами з капітелями, завершується фризом з циферблатами годинника. Об'єм вежі завершується вальмовим чотиригранним дахом з глухою сигнатуркою, що увінчана куполом над яким підноситься хрест. Наріжні вежі щипця завершено шоломоподібними дахами. Внутрішній простір будівлі перекритий парусними склепіннями на підпружних арках; поверхня склепінь оздоблена «дзеркалами», що оздоблені стінописом.

Окремо слід характеризувати також будинок № 11, що розміщений зі східного боку від будівлі костелу. Двоповерховий, окремо розташований, з невеликим подвір'ям на територію якого веде барокової форми брама з кованою решіткою. Фасади будинку зберегли рештки оздоблення у вигляді наріжних пілястр та декоративних міжповерхових тяг. По периметру будівлю оббігає розвинутий багатопрофільований карниз. Фасад з боку вулиці завершується трикутним фронтоном. Вкрита будівля чотирихсхилим дахом. Приміщення першого поверху зберегли склепіння. Виходячи з наведеного, дану будівлю можемо датувати періодом XVIII ст.

Заслужують уваги також будинки № 15 та 17, які, не зважаючи на пізніші втручання, зберегли первісну структуру, очевидно, з XVIII ст. Південна сторона вул. Волошина на ділянці від вул. Корзо до вул. Капітульної характеризується двох-трьох поверховою забудовою. Наріжна кам'яниця № 12 побудована на початку XX ст., зберегла в рівні горішніх поверхів характерний модерновий декор. Злам фасадів акцентований наріжним гранчатим еркером та вежею з купольним завершенням. Наступні кам'яниці двоповерхові, в основі своїй зберегли первісну парцеляцію та планувальну структуру.

Найбільш цікавою є кам'яниця № 14, яка очевидно походить з XVIII ст. Кам'яниці № 16 і 18 зазнали ґрунтовної реконструкції в першій половині XX ст. На початку XXI ст. особливо активне втручання в структуру перших поверхів завдало будинкам значної шкоди.

Значну увагу привертає будинок № 22, як приклад толерантного вкраплення функціоналізму в середовище історичної забудови. В рівні другого ярусу будинку влаштовано кінотеатр, автентичні інтер'єри якого збереглися до нашого часу та становлять непересічну цінність.

В рівні партеру розташований вхід в пасаж, простір якого пов'язує вул. Волошина з пл. Театральною.

Кам'яниця № 26 має значну архітектурну цінність завдяки професійно сформованому об'єму та архітектурному вирішенню фасаду.

Південний ряд забудови вул. Волошина на даному відтинку, нажаль, завершено дисгармонійною спорудою колишнього ресторанного комплексу "Едельвейс" збудованому в 80-х рр. XX ст.

На проміжку від вул. Корятовича до вул. Капітульної у 90-х р. ХХ ст. проведено значне втручання в вуличний простір. Впровадження однорівневого бетонного мощення завдало структурі та архітектурі вулиці непоправної шкоди, спровокувавши ряд проблем, які описані вище на вул. Корзо.

На ділянці від вул. Капітульної до вулиці Замкової характер вул. Волошина міняється. Це, очевидно, пов'язане з пішохідними потоками, які спрямовуються в бік вул. Капітульної, а також частину яких перехоплює пішохідний транзитний провулок, який веде в бік філармонії, площі Театральної та пішохідного мосту.

На даній ділянці забудова вулиці зберегла свій характер періоду першої половини ХХ ст. В першу чергу не порушено саму структуру вулиці, збережено історичне мощення дрібною адезитною кісткою, тротуари, характер озеленення. Забудова вулиці, хоч і близька до периметральної, однак характерна смужками зелених просторів, які простягаються по схилу пагорба аж до хідника, об'єднуючи ділянки садів, які збереглися. Для збереженої забудови характерні також і внутрішні подвір'я. З окремих з них відкриваються локальні види на вежі катедрального собору.

На ділянці під № 37 в минулому була розташована будівля жупанату, яка проіснувала до половини ХХ ст. До нашого часу збереглася одна складова частина цього ансамблю – в'їздова брама, яка піднесена до рангу пам'яток архітектури національного значення.

Також будинки № 25, 29, 43, 47 належать до історичної забудови, якій пропонується надати статус пам'яток. Забудова південного боку вулиці носить дещо щільніший характер, проте в її склад теж входять території садів, які тягнуться вниз по схилу.

Завершується забудова південного боку вулиці будівлею колишнього монастиря ЧСВВ, який розташований в найвищій точці та відіграє роль важливого акценту, як домінанта в середовищі історичної забудови південно-західного схилу замкової гори. Монастирський корпус відносно недавній, побудований в 1907-12 рр. Це монументальна чотириповерхова будівля в стилі історизму з елементами готики. Більш ранньою будівлею, яка була побудована на даній ділянці, є колишня грецька церква, що знаходиться у монастирському подвір'ї. Церква походить з 1887 р., після занепаду грецької громади, знаходилася в користуванні православної громади, згодом була викуплена разом з ділянкою для будівництва монастиря.

А. 7 Забудова вул. Ольбрахта.

На перетині вул. Замкової та вул. Волошина, простір вулиці різко звужується завдяки розташуванню в даному місці невеличкого, трикутного в плані, кварталу малоповерхової житлової забудови, яка творить неповторний дух та колорит даного місця.

Подальший відтинок вулиці, яка називається вул. Ольбрахта спускається вниз творячи вигин в місці розжолобка рельєфу Замкової гори. Міняється також характер забудови даної ділянки. Північний бік вулиці має яскраво

виражений пейзажний характер, що сформований невеличкими садибними будинками, які розташовані на крутому рельєфі. Забудова південного боку вулиці сформована поодинокими добротними віллами періоду початку ХХ ст. з садами. Території забудови межують з ботанічним садом УжНУ, який тягнеться вздовж берега Ужа.

Однак на вул. Ольбрахта присутній один з найважливіших факторів в історії Ужгорода. Ймовірно з XVI ст. на крутих ділянках схилу Замкової гори починалося будівництво підвалів для виробництва та зберігання вина. Засвідчені документальні згадки стосовно виноробства в м.Ужгороді маємо в історичних документах періоду Другетів.

Влаштування штолень в андезитовій скелі було справою клопітною і тривало не одне десятиліття. В кожному випадку вже у XIX ст. ми маємо сформовано розвинену мережу штолень, часом з розгалуженнями, окремі з яких сягають до 60-ти метрів. Система виноробних підвалів успішно функціонувала до кінця Другої світової війни як одна з прибуткових галузей приватного бізнесу; нажаль, в наш час не реанімована. Виноробні підвали використовуються лише частково приватними власниками, більша частина їх занедбана та недоступна. Проектом ІАОП пропоновано підняти питання щодо збереження та використання цього важливого елементу в історичному минулому міста, надавши йому статус об'єктів культурної спадщини.

А. 8 Забудова південно-східної частини мису Замкової гори.

Аналізуючи історичні та картографічні матеріали, які стосуються ділянки Замкової Гори, що розташована на південний схід від замку можемо констатувати наступне:

Очевидно до XVIII ст. дана територія не була забудована, оскільки на картах XVIII ст. не знаходимо ознак забудови взагалі. Таку ситуацію можемо пояснити вимогами оборони, які передбачали відкриті простори з метою належного контролю доступу до оборонних укріплень. Ймовірно, що на даній території був розташований давній цвинтар, враховуючи наявність храму на території замку.

Після передачі у другій половині XVIII ст. замку та прилеглих територій греко-католицькій єпархії на вищезгаданій ділянці функціонував цвинтар. Після Другої світової війни поховань на цвинтарі не проводили. На запустілій та занедбаній території у 70-х рр. ХХ ст. вирішено було розмістити місцевий скансен. Наявність старого цвинтар'я для заідеалізованої радянської системи не було стримуючим фактором.

Першим об'єктом, який було перенесено на територію новоствореного музею була пам'ятка архітектури 1733 р. церква св. Архистратига Михаїла (Шелестівська), яка знаходилася в м. Мукачеві. З часом на територію музею було перенесено ряд об'єктів дерев'яної житлової забудови з різних регіонів Закарпаття. Об'єкти розташовувалися в мальовничому ландшафті за принципом формування комплексної забудови кожної з садиб, хоча в цілому зроблену спробу формування середовища уявного села.

А. 9 Забудова вул. Капітульної.

Вулиця Капітульна бере свій початок від вул. Волошина. На проміжку до ансамблю греко-католицького Катедрального собору простір вулиці зберіг характер XIX – початку XX ст. Північна частина вулиці сформована периметральною забудовою визначне місце в якій посідає будинок колишньої гімназії (№ 23/1) початки якого сягають XVII ст. з наступними перебудовами 1784 р. та добудовою третього поверху у другій половині XX ст.

Південний бік вулиці забудований двома будинками, перший з яких (№ 32) зазнав значної реконструкції на початку XXI ст; будинок № 4 садибного типу, зберіг характер забудови вулиці періоду XIX ст, однак влаштування бетонної огорожі в жовтні 2013 р. внесло величезний дисонанс у сприйняття навколишнього оточення ансамблю Катедрального собору.

Ансамбль кафедрального собору Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста та резиденція єпископа УГКЦ розташована на крутому схилі північної частини Замкової Гори та займає домінуюче положення в середовищі історичної забудови в цілому. Сакральний комплекс на даній території почав формуватися у половині XVII ст., коли у 1644-46 рр. була збудована колегія єзуїтів. Після ліквідації ордену єзуїтів у 1773 р. будівлю колегії єзуїтів в м. Ужгороді грамотою імператриці Марії Терези від 1 березня 1775 р. було передано Мукачівській єпархії греко-католицької церкви. В результаті наступних реконструкцій і перебудов у 1858 та 1878 р. ансамбль резиденції єпископа набув сучасного вигляду.

Забудова вул. Капітульної на ділянці від резиденції єпископа до Ужгородського замку сформована садибною забудовою кінця XIX - початку XX ст. Забудова північного боку вулиці носить впорядкований спарений характер. Території земельних ділянок продовжуються в північно-східному напрямку до кам'яної підпірної стіни з боку північного схилу. Забудова південного боку вулиці є більш ранньою, сформована в період початку та кінця XIX ст., різновартісна по якості.

Серед історичної забудови наявні вкраплення пізнішого часу – початку XX (№ 18) та 50-х рр. XX ст. (№ 20) .

На відміну від центральної частини міста, простір вул. Капітульної збережений та творить своєрідне та неповторне середовище завдяки своїй пластичній та неоднорідній планувальній структурі, старим липам, а також оригінальному замощенню крупнорозмірною річковою галькою.

А. 10 Ужгородський замок.

Основним акцентом Замкової гори є споруди Ужгородського замку, який займає східну частину мису Замкової гори. За час свого існування укріплення Ужгородського замку неодноразово реконструювалися та перебудовувалися. Найбільшого розвитку замок досягнув в період половини XVII ст., про що свідчать дата зафіксована на замковому камені в'їздової брами 1658 р. В даний період фортифікації замку зазнали радикального втручання – за проектом фахового фортифікатора було впроваджено новітню систему

муровано-земляних укріплень. Периметр замкового подвір'я було укріплено куртинами мурованих стін з наріжними бастіонами. З заходу, півдня та сходу підступи до стін захищав сухий широкий рів з контрескарпною кам'яною стіною. Для захисту північно-східного схилу Замкової гори було влаштовано муровану бастею кілевидної форми. Підніжжя схилу отримало додаткову другу лінію оборони у вигляді земляних укріплень з трьома бастіонами.

До замкових укріплень з західного боку прилягав так званий «гусарський замок», територія якого була обнесена земляними валами з частоколом. В'їзд на територію тепер вже Ужгородської фортеці провадив через равелін, який знаходився при північній стіні «гусарського замку», далше через подвір'я «гусарського замку» до равеліну при замковому мості; через замковий міст і надбрамний корпус та територією фортеці.

Замковий дитинець XVI-XVII ст., який розташований в східній частині подвір'я, був захищений підковоподібним сухим ровом з контрескарпною кам'яною стіною. В'їзд на подвір'я замкового дитинця провадив через міст та ворота в південному крилі замкового корпусу.

Замковий дитинець в плані наближений до неправильного квадрату, сформований периметральною забудовою з наріжними тричетвертними прямокутними вежами. Всередині дитинця знаходиться внутрішнє подвір'я з галереями XVIII ст. при західній та південній стіні.

На території фортеці на період XVII ст. існували:

- замковий арсенал при східному пряслі оборонної стіни, який зберігся до нашого часу;
- будівля казарми при східній стіні, втрачена;
- господарські будівлі при південній стіні, втрачені;
- замковий храм св. Юрія, втрачений під час пожежі 1729 р.;
- пристінні корпуси при західній стіні, втрачені;
- в'їздовий надбрамний корпус, частково збережений та ґрунтовно реконструйований ;
- господарський корпус в північно-західній частині подвір'я, частково збережений;
- корпус каземату на північно-західному бастіоні, втрачений;
- господарський корпус на північному крилі замкового дитинця, втрачений;
- бастіон при західному крилі дитинця, втрачений .

Ужгородська фортеця дійшла до нашого часу в межах мурованих укріплень. Земляні укріплення другої лінії оборони вздовж підніжжя східного схилу гори, а також укріплення «гусарського замку» втрачені.

Б. Архітектурна та містобудівна спадщина інших територій міста Ужгорода.

Архітектурна і містобудівна спадщина тісно пов'язана з територіальним розвитком міста. Різні території, які входять в даний час до складу міста, в силу певних об'єктивних обставин мають збережені різні часові пласти культурної спадщини. У зв'язку з тим, що шари почасової спадщини в

багатьох випадках накладаються, тому висвітлення об'єктів буде дещо ускладнене. Виходячи з наведеного, в межах даного розділу записки прийнято принцип опису містобудівної та архітектурної спадщини не в межах вулиць, а з прив'язкою до певних територій.

Б.1. Території історичної забудови на північ від Замкової гори.

В другій половині XVII ст. м.Ужгород виходить за межі Замкової гори та починається урбанізація нових територій. Найбільш зручними теренами, які були найбільш комфортними для проживання, були південно-східні схили Дайбовецьких пагорбів, що розпочиналися за руслом Малого Ужа.

Першим таким історично відомим об'єктом є фільварок Другетів, який розташований на північному березі Малого Ужа біля впадіння в нього потоку Кадовця.

Карта 1763 р. дає можливість охарактеризувати та локалізувати територію фільварку. Зображена на карті територія фільварку прямокутна в плані, очевидно огорожена, видовжена з півночі на південь; складається з двох частин – горішньої, з тимчасовими будівлями, що була призначена для утримання тварин; та долішньої, на території якої знаходилися господарські та складські будівлі. Східна частина долішнього подвір'я використовувалася як город. З боку потоку до огорожі фільварку примикає трикутна в площі територія з будівлями та городом в північно західному куті. Територію фільварку Другетів можна локалізувати в межах сучасних вулиць Острівної, Добрянської та Кармелюка.

Основний зв'язок Замкової Гори з навколишніми територіями відбувався мостом через Малий Уж, що знаходився в західній частині Замкової гори вище від греблі млина. Дальше дорога роздвоювалася. Основна північно-західна вітка вела по схилу пагорба вгору (її можна локалізувати з існуючою вулицею Жупанатською). В районі сучасного перетину вулиць Підгірної, Собранецької та Жупанатської - розгалужувалася. Західну вітку можна локалізувати з існуючою вулицею Собранецькою; північно-східна вітка звертала в напрямку до Цегольнянської церкви і провадила вздовж схилу пагорба в напрямку до фільварку Другетів. Дану ділянку можна приблизно локалізувати з існуючою вулицею Гоголя.

Біля підніжжя пагорба дана вулиця розгалужувалася. Одна з віток провадила на північ, її можна локалізувати з сучасною вулицею Берчені. Східна вітка вела до фільварку; її можна локалізувати з проміжком існуючої вулиці Підгірної від вул. Берчені до вул. Другетів.

Таким чином існуюча планувальна структура північних територій оперта на розпланування періоду XVII ст., яке з часом трансформувалося в існуючу мережу вулиць.

Радикальний вплив на формування планувальної структури даного району міста мав період 30-х років XX ст., коли русло Малого Ужа було взято в колектор вздовж якого було влаштовано міський бульвар.

Архітектурна спадщина цього району характеризується малоповерховою садибною забудовою періоду другої половини XIX – першої половини XX ст.

Один з кварталів історичної забудови займає ансамбль пам'ятки архітектури місцевого значення Ужгородського університету, будівлі якого збудовані в 1895-98 рр. В склад ансамблю входять:

- триповерховий головний корпус;
- одноповерхова будівля в центральній частині;
- двоповерхова будівля при вул. Другетів;
- сквер, пам'ятка садово-паркового мистецтва, при вул. Фединця;
- огорожа пам'ятки.

На перехресті вул. Панаса Мирного та Другетів розташована одна з домінуючих будівель в цьому районі – колишня лютеранська кірха. Будівля кірхи має виокремлену територію, що оточена огорожею; сформоване, впорядковане та озеленене подвір'я, на якому ростуть старі платани. Вежа кірхи як висотна домінанта формує перспективу вул. Другетів. В цілому ансамбль будівлі разом із платановими деревами творить камерну затишну та комфортну площу при транспортній вулиці.

Лева частина забудови історично сформованих вул. Берчені, Бачинського та Другетів має добрі архітектурні якості та пропонована до внесення в ранг пам'яток архітектури місцевого значення (дивись перелік об'єктів пропонованих до внесення в реєстр).

При вул. Другетів, в місті перетину з вул. Сільвая знаходиться комплекс забудови військових казарм періоду початку ХІХ ст., які пропоновано внести в перелік пам'яток містобудування.

За територією військових казарм в межах вул. Сільвая та Маркуша в 30-х рр. ХХ ст. збудовано квартал житлової забудови як єдиний містобудівельний комплекс, що має історичну назву "Мала Прага". Планувальна структура та забудова кварталу збережена до нашого часу та заслуговує на внесення до переліку об'єктів культурної спадщини як пам'ятка містобудування.

Наріжні спарені житлові будинки, а також найбільш збережені дерев'яні будинки рядової забудови пропоновані до внесення в перелік пам'яток архітектури.

Б. 2. Території історичної забудови на схід від Замкової гори.

Забудова м. Ужгорода розвинулася в основному південно-східному напрямку; в північно-східному знаходяться незабудовані території в заплаві ріки Ужа, що обмежені дугою кільцевої дороги зі сходу та північного сходу, з північного заходу – залізничною колією.

Територія забудови, котра аналізується, розташована в межах кільцевої дороги зі сходу та вул. Гагаріна з південного заходу. Стосовно збереженості забудови на даній території, то її слід розділити на дві частини:

- забудова в межах вул. Гагаріна – Тельмана, котра сформована в основному територіями промислових підприємств і з рідкими вкрапленнями залишків садибної забудови колишніх передмість та приміських сіл;
- забудова в межах вул. Дендеші та кільцевої дороги, яка сформована за рахунок колишніх сіл – Радванки та Горян, які увійшли в різний час до

складу території міста. Територіально Радванка увійшла в склад Ужгорода в два етапи – в 1940-х рр. та в 1980 рр.; територія Горян увійшла в склад міста в 1980-х рр.

Аналізуючи збереженість планувальної структури Радванки, слід відмітити, що збереженість є неоднорідною. В залежності від розташування ті чи інші території зазнали різного ступеня урбанізації. Квартал в межах вул. Гагаріна, Анкудінова, Дворжана та Тельмана зберіг первісну структуру та характерну садибну забудову в центральній частині. Периметр кварталу забудований промисловими підприємствами та складськими спорудами.

Квартал в межах вул. Будителів, Спортивної та залізничних колій у зв'язку зі специфічним етнічним складом мешканців зберіг та розвинув значну густину вулиць та надмірну щільність малоповерхової забудови.

Північний квартал в межах вулиць Спортивної, Уманської та Гранітної сформований як квартал промислової забудови в межах якого розташовані пам'ятки археології та археологічно цінні території.

Територію на схід від вул. Гранітної, в межах вул. Дендеші та кільцевої дороги слід розділити на дві частини. В північно-східній частині території розташований колишній андезитний кар'єр, що потребує рекультивації; південно-західна частина території, що прилягає до вул. Дендеші зберегла історичну планувальну структуру та традиційну садибну забудову. На вул. Дендеші № 8 розташована пам'ятка архітектури національного значення, садибний будинок в Радванці. За час свого існування пам'ятка неодноразово перебудовувалася. Сучасного "еклектичного" вигляду об'єкт набув внаслідок реконструкції в кінці XIX ст.

При вул. Стефаника підноситься високий андезитний пагорб біля підніжжя якого, при підході до подвір'я парохіяльної церкви, розташований пам'ятник жертвам I-ї Світової війни, внесений до переліку пам'яток історії місцевого значення.

На початку плато пагорба, в південно-західній його частині, розташована парохіяльна церква XIX ст. до якої примикає територія християнського цвинтаря, який охоплює західний лагідний схил пагорба. В північній частині пагорба до межі християнського цвинтаря примикає ділянка єврейського цвинтаря періоду XIX – першої половини XX ст.

В північно-західній частині християнського цвинтаря, над крутим скельним урвищем знаходяться руїни готичного храму (XIV-XVI ст.?) Будівлю парохіяльної церкви (вул. Туряниці № 5) та руїни готичного храму проектом передбачено ввести в ранг об'єктів культурної спадщини, які пропонувані до внесення в державний реєстр пам'яток.

Територія с. Горян увійшла до складу м. Ужгорода у 80-х рр. XX ст.

Аналізуючи збереженість планувальної структури Горян слід відмітити, що в цілому вона не зазнала суттєвих змін, окрім того, що територію села з півночі на південь перетнула автомобільна магістраль кільцевої дороги.

В північно-східній частині села знаходиться одна з найвідоміших та найдавніших пам'яток сакрального будівництва – будівля Горянської ротонди (церква св. Миколая, пам'ятка архітектури X-XIV ст., охор. № 190). Поблизу

будівлі церкви, в північній частині подвір'я, знаходяться земляні укріплення та руїни резиденції Амодеїв початку ХІУ ст., які пропонувані до внесення в перелік пам'яток.

Б. 3 Території історичної забудови на захід від Замкової гори.

Території історичної забудови даного напрямку пропонуємо умовно розділити на чотири ділянки.

Найближчі до Замкової гори околиці вул. Жупанатської та вул. Підгірної. Дані території розташовані на південно-східних відрогах Дайбовецьких пагорбів в безпосередній близькості до русла Малого Ужа. В цьому місці існував міст, що служив єдиним зв'язком Замкової гори з навколишніми теренами. Завдяки існуванню цього традиційного багаторічного зв'язку відбулося освоєння нових приміських територій у другій половині ХVІІ ст.

В період ХVІІІ ст. на даних територіях була сформована структура забудови, яка дійшла до нашого часу зберігши основні вулиці – Жупанатську, Підгірну, Собранецьку, Берчені, Тиху. Забудова, яка формує вищезгадані вулиці походить з кінця ХІХ ст. - першої половини ХХ ст. Однак декілька об'єктів, які збереглися, донесли до нашого часу свідчення про більш ранню забудову даних теренів.

- Цегольнянська церква належить до найдавніших з них. Датована ХVІІІ ст., зображена на карті 1763 р. Навколо зафіксовано територію, очевидно, існуючого на той час цвинтаря.
- Будинок управління Ужанського комітату, пам'ятка архітектури національного значення, охоронний № 166. Ансамбль жупанату побудований в 1809 р. на вершині пагорба і разом з реформатською церквою, розміщеною поряд, домінує над значною частиною міста. Будівля жупанату двоповерхова, П-подібна в плані, з проїздом у внутрішнє подвір'я, що розташований в центральному ризаліті. В глибині подвір'я збудований одноповерховий господарський корпус. Північне крило пам'ятки добудовано в другій половині ХІХ ст. Ансамбль пам'ятки належить до цінних зразків адміністративних споруд Закарпаття періоду пізнього барокко з помітним переходом до класицизму.
- Поблизу будівлі жупанату на сучасній вул. Довженка розташований шпіхлір та винні підвали, пам'ятка архітектури 1781 р. Будівля розташована біля підніжжя пагорба, завдяки чому приміщення долішнього ярусу вирішені як підземний простір для зберігання вина; приміщення другого ярусу мають окремі в'їзди з боку вулиці, які ведуть у внутрішнє подвір'я через східну та західну брами. Приміщення другого ярусу великих прольотів, перекриті парусними цегляними склепіннями по підпружних арках. Пам'ятка – цінний зразок господарських споруд періоду ХVІІІ ст.
- Середня школа № 4 розташована біля перехрестя вул. Підгірної, Жупанатської, Собранецької та Тихої. Побудована в стилі історизму, з використанням елементів різних архітектурних періодів, у 1880 р. як

гімназія для українського населення. Фасади пам'ятки вирішені за рахунок відкритого цегляного мурування.

- Навпроти будівлі школи, з північного боку від будівлі жупанату розташована монументальна будівля реформаторської церкви з вежею-дзвіницею на головному фасаді. В склад ансамблю окрім будівлі церкви входить також будівля плебанії, огорожа та елементи впорядкування території. Об'єкт включений в перелік щойновиявлених пам'яток архітектури.

Забудова вул. Собранецької в межах від вул. Жупанської до вул. Кошицької зберегла характер міста кінця XIX – початку XX ст. Щільна периметральна забудова переплітається з забудовою садибного характеру; сформована в основному двох-трьохповерховими кам'яницями, однак спільним для всіх типів забудови є наявність зелених ділянок, що розташовані вздовж схилу пагорба. Прибудинкові території впорядковані та озеленені. З боку вулиць подвір'я відмежовані брамами.

Північний ряд забудови окрім історичної забудови зберіг також виноробні підвали, штольні яких викуті в андезитній основі пагорба. Виноробні підвали на даній ділянці зафіксовані на картографічній підоснові 1763 р. Забудова південного ряду вул. Собраницької зберегла кам'яниці належної архітектурної якості та пропонована до внесення в перелік щойновиявлених та пропонованих об'єктів культурної спадщини.

Б. 4 . Забудова Малого Галагова.

Після Першої світової війни землі Закарпаття, в тому числі м.Ужгород входять в склад Чехословацької республіки. Перед новою владою виникло питання розвитку міста Ужгорода як столиці краю. Тісна існуюча міська забудова не мала достатнього потенціалу, щоб розмістити тут нові адміністративні та житлові будівлі, у зв'язку з чим було прийнято рішення освоювати нові незабудовані території в західній частині міста на території річкової заплави.

Русло Малого Ужа було взято в каналізаційний колектор на всьому його протязі, в межах існуючих вул. Собранецької, Митної та набережної Незалежності були проведені значні роботи пов'язані з інженерною підготовкою території під забудову. Для захисту міста від паводків русло Ужа було укріплено дамбами на ділянках від. Вул. Шумної до Боздошського парку.

Композиційним ядром нового кварталу міста стала пл. Народна навколо якої була сформована нова вулична мережа еліпсоподібної форми, що було продиктовано петлею русла Малого Ужа, який протікав на даній території. Після прокладання інженерних комунікацій територію кварталу (за винятком окремих ділянок) було засипано. Згідно історичних відомостей, рівень підсипки території становив 2-2,5 м. Ділянку для нової забудови було розбито на квартали, основною композиційною віссю яких стала площа Народна, що виходить до набережної Незалежності. Будівництво велося

комплексно, по єдиному генеральному плану забудови, автором якого є професор вищої технічної школи в Брно Адольф Лібшер.

За надзвичайно короткий час – з 1920 по 1938 рік – був реалізований адміністративно-житловий комплекс, в якому розмістилися органи управління новоствореної автономної республіки "Підкарпатська Русь" – поліцейське управління, жандармерія, податкова адміністрація, національний банк, крайовий суд, прокуратура та найсучасніша тюрма центральної Європи. Органи управління республіки були розміщені в центральній споруді – будівлі Народної Ради. Окрім адміністративних будівель та споруд, були зведені середня школа, лікарня, пошта та ряд багатоквартирних житлових будинків для державних службовців. При будівництві нового урядового кварталу особливу увагу було звернено на рівень впорядкування територій та озеленення.

За браком часу, комплексна програма забудови Малого Галагова не була завершена. Незабудованими залишилися окремі ділянки та квартали. У післявоєнний період, в п'ятдесяті роки були зроблені перші невдалі спроби нової житлової забудови на вул. Гойди та вул. Боженка. Збудовані п'ятиповерхові житлові будинки за своїми якісними показниками явно програвали забудові 30-х років. Наступна спроба була зроблена в 80-х роках. В кварталі на розі вул. Гойди та Шевченка було збудовано будівлю профспілок, яка внесла відчутний дисонанс в структуру кварталу.

В 1980 р. рішенням Закарпатського облвиконкому № 35 від 05.02.1980 р. комплекс історичної забудови Малого Галагова було внесено в перелік пам'яток, як пам'ятку містобудування.

Не зважаючи на високий пам'яткоохоронний статус, який захищений Законом України «Про охорону культурної спадщини», впорядкування партерної зони площі Народної у 2013 р. було перекроєно згідно розпорядження та смаків перших керівників області та міста, що нанесло непоправної втрати ансамблю площі в цілому.

Б. 5. Території історичної забудови лівобережної частини міста.

Забудова міста на лівобережжі з'явилася лише в другій половині XVII ст. Це мотивовано некомфортними умовами проживання на теренах річкової заплави, де постійно існувала загроза підтоплення в період весняних повеней, або сезонних паводків. Маємо історичні відомості, що русло Ужа після виходу його на простори рівнини, було досить мінливе. Саме тим, очевидно, і слід пояснити таке пізнє освоєння території лівобережжя.

Хоч перша забудова поблизу пішохідного мосту з'явилася в другій половині XVII ст., структура забудови в районі нинішньої пл. Петефі почала формуватися у XVIII ст. В окрему планувальну одиницю виокремилася територія площі, яка розвинулася на невеличкому підвищенні за двісті метрів від річки. В плані наближена до видовженого прямокутника, витягнута з північного-заходу на південний схід; площа служила ключевим вузлом, в який сходилися дороги з різних напрямків. Недаремно основною домінантою площі на період XVIII ст. був заїжджий двір, що називався "Під чорним

орлом". З розвитком забудови колишні дороги отримували статус міських вулиць, хоч і до цього часу зберегли свої історичні назви в залежності від напрямку скерування – вул. Капушанська, вул. Минайська, вул. Мукачівська. У 1780-1790 рр. за часів цісаря Йосифа II була зроблена спроба німецької колонізації міста. Для німецьких колоністів було виділено на лівобережжі територію для поселення на вул. Минайській, через що вона отримала назву Швабської. Історична назва даної ділянки вулиці збереглася на проміжку від нинішньої пл.Петефі до проспекту Свободи.

На відміну від планувальної структури, яка збереглася, історична забудова лівобережної частини понесла значно більше втрат. До нашого часу історична забудова збережена по периметру пл. Петефі, на незначному відрізку вул. Льва Толстого, вул. Мукачівській, вул. Митрака, вул. Руській, Лесі Українки та Православній набережній.

В районі Слов'янської набережної, в межах вулиць Ватутіна, Кошута та пл. Егана збережено квартал житлової забудови 30-х рр. XX ст. "Свепомощ", який пропонувано внести в перелік пам'яток містобудування.

3.1.2 Археологічна спадщина.

Археологічна спадщина Ужгорода репрезентована різночасовими та різнохарактерними об'єктами. Вона представлена 5 пам'ятками місцевого значення, 2 щойно виявленими об'єктами, а також 13 археологічними об'єктами, що наразі не мають охоронюваного статусу. У своїй сукупності вони дозволяють реконструювати процес заселення території сучасного міста та його околиць. Серед цих археологічних об'єктів є такі:

Палеолітична стоянка (40-13 тис. до н.е.)

Залишки палеолітичної стоянки відкрито у південно-східній частині Замкової гори, на території Закарпатського музею народної архітектури і побуту. Вона займає частину 20-метрової тераси понад берегом р. Уж. Пам'ятку було відкрито у 1948 р. працівником Закарпатського краєзнавчого музею П.П. Совою, який провів тут розвідки¹. Пізніше, у 1959 р., стоянку обстежила експедиція Львівського Інституту суспільних наук АН УРСР, очолювана О.П. Чернишом. Згідно з матеріалами шурфувань, культурний шар невиразний, залягає на глибині до 0,3 м. Серед знахідок зафіксовано вироби з крем'янистого пісковика, кременю, обсидіану. Знайдені скребла часто поперечні і конвергентні, виїмчастої форми; поодинокі нуклеуси у більшості своїй мають паралельне огранювання спинки. Виразні різці можуть бути більш ранньою домішкою до власне пізньомустьєрської традиції пам'ятки.² Стаціонарні розкопки на пам'ятці не проводились.

¹ Сова П.П. Палеолітичне місцезнаходження в м. Ужгороді. // Археологія, 1964 р. № XX. К., Видавництво «Наукова думка» - с. 181 – 182. Сова П.П. Палеолітичні місцезнаходження в Ужгороді. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею, вип. І. Ужгород, 1995, с. 179 – 187.

² Солдатенко Л.В. Мустьєрські пам'ятки Закарпаття (до археологічної карти УРСР). // Археологія. – К., 1984. – т. XVII – с. 74

Пам'ятка місцевого значення, взята під охорону Рішенням Виконавчого комітету Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих № 12 від 16 січня 1970 р.

Городище (XI-XIII ст.)

Пам'ятка розташована на північно-східній околиці мікрорайону Горяни, в урочищі "Ротонда" (місцева назва – Городисько). Вона є залишками укріпленого поселення давньоруського часу. На сьогоднішній день територія городища підтрикутна, обмежується ярами і ровами. Останні, за припущенням В.Г. Котигорошка, могли бути зведені пізніше, для окреслення території ротонди, а не як оборонна споруда³. Натомість П. Пеняк припускає можливість зведення оборонних споруд у X – IX ст. до н.е.⁴

Низка дослідників XIX – початку XX ст. – К. Мейсарош, І. Кондратович – виступила з припущенням, що давній Ужгород до XIV ст. знаходився на території горянського поселення, і лише пізніше фортеця була зведена на Замковій горі. Ця гіпотеза є спірною, критикованою П.Совою та К. Берняковичем. Розв'язання цього питання неможливе без проведення подальших археологічних досліджень.

У 1926 р. розкопки тут здійснив археолог-аматор, вчитель Ужгородської гімназії М. Антал. За його спостереженнями, культурний шар залягав на глибині 0,15 – 0,2 м, а територія городища була частково зруйнована середньовічними кам'яними укріпленнями (друга пол. XIV ст. за М. Анталом) та кладовищем. Протягом 1988 – 1991 рр. залишки городища вивчала Закарпатська археологічна експедиція під керівництвом С.І. Пеняка. Розкопки проводились на північний схід від ротонди, де було досліджено сліди кам'яної будівлі (імовірно, вежі), зведеної не пізніше XIV ст. У культурному шарі зафіксовано значну кількість кераміки XI – XIII ст.⁵

Протягом 2007 – 2009 рр. на території городища вела дослідження експедиція Ужгородського національного університету під керівництвом В.Г. Котигорошка. Ними було закладено 3 траншеї та 3 шурфи, які засвідчили поширення культурного шару за межі обведеної ровами та ярами ділянки. У культурному шарі виділяються 5 хронологічних горизонтів (неоліт, гальштат, III – IV ст., кінець XI – XII ст. і XV – XVI ст.)⁶

Нині на території городища знаходиться ротонда, пам'ятка архітектури. Північно-західна частина городища знаходиться під цвинтарем. На садибних ділянках фіксуються залишки давніх валів, а подекуди і ровів.

³ Котигорошко, В.Г.; Мойжес, В.В.; Щербей, К.І. Розкопки багатошарового поселення в Ужгороді-Горянах. - Археологічні дослідження в Україні, 2010. - с. 224.

⁴ Пеняк П. Археологічні дослідження в околицях Горянської ротонди. – Княжа доба: історія і культура. № 4. 2011 р. – с. 61 – 64.

⁵ Пеняк С.І., Попович І.І., Потушняк М.Ф., Кобаль Й.В.; "Звіт Закарпатської археологічної експедиції про результати розвідок і розкопок в 1988 р."

Пеняк С. І., Попович І. І., Потушняк М. Ф., "Звіт Закарпатської археологічної експедиції про наслідки розкопок 1989 р."

⁶ Котигорошко, В.Г.; Мойжес, В.В.; Щербей, К.І. Розкопки багатошарового поселення в Ужгороді-Горянах. - Археологічні дослідження в Україні, 2010. - с. 224- 225.

Пам'ятка місцевого значення, взята під охорону Рішенням Виконавчого комітету Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих № 12 від 16 січня 1970 р.

Групова могила (XI-XII ст.)

Могила розташована в мікрорайоні Горяни, за 10 м на схід від ротонди (провулок Музейний). Могили було виявлено у 1920 р. вчителем Ужгородської гімназії М. Анталом. На початку XX ст. насип над нею був 10х8 м. Поверхня її була задернована, лише у місцях оголення дерену людські кістки виходили на поверхню ґрунту. Нині насип втрачено. Розкопки на пам'ятці не проводились. Датується вона XI-XII ст.

Пам'ятка місцевого значення, взята під охорону Рішенням виконавчого комітету Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих № 12 від 16 січня 1970 р.

Палеолітична стоянка (100-40 тис. до н.е.)

Палеолітична стоянка знаходиться у мікрорайоні Горяни, на східній околиці села ліворуч дороги Горяни-Циганівці (вул. Лисенка). Вона розташована на терасі висотою 20-30 м нині пересохлого рукава р. Уж, в районі кар'єру для видобування каміння.

Палеолітична стоянка була відкрита у 1958 р., коли працівник Закарпатського краєзнавчого музею П.П. Сова зібрав підйомний матеріал – нуклеуси, відщепи, проколки, рубила, виготовлені з кременю, крем'янистого пісковика, роговика, яшми⁷. Пізніше, у 1969 р., Закарпатською палеолітичною експедицією було оглянуто пам'ятку та зібрано підйомний матеріал муст'єрського часу та пізнього палеоліту. Загалом колекція нині нараховує близько сотні знахідок. Стаціонарних досліджень на пам'ятці не проводилось. Орієнтовно площа стоянки становить 50х25 м.⁸ Характер культурного шару не визначався. Територія задернована.

Пам'ятка місцевого значення, взята під охорону Рішенням Виконавчого комітету Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих № 12 від 16 січня 1970 р.

Поселення (VI – III ст. до н.е.)

Поселення розташоване у північній частині міста, біля амфітеатру.

Пам'ятка відкрита під час розвідок І.І. Поповича у 1988 р. Площа поселення становить 1,5 га; культурний шар залягає на глибині до 0,35 м. В окремих випадках, під час глибоких оранок, культурний шар виступав на поверхні. Під час розвідок було знайдено глинобитну піч. Знахідки представлені керамікою куштановицької культури (ранній залізний вік).

Нині територія пам'ятки активно забудовується.

⁷ Сова П.П. Палеолітичні місцезнаходження в м. Ужгороді. // Археологія, 1964, Вип. XVII. Видавництво «Наукова думка» - с. 182 - 184. Солдатенко Л.В. Муст'єрські пам'ятки Закарпаття (до археологічної карти УРСР). // Археологія. – К., 1984. – т. XVII – с. 75.

⁸ Гладілін В.Н., Смірнов С.В., „Отчет о работах Закарпатской палеолитической экспедиции в 1969 г.” – с.6

Пам'ятка місцевого значення, взята під охорону Розпорядженням Представника Президента по Закарпатській області № 452 від 11 жовтня 1993 р.

Поселення (І тис.)

Поселення розташоване вздовж вул. Капушанської, на захід від руїни м'ясокомбінату.

У 1978 р. під час прокладання теплотраси вздовж вул. Капушанської було виявлено культурний шар. Тоді ж були проведені рятівні розкопки (площа 142 м²). Культурний шар залягав на глибині від 0,3 м. і поширювався нерівномірно. Загалом тоді було розкопано 20 об'єктів – житлові та господарські споруди, печі. Найбільш потужний культурний шар датується І тис., і пам'ятка саме цього часу на сьогоднішній день знаходиться під охороною, проте археологічні дослідження нині дозволяють казати про існування на цьому місці низки поселень, які відносяться до доби пізньої бронзи, латену, рубежу н.е., III – IV ст., VIII – IX ст., X – XII ст. Ділянка культурного шару вздовж вул. Капушанської несе цінну інформацію про заселення території Ужгороду в давнину.⁹

Наразі територія поселення перебуває під забудовою – як багатопверховою, так і приватною.

Пам'ятка місцевого значення, взята під охорону Рішенням Закарпатського облвиконкому від 21.05.1985 р. № 139.

Стоянка-поселення (середній палеоліт, енеоліт, епоха пізньої бронзи, середньовіччя).

Залишки багат шарового поселення відкриті на Замковій горі. У 1952 р. під час будівництва дитячого садка по вул. Капітульній було зафіксовано культурний шар гальштатського часу (потужністю до 0,4 м), а також шар товщиною до 1 м, у якому містилися як сучасні знахідки, так і середньовічні (XI – XIV ст.). Тоді ж було розкопано два житла. Протягом 1948 – 1949 рр. проводились дослідження і у внутрішньому подвір'ї Ужгородського замку¹⁰ а також збирався в околицях підйомний матеріал. Це дозволяє казати про наявність на Замковій горі культурного шару, датованого середнім палеолітом, енеолітом, епохою пізньої бронзи та середньовіччям. Нині територія поселення забудована.

Стоянка-поселення є щойно виявленим об'єктом археологічної спадщини, затверджена Наказом Управління культури Закарпатської обласної державної адміністрації № 01-05/106 від 18 липня 2011 р.

Стоянка-поселення (середній, верхній палеоліт, VIII – VII ст. до н.е., I ст. до н.е. – I ст. н.е.)

⁹ Пеняк С.И., Попович И.И., Потушняк М.Ф. Отчет Закарпатской археологической экспедиции о полевых исследованиях 1978 года. – Ужгород, 1979. – с. 61 - 74

¹⁰ Бернякович, Исследование поселений эпохи раннего железа в Ужгороде // Научные записки Ужгородского государственного университета. – 1955. – т. XIII. – с. 179.

Археологічний об'єкт розташований у мікрорайоні Радванка, на лівому березі р. Уж. Він тяжіє до так званої Радванської гори, яка в минулому височіла на 200 м. над рікою, але нині значною мірою знищена в ході видобутку андезито-базальтів. Тепер на місті гори – штучне озеро. Виходи культурного шару не є суцільними, а включають низку стоянок та поселень, розташованих близько одне від одного.

Палеолітична стоянка Радванка-I (відома в літературі також як Радванська Гора) була відкрита у 1959 р. краєзнавцем П. Совою, який зібрав на цьому місці велику колекцію кам'яних знарядь. У 1969 р. територію стоянки обстежила Закарпатська палеолітична експедиція під керівництвом В. Гладіліна. Вже тоді об'єкт був значною мірою зруйнований кар'єром, у відвалах якого було зібрано значну кількість підйомного матеріалу, датованого мустьє та пізнім палеолітом.¹¹ Пізніше Радванську Гору обстежував В. Ткаченко і був змушений констатувати відсутність можливості на даному етапі з'ясувати стратиграфію пам'ятки.¹² Тим не менше, масовість знахідок – майже 4,5 тис. – робить саме Радванку важливим археологічним об'єктом, здатним пролити світло на історію кам'яної доби Закарпаття, зокрема локальну ужгородську групу чернянської культури (мустьє) та ужгородсько-мукачівську пізньопалеолітичну індустрію¹³.

Палеолітична стоянка Радванка-II була відкрита у 1969 р. Закарпатською палеолітичною експедицією, яка збрала підйомний матеріал мустьєрського часу за півкілометра у південно-східному-східному напрямку від Радванської Гори. Стоянка знаходилась на схилі лівого берега р. Уж, в районі виходу кристалічних порід, на висоті 50 – 70 м. над заплавою.¹⁴

Поселення Радванка (Палфієва гора) розташоване на південь від кар'єра, в районі вул. Стефаника. У 2010 р. обстеження поселення проводили О. Осаульчук, О. Бандровський та Й. Кобаль. У закладеному шурфі, а також під час збору підйомного матеріалу було виявлено пізньопалеолітичні крем'яні знаряддя праці (30 – 25 тис. рр. до н.е.), залишки жител і господарських споруд, зібрано кераміку раннього залізного віку (VIII – VII ст. до н.е.) та ранньоримського часу (I ст. до н.е. – I ст. н.е.). Потужність культурного шару становить 0,2 – 0,3 м.

Нині можна казати, що значна частина культурного шару була знищена кар'єром; решта перебуває під городами, приватною забудовою.

Щойно виявлений об'єкт археологічної спадщини, відповідно до Наказу Управління культури Закарпатської обласної державної адміністрації № 01-05/106 від 18 липня 2011 р.

Багатошарове поселення (VIII – VII ст. до н.е., II – IV ст., XI – XIII ст.)

¹¹ Гладілін В.Н., Смірнов С.В. «Отчет о работах Закарпатской палеолитической экспедиции в 1969 г.», с. 7 – 8

¹² Ткаченко В., Пізній палеоліт Закарпаття (пам'ятки оріньякської традиції) – К., 2003. – с. 27.

¹³ Ткаченко В., Пізній палеоліт Закарпаття (пам'ятки оріньякської традиції) – К., 2003. – с. 27.

¹⁴ 1969/13, Гладілін В.Н., Смірнов С.В. «Отчет о работах Закарпатской палеолитической экспедиции в 1969 г.» – с. 8.

Поселення розташоване у Горянях, навкруги ротонди, на південному схилі Карпатського відрогу, що спускається у Потиську рівнину. Територія поширення культурного шару виходить за сучасні адміністративні межі Ужгороду, але вона позначена на карті, адже становить єдине логічне ціле з городищем давньоруського часу, пам'яткою місцевого значення.

Дослідження поселення почалося з того, як у 1987 р. під час розвідок Закарпатської археологічної експедиції було зібрано середньовічну кераміку за 150 м. на південь від ротонди. Пізніше, весною 1989 р. було розкрито невелику ділянку землі біля давнього яру (між посадками фруктових дерев та виноградником) і тут було зібрано кераміку різних епох. У червні 1989 р. тут було проведено розкопки під керівництвом С.І. Пеняка. Досліджена площа становила 120 кв.м. Продовжувались дослідження і у 1991 р.

Культурний шар залягає на глибині 0,3 – 0,4 м та має потужність 0,2 – 0,4 м. Розкопки дозволили виділити 3 культурні горизонти. Нижній датується раннім залізним віком (VIII – VII ст. до н.е.) та відповідає культурі Гава, другий відповідає пізньоримському часу або культурі карпатських курганів (III – IV ст.), верхній шар давньоруський (XI – XIII ст.).¹⁵

Нині на території поселення знаходиться сад.

Поселення (перша половина I тис.)

Поселення розташоване в мікрорайоні Горяни, в урочищі «Загумени». Воно лежить ліворуч траси Горяни – Доманинці, за 220 м від мосту. Поселення було відкрито Закарпатською новобудовною експедицією у 1975 р., коли у котловані майбутньої дороги було зафіксовано вихід культурного шару. Тоді було закладено розкоп площею 16 кв.м, який дозволив з'ясувати, що траншея перерізала житло. Серед знахідок переважали фрагменти кераміки – як гончарної, так і ліпної. Вони ж дозволили датувати поселення першою половиною I тис.

Поселення (XII – XIII ст.)

Поселення розташоване в мікрорайоні Горяни, в урочищі «Загумени». Воно лежить за 180 м на північ від мосту. У 1975 р. Закарпатською новобудовною експедицією тут було закладено розкоп площею 16 кв. м. й розкопано залишки двох споруд. Кількість знайденої кераміки незначна, але дозволяє датувати культурний шар давньоруським часом (XII – XIII ст.).

Поселення (IX – XII ст.)

Поселення розташоване в мікрорайоні Радванка, в урочищі Вербінки і воно лише частково потрапляє в адміністративні межі сучасного Ужгороду. Внаслідок сильної забудови місцевості точні межі його визначити складно.

¹⁵ Пеняк С. І., Попович І. І., Потушняк М. Ф., “Звіт Закарпатської археологічної експедиції про наслідки розкопок 1989 р.”, с. 17 – 18.

Пеняк П. Археологічні дослідження в околицях Горяньської ротонди. – Княжа доба: історія і культура. № 4. 2011 р. – с. 43 – 64.

С.І. Пеняк припускає, що воно тягнулось по лівому берегу р. Уж на північ, сягаючи підніжжя Радванської і Горянської гір¹⁶.

Культурний шар давньоруського часу фіксувався під час будівництва меблевого заводу на Радванці у 1950 р., але через щільну забудованість тієї території дослідження не проводились. В подальшому, коли рився котлован дороги у 1973 – 1974 рр., було порушено цілісність культурного шару північно-східного краю поселення. У 1975 – 1976 рр. Закарпатська новобудовна експедиція проводила тут розвідки та рятівні розкопки, що засвідчили значну руйнацію культурного шару внаслідок забудови району та прокладанню автотрас. Розкопки були проведені на площі 184 м² та досліджено залишки шести споруд. Культурний шар фіксується біля сучасної поверхні. Знайдена кераміка свідчить, що поселення існувало протягом IX – XII ст.¹⁷

Під час розкопок 1975 р. було також засвідчено існування невеликого поселення куштановицької культури (кінець VII – V ст. до н.е.) на північно-східному краю урочища Вербінки. Розкопана площа становила 300 кв.м. Припускається, що більша частина території поселення того часу не порпила у межі сучасного м. Ужгород.

Поселення багат шарове (неоліт, доба бронзи, перші століття н.е., VIII – IX ст., XI – XIII ст.)

Поселення розташоване в мікрорайоні Червениця урочищі Галагова (Великий Галагов). Воно розкинулось на невеликій заплавної терасі, на березі висохлої притоки р. Уж в районі сучасного цегельного заводу (вул. Загорська). У середині XX ст. К.В. Бернякович зібрав на місці земляного кар'єру підйомний матеріал, датований неолітом та гальштатським часом (друга чверть I тис. до н.е.)¹⁸. У 1951 р. Також фіксуються матеріали римського часу, VIII – IX ст., XI – XIII ст. Імовірно існування тут ґрунтового могильника носіїв праяської культури. Археологічні розкопки не проводились.

Стоянка (палеоліт).

Залишки стоянки відкриті на східному схилі гори Кальварія, на терасі Дайбоц (вздовж вул. Високої). Територія її обстежувалась у 1955 – 1956 рр., під час будівництва дитячої туристичної станції, а також після перепланування території бульдозером у 1957 р. П. Сова зібрав тут декілька крем'яних знарядь доби мустьє та пізнього палеоліту¹⁹. Нині переважну частину території стоянки займає готель „Дружба”.

¹⁶ Пеняк С.І., Звіт Закарпатської новобудовної експедиції про польові дослідження у 1975 р. – с. 20

¹⁷ Пеняк С.І., Звіт Закарпатської новобудовної експедиції про польові дослідження у 1975 р. – с. 23; 1976/5 Пеняк С.І., Попович І.І., Потушняк М.Ф. Звіт Закарпатської археологічної експедиції 1976 року про охоронні розкопки в зоні новобудов Закарпаття. – с. 51 – 53.

¹⁸ Бернякович, Исследование поселений эпохи раннего железа в Ужгороде // Научные записки Ужгородского государственного университета. – 1955. – т. XIII. – с. 182 – 183.

¹⁹ Сова П.П. Палеолітичні місцезнаходження в м. Ужгороді. // Археологія, 1964, Вип. XVII. Видавництво «Наукова думка» - с.. 186 – 187. Солдатенко Л.В. Мустьєрські пам'ятки Закарпаття (до археологічної карти УРСР). // Археологія. – К., 1984. – т. XVII – с. 74 – 75.

Поселення багат шарове (римський час, середньовіччя).

Поселення розташоване на території Боздошського парку, у його центральній частині. Під час розвідок в районі старого русла Ужа (біля мосту) була знайдена незначна кількість кераміки римського часу та середньовіччя, на підставі чого тут передбачається існування поселень.

Поселення (середина V – середина III тис. до н.е., XI – XIII ст.)

Об'єкт знаходиться в мікрорайоні Червениця біля підніжжя гори Галагури та на північ від аеропорту. Поселення відоме виключно за знахідками тут підйомного матеріалу, археологічних розкопок не проводилось. Фрагменти кераміки та кременю дозволяють датувати об'єкт енеолітом; також фіксуються знахідки давньоруського часу. Нині його територія частково знаходиться під приватною забудовою.

Поселення багат шарове (III – IV ст., VIII – IX ст., XI – XIII ст.)

Поселення розташоване в урочищі Червениця за 50 м. від вул. Собранецької та на схід від вул. Стародоманської. Воно було відкрите у 1976 р. під час будівництва траси дороги, що з північного сходу оминає Ужгород. Тоді під час земляних робіт було знайдено розрізнені уламки кераміки. Розвідкова траншея, закладена на відстані 259 м від старої шосейної дороги, показала відсутність культурного шару за виключенням окремих уламків кераміки раннього залізного віку. Також за 50 м на схід від місця, де нова траса знаходила на стару шосейну дорогу, було закладено розкоп площею 120 кв.м. Тут було виявлено залишки 3 житлових споруд та кількох господарських ям, датованих III – IV ст., VIII – IX ст. та XI – XIII ст. Культурний шар був частково зруйнований будівельними роботами.²⁰

Поселення (I ст. до н.е. – I ст. н.е.)

Поселення римського часу розташоване ліворуч від автотраси, там, де вона підіймається на Радванську гору. У 1976 р. Закарпатська археологічна експедиція під керівництвом С.І. Пеняка провела тут охоронні розкопки на місці руйнування культурного шару. Розкопана площа становила 22 кв.м. та дозволила знайти залишки напівземлянкової споруди – житла. Остання була частково знищена під час будівництва автостради та розробкою каменю Радванською каменоломнею. Знайдена кружальна та ліпна кераміка дозволила попередньо датувати поселення I ст. до н.е. – I ст. н.е. та співвіднести з гето-дакійським населенням²¹. В сучасні межі міста об'єкт потрапляє лише частково.

Підводячи підсумки опису археологічної спадщини можна зробити низку висновків. Територія Ужгороду не є добре вивченою; лівова частка

²⁰ Пеняк С.І., Попович І.І., Потушняк М.Ф. Звіт Закарпатської археологічної експедиції 1976 року про охоронні розкопки в зоні новобудов Закарпаття. – с. 69 – 74.

інформації була отримана у 70-ті рр. ХХ ст. в ході охоронних розкопок під час будівництва автотрас та обвідних каналів і стосується вона переважно окраїн міста; натомість заселення центральної частини нині вікликає багато питань. Наразі можна сказати, що долина р. Уж була здавна привабливою для людини, тому закономірним є існування значної кількості поселень, що належали носіям різних археологічних культур. Матеріали деяких з них, імовірно, дозволять виділити локальні типи рамок сучасних археологічних культур (в цьому плані перспективним є подальше вивчення палеолітичних стоянок). Інші дадуть матеріал для вивчення історії заселення не лише долини р. Уж, але й Закарпаття. Третім важливим напрямком досліджень, на яке може дати відповідь археологія – це історія середньовіччя, зокрема становлення і розвиток м. Ужгород, що за недостатністю письмових та археологічних джерел нині має більше питань, ніж відповідей. Тому важливими є розробка і запровадження таких зон охорони, які б не лише забезпечили збереження, але й стимулювали вивчення археологічної спадщини міста.

3.1.3. Об'єкти культурної спадщини за видом "пам'ятки історії".

На території м. Ужгорода знаходиться 91 пам'ятка історії. Аналізуючи поданий перелік пам'яток національного та місцевого значення, а також відповідні рішення органів місцевого самоврядування різних періодів слід стверджувати наступне:

- В переліку пам'яток за видом "пам'ятки історії" перебуває 91 об'єкт. З них 47 об'єктів – будівлі та споруди які пов'язані з історичними подіями, життям та діяльністю відомих осіб, 42 поховання на території міських кладовищ чи меморіального комплексу, 2 монументальні споруди.
- Пам'ятки історії – будівлі та споруди розташовані в основному в центральній частині міста, в середовищі історичної забудови, яка окрім статусу пам'яток історії має в багатьох випадках статус пам'яток архітектури, що відповідно відображено на історичних матеріалах ІАОП.

На території м. Ужгорода розташовані два меморіальні комплекси – в Радванці, на вул. Стефаника на майданчику перед входом на територію парохіяльної церкви та на вул. Героїв, що на Кальварії. Перший з них увіковічнює пам'ять героїв Першої світової війни; другий – пам'ять воїнів Радянської армії, які загинули в часі Другої світової війни.

Інші пам'ятки історії належать до поховань відомих громадян, політичних діячів, діячів науки та культури і знаходиться на території цвинтарів м. Ужгорода:

- поховання січовиків періоду Карпатської України на Капушанському цвинтарі;
- п'ять поховань на території меморіалу пам'яті Радянських воїнів на вул. Героїв;
- тридцять два поховання на території міського цвинтаря на вул. Тихій;
- могила Лучкая на території Цегольнянської церкви;

- місце поховання К. Матезонського на території колишнього цвинтаря на вул. Капітульській (на території музею Народної архітектури та побуту). До категорії "щойновиявлених" пам'яток культурної спадщини, які зафіксовані рішенням органів місцевого самоврядування, віднесено 25 об'єктів.

До категорії об'єктів "пропонованих" для внесення в перелік пам'яток рекомендовано внести залишки резиденції Амодеїв в Горянах та рештки храму св. Юрія на подвір'ї Ужгородського замку.

3.1.4. Об'єкти культурної спадщини за видом «пам'ятки монументального мистецтва».

На території м. Ужгорода розташовані ряд пам'яток монументального мистецтва. Дві з них занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України:

- пам'ятник «Україна визволителям» біля словацького кордону на вул. Собранецькій, (ох. №0001-Н, Постанова КМ України №928 від 03.09.2009 р.);
- пам'ятник українським живописцям Бокшаю та Ерделі у сквері на пл. Жупанатській (ох. №070002-Н, Постанова КМ України №928 від 03.09.2009 р.).

Дев'ять пам'яток місцевого значення – це в основному пам'ятники відомим діячам історії та культури, пам'ятники загиблим та жертвам воєн різного часу. Об'єкти монументального мистецтва знаходяться як в середовищі історичної забудови міста, так і поза її межами.

3.1.5. Об'єкти культурної спадщини за видом «пам'ятки садово-паркового мистецтва».

На території м. Ужгорода знаходяться два об'єкти садово-паркового мистецтва, що внесені в перелік пам'яток національного значення. Один з них ботанічний сад УжНУ, який знаходиться на вул. І.Ольбрахта біля підніжжя замкової гори. Другий - ботанічний сад УжНУ, який знаходиться за межами історичного центру міста в районі вул. Красної.

В межах Замкової гори розташовані також озеленені території, які мають статус пам'яток місцевого значення. Парк «Підзамковий» на вул. Підградській 33, належить до найдавніших зелених анклавів міста. Першу згадку про нього маємо в 17 ст. як про звіринець Другетів, який функціонував в межах річкової заплави на схід від Замкової гори. Статус парку дана територія отримала на поч. XX ст. з наступним розвитком в 20-х рр., коли в парку були збудовані купальні.

На території резиденції єпископа знаходиться палісадник, який сформований підпірною стіною з декоративною огорожею. Об'єкт внесено до переліку пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення.

В західній частині подвір'я хімічного факультету УжНУ розташований давній палісадник датований 1896 р., територія якого сформована

декоративною металевою огорожею на кам'яних стовпах. Палісадник має статус пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення.

На території Малого Галагова розташовані наступні об'єкти садово-паркового мистецтва, що внесені в ранг пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення:

- дендрологічний сад Лаудона, який походить з початку XX ст. В минулому він займав територію садиби та тягнувся вздовж схилів від вул. Собранецької до заплави долини малого Ужа. В 30-х рр. XX ст. під час освоєння територій Малого Галагова, був розділений на дві половини нинішньою вул. Ракоці. До нашого часу дійшли тільки південна ділянка саду, що знаходиться на території міської лікарні. Територія з півночі забудована на поч. XXI ст.

- липова алея, що тягнеться набережною Незалежності від пішохідного мосту на пл. Театральній до транспортного мосту пр. Свободи вздовж північного берега р. Ужа. Починається липова алея монументальним деревом - ясенем Масарика, який має статус пам'ятки природи.

- партерний сквер, пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення, сформований вздовж основної осі забудови урядового кварталу в 30-х рр. XX ст., характеризується партерним газоном з низькою периметральною зеленню стрижених самшитових кущів з вкрапленням композицій трояндових кущів. З незначними змінами територія партерного скверу дотривала до 2013 р. Роботи 2013 р. пов'язані з впорядкуванням пл. Народної привели до цілковитої зміни характеру площі, внісши в простір колись скромного, естетично витриманого вистрою чужорідні та невластиві планувальні елементи, дорогі матеріали, повну заміну історичного озеленення, у зв'язку з чим пам'ятка позбулася предмету охорони.

На лівому березі в річковій долині та в районі Словянської набережної розташований Боздошський парк., який закладено в 70-х рр. XX ст. як загальноміський парк. Незважаючи на статус пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення, територія парку занедбана та не впорядкована.

Під час проведення досліджень середовища історичної забудови м. Ужгорода виявлено та пропонується до внесення в перелік пам'яток садово-паркового мистецтва наступні об'єкти:

- сквер на пл. Лаборця в середовищі кварталів історичної забудови 1940-х рр. XX ст..
- платанову алею Словянської набережної;
- каштанову алею Київської набережної;
- сквер св. Тетяни в системі вулиць Островського, Гойди, Ломоносова;
- палісадник середньої школи №15 на вул. Заньковецької, 13-а;
- ротарі-парк Студентської набережної.

Вихід вулканічних порід колишнього Радванського кар'єру разом з територією озера пропонується внести як пам'ятку геології до переліку об'єктів природно-заповідного фонду.

3.2. Аналіз діючих зон охорони пам'яток культурної спадщини.

Управлінням архітектури та містобудування Ужгородського міськвиконкому в якості вихідних даних передано копії 29 документів зон охорони об'єктів культурної спадщини м. Ужгорода.

Для 28-ми об'єктів за видом «пам'ятки історії» у 1989 р. Закарпатським краєзнавчим музеєм та підприємством «Ужгородархпроект» опрацьовано проектну документацію «по визначенні границі охоронної зони і границі зони регулювання». Вищезгадана документація погоджена головним архітектором м. Ужгорода та начальником обласного управління культури.

В складі поданих копій 29 об'єктів культурної спадщини складені за видом «пам'ятки історії» знаходяться документи зон охорони 4-х пам'яток архітектури та 3-х пам'яток монументального мистецтва. Графічні матеріали поданих зон охорони об'єктів культурної спадщини виконані на схематичній підоснові. Межі охоронних зон визначені випадково, без належних обґрунтувань та прив'язок до матеріалів картографічної підоснови. Текстові матеріали обґрунтування та опису меж зон охорони відсутні.

Охоронна зона пам'ятки архітектури 13-15 ст. ротонди в с. Горянах (ох.№190) опрацьована науково-дослідним реставраційним відділом Львівської м/о СНРВ майстерні у 1977 р. Графічні матеріали виконані на окомірній схематичній підоснові. Охоронна зона визначена за геометричним принципом - у вигляді прямокутника зі сторонами 122,5м x 115,0 м. Площа охоронної зони становить 1,4 га. Текстові матеріали опису території пам'ятки та опису меж охоронної зони відсутні.

3.3. Загальна характеристика історичних ареалів.

Роботи, пов'язані з визначенням територій історичних ареалів м. Ужгорода не проводилися.

Розділ 4. Проектно-регулятивний розділ.

Відповідно до Закону України "Про охорону культурної спадщини" з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів (ансамблів), навколо них встановлюються зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі та режими використання зон охорони пам'яток визначаються науково-проектною документацією на основі історико-архітектурного опорного плану та затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, тобто Міністерством культури України.

З огляду на це в даному проектно-регулятивному розділі визначено:

1. Основні принципи системи охоронного зонування території міста Ужгорода .
2. Межі територій та зон охорони пам'яток.
3. Режими використання територій та зон охорони пам'яток.
4. Межі та режими використання історичного ареалу.

4.1. Основні принципи системи охоронного зонування м. Ужгорода.

Зони охорони пам'яток є складовою частиною охоронного зонування як містобудівного засобу збереження культурної спадщини. До охоронного зонування, крім зон охорони пам'яток, належать території пам'яток.

Територія пам'ятки - це земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка і яка пов'язана з нею історично і функціонально та забезпечує її збереження і функціонування як об'єкта культурної спадщини ; територія пам'ятки є невід'ємною складовою частиною пам'ятки (ст.1 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Виходячи з проведеної вище класифікації території міста за ступенем історико-культурної цінності визначена така номенклатура територій і зон охорони пам'яток:

1. Території пам'яток.
2. Комплексна охоронна зона пам'яток історичного центру.
3. Охоронні зони пам'яток, які розташовані за межами історичного ареалу.
4. Зони регулювання забудови (першої та другої категорій).
5. Зони охорони археологічного культурного шару.

Згідно з чинним законодавством ці території спеціально виділяються з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів (ансамблів). При визначенні номенклатури, меж і режимів використання територій зон охорони пам'яток ми керувались такими засадами: зони охорони пам'яток визначались, виходячи з наявності в місті пам'яток архітектури й містобудування національного і місцевого значення, а також пам'яток історії і монументального мистецтва місцевого значення, взятих на державний облік відповідно до законодавства. При цьому також враховувалося територіальне розміщення щойно виявлених об'єктів культурної спадщини і тих, що пропонуються для внесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Враховувались також території історичних кладовищ з пам'ятками історії, які знаходяться на їх територіях.

Охоронна зона – територія, що виділяється для збереження найближчого середовища пам'ятки, головним чи суттєвим елементом якого вона є, а також для створення оптимальних умов огляду пам'ятки, забезпечення належного її функціонування, охорони від вібрацій, забруднень, затоплення, підтоплення та інших негативних техногенних і природних впливів. Для забезпечення збереження окремо розташованих пам'яток культурної спадщини та їх найближчого оточення встановлюються охоронні зони для кожної з них. Режим використання території, встановлений у цих зонах, має забезпечити фізичне збереження, сприятливе візуальне сприйняття пам'яток, їх доцільне використання, впорядкування (благоустрій) території.

Комплексна охоронна зона встановлюється з метою охорони й доцільного використання неповторного історико-містобудівного утворення, яке включає в себе низку пам'яток. Комплексна охоронна зона створюється як зона спеціального режиму охорони і використання найбільш цінних з історико-архітектурного та містобудівного погляду територій для збереження їх індивідуального образу. Така комплексна система охорони, на відміну від дисперсної (коли визначається багато охоронних зон – для кожної пам'ятки окремо) дозволяє зберегти цілісність і неповторність всього історичного середовища, тобто – традиційний характер середовища, як цього вимагає чинне законодавство.

Відповідно до чинного законодавства в м. Ужгороді пропонується встановити **комплексну охоронну зону**, визначену навколо сукупності пам'яток (в переважній більшості - це пам'ятки архітектури національного та місцевого значення), які розташовані в правобережній та лівобережній частинах територій історичної забудови міста. Комплексна охоронна зона встановлюється з метою охорони й доцільного використання неповторного історико-містобудівного утворення м. Ужгорода як цілісного містобудівного ансамблю. Для пам'яток, які розташовані поза історичним центром міста, встановлюються окремі охоронні зони та зони регулювання забудови.

Зони регулювання забудови – це території, які оточують комплексні охоронні зони і охоронні зони окремо розташованих пам'яток, або прилягають до них. Ці зони призначені для збереження традиційного характеру середовища, тобто історично сформованої структури міста, закріплення в ній і в ландшафті провідного значення пам'яток архітектури й містобудування (архітектурних акцентів і містобудівних домінант), для збереження масштабних співвідношень в розплануванні й забудові, забезпечення архітектурної єдності нових будівель з історично сформованим середовищем. Для м. Ужгорода пропонується встановити дві категорії зон регулювання забудови, виділивши окремо зону суворого регулювання забудови (І категорії) та зону регулювання забудови (ІІ категорії) (згідно п. 3.4.2.5 ДБН Б.2.2-2-2008).

Пам'ятки археології. Межі територій пам'яток, об'єктів та зон охорони археологічного культурного шару.

На території м. Ужгорода сконцентрована значна кількість різночасових археологічних пам'яток, тож одним із закономірних завдань є забезпечення їх дослідження під час проведення земляних робіт, а також збереження спадщини для нащадків.

Археологічні об'єкти в межах території міста розміщені нерівномірно, окрім того, не всі відомі на сьогодні археологічні об'єкти мають статус пам'ятки. Особливою проблемою, що ускладнювала визначення меж територій пам'яток є недосконалість облікової документації. У паспортах старого зразку – а саме таку документацію мають усі пам'ятки – територія археологічної пам'ятки окреслювалась дуже умовно і не завжди достовірно. Документація на щойно виявлені об'єкти культурної спадщини взагалі не

розроблялась. Тому в цій роботі території пам'яток та об'єктів визначаються на підставі паспортів старого зразка, скорегованих з урахуванням публікацій археологічних досліджень, особливостей ландшафту та – при можливості – консультацій з дослідниками пам'яток. В подальшому рекомендується провести додаткові дослідження, спрямовані на більш чітке визначення території поширення культурного шару, визначення предмету охорони та на підставі цього розробити сучасну облікову документацію на пам'ятки, а також на інші археологічні об'єкти, відомі на території міста. В разі постановки останніх на облік здійснюється коригування режиму використання території зон охорони археологічного культурного шару, а саме – на територіях пам'яток, в межах, визначених їх обліковою документацією, передбачається запровадження режиму використання території пам'яток археології місцевого значення, прописаного у даній роботі.

Окрім того, з метою оптимального збереження та вивчення археологічних об'єктів, пропонуються режими охорони археологічного культурного шару двох режимів охорони – з різними обмеженнями щодо використання земель. При розробці зон охорони археологічного культурного шару та режимів її використання було взято до уваги, що археологічні об'єкти на території міста розташовані не суцільно, межі більшості їх, внаслідок слабкої вивченості території, можуть бути визначені лише гіпотетично, а культурний шар на окремих ділянках має різну потужність.

Пам'ятки архітектури та містобудування, що знаходяться в Переліку об'єктів культурної спадщини національного та місцевого значення, щойновиявлені пам'ятки, а також будівлі та споруди, яким пропонується надати ранг пам'ятки, відіграють важливе значення у формуванні історико-архітектурного середовища міста Ужгорода, яке підлягає захисту.

Основною композиційною віссю міста є річка Уж, долина якої ділить місто на дві частини. Правий берег річки має пересічений рельєф та сформований в основному східними та південно-західними схилами пагорбів, на яких розташована міська забудова. Лівобережна територія має рівнинний характер, зберегла структуру та, частково, архітектурний вистрій часу XIX – XX ст., а також нові мікрорайони житлової та промислової забудови, які виникли в основному у другій половині XX ст.

Забудова Замкової гори, яка домінує над навколишньою територією не тільки завдяки рельєфу, але й історично сформованими архітектурними ансамблями, - найстаріша частина міста, яка сформувалася в період XVI-XVIII ст.

Планувальна структура території поселення на північний захід від укріплень Ужгородського замку творилася гіпотетично в два етапи: XIV-XVI ст., коли з півночі до замку прилягав укріплений дитинець та XVI-XVII ст. - часу забудови всієї території Замкової гори та формування вуличної мережі, зафіксованої на картографічних матеріалах XVIII ст.

Територія міста від початку Набережної Незалежності до вул. Митної під назвою Малий Галагів була забудована в період Чехословацької республіки 1920-1938 рр. на місці заплави русла Малого Ужа. В той же період розвитку міста було впорядковано та використано під забудову низовинні ділянки вздовж схилів пагорбів правого берега річки – район Великого Галагова та аеропорту, сформовано забудову житлового кварталу «Мала Прага», житлового кварталу «Свепомоц» на лівобережжі та започатковано концептуальні напрямки перспективного розвитку міста. Таким чином можемо констатувати, що середовище історичної забудови міста формувалося в часовому проміжку Х – першої половини ХХ ст. та охолювало території на обидвох берегах річки Ужа.

У післявоєнний період, коли територія Закарпаття увійшла до складу УРСР, охорона пам'яток історії та культури регламентувалася законодавством «Про пам'ятники історії та культури» в основному у вигляді нормативних актів - постанов Ради Міністрів УРСР, якими було визначено перелік пам'яток та обумовлено дії стосовно їх збереження, ретаврації та використання. Зокрема постановою Ради Міністрів УРСР до переліку пам'яток внесено Ужгородський замок (охорон. № 163), кафедральний собор (охорон. № 164), резиденцію єпископа (охорон. № 165), адміністративний будинок колишнього жупанату (охорон. № 166), будинок лісництва в Радванці (охорон. № 167).

В 1968 р. вступила в дію «Тимчасова інструкція по організації охоронних зон та зон регулювання забудови для пам'ятників культури УРСР». Керуючись вимогами вищезгаданої інструкції, на замовлення обласного відділу архітектури Закарпатського облвиконкому НДР відділом Львівської м/о СНРВ майстерні було опрацьовано проекти охоронних зон для цих об'єктів та затверджено їх в установленому порядку.

Одним з важливих етапів у збереженні історико-архітектурної спадщини м. Ужгорода було оголошення Дежбудом УРСР у 1982 р. закритого конкурсу на опрацювання «Проекту планування та забудови центральної частини м. Ужгорода». Участь у конкурсі прийняла Львівська КАРмайстерня ін-ту «Укрпроектреставрація». В складі конкурсного проекту авторським колективом було проведено інвентаризацію історичної забудови, запропоновано критерії для її оцінки, опрацьовано засади пам'яткоохоронного зонування, принципи колористичного вирішення історичної забудови, пропозиції реставрації та адаптації пам'яток і формування на їх основі музейно-рекреаційного та туристичного комплексу. Базуючись на матеріалах проекту, було визначено перелік цінних будівель та споруд, які пропонувалося взяти під охорону, надавши їм статус пам'яток. Однак в подальшому дані розробки не отримали розвитку та не набули статусу документів, які б мали вагомий вплив на процеси збереження культурної спадщини міста.

Найбільше цінними територіями видимості та сприйняття пам'яток та їх комплексів на території міста є зона, вздовж річкової долини, з набережних; з

пагорбів північної частини міста (вул. Кошицька, Тиха, Висока, Цегольнянська, Берчені, Бачинського), північно-східної частини (вул.Другетів, Заводської, Шумної, Підградської), східної (вул. Шумна, Панькевича). На лівому березі р. Уж зі сходу – вул.Ужанська , з півдня – пр.. Свободи, вул.Заньковецької, з південного-заходу - вул.Сечені, пр.. Свободи, з південного-сходу – з пагорба, на якому знаходиться Радванський цвинтар.. Сприйняття найбільш широких панорам міста та навколишнього ландшафту відбувається з далеких осьових напрямків вулиць Собранецької, Берчені, Другетів та ін..на пагорбах правого берега, з набережних р. Ужа, з осьових напрямків вул. Швабської, пр. Свободи, вул. Анкудінова лівобережної частини міста. З метою збереження основних особливостей силуетів міста та панорам, що склалися, регулюванню підлягає не тільки висотність, але й структура новобудов.

4.2. Межі територій та охоронних зон.

Станом на 2014 рік документація із визначенням пам'яткоохоронного зонування об'єктів у м. Ужгороді не відповідає ДБН Б.2.2-3-2012, тому в складі матеріалів опрацювання історико-архітектурного опорного плану проведено роботу з визначення територій пам'яток та зон охорони.

4.2.1. Визначення територій пам'яток.

4.2.1. 1-23. Пам'ятки архітектури та містобудування :

4.2.1.1. Замок - фортеця (мур.) – X-XVI ст.;

Пам'ятка архітектури національного значення, ох. № 163,
вул. Капітульна 33.

Ужгородська фортеця дійшла до нашого часу в межах мурованих укріплень. Земляні укріплення другої лінії оборони вздовж підніжжя східного схилу гори, а також укріплення «гусарського замку» втрачені.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-Зк, що визначена в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича та Ботанічної набережної.

Територія Ужгородського замку визначена на основі натурних візуальних досліджень та опрацювань архівної документації ін-ту «Укрзахідпроектреставрація», а також матеріалами історичних пошуків НДІ пам'яткоохоронних досліджень в наступних межах (див. графічні матеріали ІАОП) :

- контрескарпних стін оборонного рову зі південно-східної і південно-західної сторін та другої лінії оборони у вигляді земляних укріплень з трьома бастіонами з північно-західної, західної та північно-східної сторони ;
- з північно-західної сторони – по південно-східній межі землекористування будинку № 31 на вул.Капітульній, вниз по схилу до перетину з горизонталлю 125, далі на північ до межі будинковолодіння № 68 на вул. Підградській,

по горизонталі 118 до південних меж будинковолодінь №№ 8-12 на вул. Підградській, по південно-східній межі ділянки №12 до підпірної стіни, по підпірній стіні до межі ділянки № 26 на вул. Підградській, по східній межі ділянки № 26-28 на вул. Підградській, впоперек горизонталей на південний-захід до горизонталі 126, впоперек горизонталей на схід до кута ділянки №38, по її межі до початку ділянки № 40, даліше – впоперек горизонталей до східного кута контрескарпної стіни оборонного рову замку, по східному пряслу, даліше по південному пряслу контрескарпної стіни оборонного рову до ділянки № 31 на вул.Капітульній.

4.2.1.2. Кафедральний собор (мур.) - 1646 р.-1848 р.

Пам'ятка архітектури національного значення, ох. № 164,
вул. Капітульна, 11.

Розташований на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-3к в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної.

4.2.1.3. Резиденція єпископа (мур.) - 1646 р.

Пам'ятка архітектури національного значення, ох. № 165,
вул. Капітульна, 9.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-3к в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної.

Оскільки кафедральний собор Воздвиження Чесного Хреста та резиденція єпископа є складовими частинами єдиного комплексу, який бере свій початок з ХУІІ ст. від колегії єзуїтів, територія пам'яток спільна і визначена в межах:

- з південно-західної сторони – по бордюру пл. Кафедральної до перетину з пр. Пігірним ; з північного-заходу – вздовж пр. Підгірного до південної межі ділянки №18 Підгірного, по південно-східних межах ділянок №№ 19-23 пр. Підгірного до південно-західних меж ділянок №№ 42-46 на вул. Звільнення до вул. Замкові Сходи, по огорожі ділянки № 13 до вул. Капітульної.

4.2.1.4. Адміністративний будинок. (Будинок правління Ужанського комітату) (мур.) - 1809 р.

Пам'ятка архітектури національного значення ох. № 166,
пл. Жупанатська, 3.

Межа території пам'ятки проходить: з півночі – по межі землекористування з ділянкою реформаторської церкви на пл. Жупанатській, 4; вздовж східного фасаду пам'ятки до мурованої огорожі, по огорожі від пл. Жупанатської на сході до вул. Довженка; на півдні - вздовж вул. Довженка по огорожі альпінарію до під'їзду до шпихліра з вул. Довженка; по підпірній стіні під'їзду до межі з ділянкою шпихліру; далі до межі ділянки реформаторської церкви на пл. Жупанатській, 4.

4.2.1.5. Садибний будинок в Радванці (мур.) – кін. XVI ст.

Пам'ятка архітектури національного значення, ох. № 167,
вул. І. Дендеші, 8.

Територію пам'ятки визначено в наступних межах: з північно-східної сторони – по огорожі будинковолодіння № 8 (території пам'ятки) до межі з ділянкою № 10 на вул. Дендеші, по північно-західній межі згаданої ділянки до огорожі території пам'ятки, по огорожі до межі з ділянкою № 6 на вул. Дендеші, по південно-східній межі якої до вул. Дендеші.

4.2.1.6. Ротонда – XII- XIV ст.

Пам'ятка архітектури національного значення, охорон. № 190,
пр. Музейний, 1.

Територія пам'ятки визначена на основі натурних візуальних досліджень та опрацювань архівної документації ін-ту «Укрзахідпроектреставрація», а також матеріалів історичних пошуків НДІ пам'яткоохоронних досліджень. З півночі територія окреслена – розжолобком вздовж межі зeleкористування будинку № 3 пр. Музейного, до перетину з існуючою ґрунтовою дорогою, далі проходить вздовж південної межі території парафіального цвинтаря до перетину з колишнім оборонним ровом в місці його перетину з високовольтною електромережею; далі повертає на південний захід вздовж залишків східного прясла оборонного рову до перетину з ґрунтовою дорогою ; з півдня та південного заходу проходить дугою вздовж залишків земляних укріплень до межі з ділянкою житлової забудови пр. Музейного.

4.1.2.7. Шпихлір і винний льох (мур.) - 1781 р.

Пам'ятка архітектури національного значення, ох. № 1107,
вул. Ф. Ракоці, 2.

Територія пам'ятки визначена на основі натурних візуальних досліджень та опрацювань архівної документації ін-ту «Укрзахідпроектреставрація», а також матеріалів історичних пошуків НДІ пам'яткоохоронних досліджень. Територію пам'ятки визначено в наступних межах: з південно-західної сторони межею хідника з боку вул. Ракоці; з заходу – межею хідника вул. І. Крилова, з півночі- по межі зeleкористування ділянок забудови з боку вул. Собранецької, далі – підпірною стіною вздовж північного фасаду до північної підпірної стіни під'їзду-пандусу ; далі вздовж підпірної стіни пандусу - до перетину з вул. Довженка.

4.1.2.8. Церква св. Ахистратига Михаїла (Шелестівська) (дер.) - 1777 р.

Пам'ятка архітектури національного значення, ох. № 172,
вул. Капітульна, 33-а.

Розташована на території пам'ятки містобудування - Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох. № 1-3к в межах вул. Корзо, вул. Підградської, пл. Ф. Корятовича, Ботанічної набережної.

Знаходиться на території Закарпатського музею народної архітектури та побуту.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки: з північного - заходу обмежена контрескарпною кам'яною стіною замкового рову.

4.1.2.9. Адміністративний будинок (мур.) - 1932-1933 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох. № 6-Зк, пл. Народна, 4. Розташована на території пам'ятки містобудування - Комплексу історичної забудови ХХ ст., ох. № 2-Зк в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

Територія пам'ятки обмежена з півдня, півночі, з заходу та сходу бордюрами хідників навколо будівлі.

4.2.1.10. Школа (мур.) (СШ №9) - 1885 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох. № 3-Зк, пл. Ш. Петефі, 15. Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки в наступних межах: з північного – заходу по межах з територіями будинків №5-13 на пл. Ш.Петефі, з північного сходу – по межі з будинками №№ 2-6 на Православній набережній, з південного-сходу – по межі з ділянкою № 17 на вул. Митрака.

4.2.1.11. Школа (мур.) (СШ 1) - 1912 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох. № 7-Зк, набережна Незалежності, 4. Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки в наступних межах: з півдня та південного-заходу – хідником набережної Незалежності, з північного-сходу межами територій будинків № 1-5 на вул. Корзо.

4.2.1.12. Школа (мур.) (СШ №10) - 1928 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох. № 9-Зк. Православна набережна, 24. Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки в наступних межах: з північного-заходу та північного-сходу – хідником Православної набережної, з південного-сходу – огорожею між територією пам'ятки та будинком № 3 на вул. Робітничій, хідником вул. Руської з заходу.

4.2.1.13. Школа (мур.) (СШ №4) - 1880 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 13-Зк, пл. Жупанатська 10. Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки в наступних межах: хідників вул.Підгірної, пл. Жупанатської, вул. Дайбозької, вул.Гоголя та огорожі між територією пам'ятки і ділянки № 4 на вул. Гоголя.

4.2.1.14. Готель "Київ" (мур.) - п. 20 ст.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 4-Зк, пл. Корятовича,1.

Територію пам'ятки визначено в наступних межах: з південно-східного, південного та західного боку - по лінії забудови пл. Корятовича та вул. Фединця; з північно-східного - по межі будинковолодінь № 3 на пл. Корятовича та № 4 на вул. Фединця.

4.2.1.15. Російська церква (мур.) - 1930 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 8-Зк,
Православна набережна, 23.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки в наступних межах: з північної, північно-східної сторони – хідниками Православної набережної, з південно-західної – хідником вул. М.Коцюбинського, з південної - огорожею території пам'ятки та ділянки № 3 на вул. М.Коцюбинського.

4.2.1.16. Особняк (мур.) - 1920 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 10-Зк, вул. М.Берчені, 45.
Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки в наступних межах: з південно-східного боку – тротуаром вул. М.Берчені, з південного-заходу по межі з ділянкою № 43, з північного - сходу – по межі з ділянкою № 47 на вул. М.Берчені.

4.2.1.17. Будинок хімічного факультету УжНУ (мур.) - 1896 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 11-Зк, вул. О.Фединця, 53
(уточнена назва - ансамбль Ужгородського університету 1896 р.)
Займає вигороджену ділянку, яка і є територією цієї пам'ятки, обмежену вулицями Вакарова, Панаса Мирного, Підгірною та хідником між сквером на вул.Фединця й огорожею території пам'ятки.

4.2.1.18. Будинок банку (мур.) - 1934-1936 рр.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 12-Зк, пл. Пушкіна, 1.
Знаходиться на території пам'ятки містобудування - Комплексу історичної забудови ХХ ст., ох. № 2-Зк в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.
Розташований в середовищі периметральної забудови.

4.2.1.19. Готель "Верховина" (мур.) - п. 20 ст.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 14-Зк, пл. Театральна, 5.
Знаходиться на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох. № 1-Зк в межах вул. Корзо, вул. Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної.
Розташований в середовищі периметральної забудови, межі ділянки визначені в границях землекористування.

4.2.1.20. Синагога (мур.) - 1911 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 15-Зк, пл. Театральна, 10.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-Зк в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної. Границя території пам'ятки визначена в межах історичної огорожі.

4.2.1.21. Житловий будинок (мур.) - 1873 р.

Пам'ятка архітектури місцевого значення ох. № 5-Зк, пл.Корятовича, 25. Знаходиться на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-Зк в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної. Розташований в середовищі периметральної забудови.

Будинок перебудований. Наказом управління культури Закарпатської ЛОДА № 01-05/106 від 18.07.2011 р. пропонується для виключення з переліку пам'яток.

4.2.1.22. Комплекс Замкової гори - XVI-XIX ст.

Пам'ятка містобудування місцевого значення ох. № 1-Зк, в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл.Корятовича, Ботанічної набережної. Територія пам'ятки з північно-західної сторони обмежена вул.Корзо, вул. Фединця, з північно-східної сторони - вул. Підградською, вул. Шумною; з півдня – Ботанічною набережною.

5.2.1.23. Комплекс історичної забудови XX ст.

Пам'ятка містобудування місцевого значення ох.№ 2-Зк, в межах вулиць Народна, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

4.2.1. 24-79. Пам'ятки історії.

4.2.1.24. Будинок, в якому жили і працювали А.Туряниця та І.Туряниця - діячі комуністичного руху на Закарпатті - 1967 р.

Пам'ятка історії ох. № 126, вул. Антонівська, 12.

Багатоквартирний житловий будинок XX ст. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.25.Будинок, в якому жив і працював закарпатський український письменник М.І. Томчаній - 20-і рр. 20 ст.

Пам'ятка історії ох. № 623, вул. М. Берчені, 82.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.26. Будинок, в якому розміщався штаб 18-ї Армії Українського фронту.

Пам'ятка історії ох. № 130, вул. М. Берчені, 45.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки в наступних межах: з південно-східного боку – тротуаром вул. М.Берчені, з південного-заходу по межі з ділянкою № 43, з північного - сходу – по межі з ділянкою № 47 на вул. М.Берчені.

4.2.1.27. Будинок, в якому жив і працював народний художник СРСР

Й.Й. Бокшай - 1926 р.

Пам'ятка історії, ох.№ 622, вул. Й. Бокшай, 3.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.28. Будинок, в якому жив відомий керівник революційного руху на Закарпатті, секретар крайової організації КПЧ - О. Борканюк - 1927 р.

Пам'ятка історії ох. № 127, вул. О. Борканюка, 15.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.29. Будинок, в якому жив і працював закарпатський український поет Ю.В.Боршош-Кум'ятський - 1950 р.

Пам'ятка історії, ох. № 624, вул.Ю.Боршош-Кум'ятського, 18.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.30. Будинок, в якому жив і працював закарпатський український поет Ю.А. Гойда - 1959 р.

Пам'ятка історії, ох. № 134, вул. Ю. та А. Бращайків,1.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплекс історичної забудови ХХ ст. ох.№ 2-3к в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

Багатоквартирний житловий будинок поч. ХХ ст. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.31. Будинок, в якому жив і працював народний художник України В.І. Свида - 1990 р.

Пам'ятка історії, ох. № 796, вул.Ватутіна, 6.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.32. Будинок, в якому жив і працював Закарпатський російський письменник М.Г. Тевельов - 1935 р.

Пам'ятка історії, ох. № 694, вул.Висока, 7.

Багатоквартирний житловий будинок. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.33. Будинок, в якому жив і працював народний художник УРСР А.А. Коцка - 1987 р.

Пам'ятка історії ох. № 751, вул.Віннична, 20.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.34. Будинок, в якому жив і працював Закарпатський культурний і політичний діяч А. Волошин - 1936 р.

Пам'ятка історії, ох. № 388, вул. А. Волошина, 36.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох. № 1-3к в межах вул. Корзо, вул. Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної. Територія пам'ятки визначена в межах землекористування будинку.

4.2.1.35. Будинок, в якому жив і працював письменник С.І. Панько - 30-і рр. 20 ст.

Пам'ятка історії, ох. № 533, вул. Ю. Гойди, 26.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови ХХ ст. ох. №2-3к в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.36. Будинок, в якому було прийнято звернення про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною - 1948 р.

Пам'ятка історії, ох. № 131, вул. В. Гренжі-Донського, 53.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.37. Будинок, в якому жив і працював письменник і культурний діяч В. Гренжа-Донський - 1932 р.

Пам'ятка історії, ох. № 292, вул. В. Гренжі-Донського, 51.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.38. Будинок, в якому народився Іштван Дендеші - 1948 р.

Пам'ятка історії, ох. № 797, вул. І. Дендеші, 8.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.39. Будинок, в якому жив і працював народний художник УРСР Ф.Ф. Манайло.

Пам'ятка історії, ох. № 642, вул. Другетів, 74.

Має вигороджену територію садиби, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.40. Будинок, в якому жив і працював Закарпатський фольклорист і перекладач М.І. Фінцицький - 1987 р.

Пам'ятка історії, ох. № 748, вул. О. Духновича, 25.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.41. Будівля першої електростанції міста - 1930 рр. Пам'ятка історії, вул. Електрозаводська, 4.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.42. Будинок, в якому жив і працював відомий Закарпатський художник А.Ерделі - 1910 р.

Пам'ятка історії, ох. № 133, провулок Ерделі, 3.

Будинок Ерделі знищений, на ділянці побудовано сучасний житловий будинок. Наказом управління культури Закарпатської ЛОДА №01-05/106 від 18.07.2011 р. пропонується для виключення з переліку пам'яток.

4.2.1.43. Фрагмент млина 1939 р.

Пам'ятка історії ох. № 113, пл. Жупанатська, 21

Будівля млина знищена, на ділянці побудовано сучасний адмінбудинок Ексімбанку. Наказом управління культури Закарпатської ЛОДА №01-05/106 від 18.07.2011 р. пропонується для виключення з переліку пам'яток.

4.2.1.44. Будинок, в якому жив учасник робітничого руху на Закарпатті М.В. Климпотюк .

Пам'ятка історії, ох. № 649, пл.Жупанатська, 12.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.45. Будівля чоловічої греко-католицької семінарії, в якій викладав А.Волошин та вчився І. Мондюк - 1884 р.

Пам'ятка історії, ох. № 793, вул. Капітульна, 26.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-3к в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.46. Будинок, в якому жив Закарпатський культурний та політичний діяч А. Волошин та в якому викладали відомі Закарпатські митці, фундатори Закарпатської школи живопису Й. Бокшай та А. Ерделі - XIX ст.,

Пам'ятка історії, ох. № 750, вул. Капітульна, 11.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-3к в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної. Територія пам'ятки визначена в межах землекористування будинку.

4.2.1.47. Будинок, в якому жив і працював заслужений художник УРСР З Шолтес – 20 рр. XX ст.

Пам'ятка історії, ох. № 901, вул.У. Кармелюка, 11.

Багатоквартирний житловий будинок. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.48. Будинок, в якому жили і працювали заслужені артисти УРСР Г.Г. Ігнатович та М.Л. Пільцер - 1960 р.

Пам'ятка історії, ох. № 625, Київська набережна, 7/4.

Багатоквартирний житловий будинок сер. XX ст. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.49. Будинок, в якому жив і працював Закарпатський угорський художник Д. Іяс -1994 р.,

Пам'ятка історії, ох. № 266, пл. Корятовича, 19.

Будинок знищений, на ділянці побудовано сучасний житловий будинок. Об'єкт пропонується для видалення з переліку пам'яток.

4.2.1.50. Будинок, в якому жив і працював Закарпатський український письменник, етнограф, археолог і педагог Ф.М. Потушняк - 30-і рр. 20 ст.

Пам'ятка історії, ох. № 135, вул. П.Мирного,4.

Багатоквартирний житловий будинок. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.51. Будинок, в якому жив і працював видатний Закарпатський культурний діяч П.В. Лінтур - 1936 р.

Пам'ятка історії, ох. № 643, вул.Митна, 21.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови XX ст. ох.№2-3к в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.52. Будинок, в якому розміщалася підпільна типографія Ужгородської організації КПЧ.

Пам'ятка історії ох. № 690, вул. Мукачівська, 49.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.53. Будинок, в якому зупинявся відомий чеський письменник І. Ольбрахт - 1931-1936 рр.

Пам'ятка історії, ох. № 650, вул. І. Ольбрахта, 21.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№1-3к в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.54. Будинок, в якому жив і працював Закарпатський культурний і громадський діяч І. Панькевич.

Пам'ятка історії, (охоронний номер відсутній)вул. О.Павловича,13.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.55. Місце перебування відомого угорського поета, учасника буржуазної революції 1848 -1849 рр. Ш. Петефі.

Пам'ятка історії, ох. № 122, пл. Ш.Петефі, 20.

Будинок розташований в середовищі периметральної забудови, територія пам'ятки визначена в межах землекористування.

4.2.1.56. Будинок, в якому жив і працював заслужений діяч мистецтв УРСР Г.М. Глюк - 1994 р.

Пам'ятка історії, ох. № 677, вул. Підгірна, 42.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.57. Будинок, в якому був відкритий перший Закарпатський університет – 1895 р.

Пам'ятка історії, ох. № 132, вул. Фединця, 53.

Займає вигороджену ділянку, яка і є територією цієї пам'ятки, обмежену вулицями Вакарова, Панаса Мирного, Підгірною та хідником між сквером на вул.Фединця.

4.2.1.58. Будинок, в якому жив композитор П.Милославський.

Пам'ятка історії, (охоронний номер відсутній) вул. Ракоці, 3.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови ХХ ст. ох. № 2-3к в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.59. Будинок, в якому жив фахівець друкарської справи, учасник літературного процесу на Закарпатті в 20-40-і рр. А. Бобульський,

Пам'ятка історії, ох. № 904, вул. Орлина, 1.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.60. Будинок, в якому розміщався робітничий клуб - центр партійної, профспілкової, культурно-масової роботи комуністів.

Пам'ятка історії, ох. № 129, вул. Робітнича, 7.

Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.61. Будинок, в якому жив і працював учасник робітничого руху на Закарпатті П.І. Варга.

Пам'ятка історії, ох. №540, вул. І. Сечені, 18.

Багатоквартирний житловий будинок. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.62. Будинок, в якому жив і працював відомий діяч комуністичного руху на Закарпатті І. Мондюк,

Пам'ятка історії, ох. № 125, вул. Собранецька, 37.
Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.63. Будинок, в якому жив і працював діяч профспілкового руху на Закарпатті А Дезе .

Пам'ятка історії, ох. № 128, вул. Собранецька, 45.
Багатоквартирний житловий будинок. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.64. Будинок, в якому жив і працював закарпатський художник Е.Р. Грабовський.

Пам'ятка історії, ох. № 644, вул. Собранецька, 31.
Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.65. Будинок, в якому жив і працював народний художник УРСР А.М. Кашай .

Пам'ятка історії, ох. № 42, вул. В. Стефаника, 42.
Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.66. Будинок першого театру на Закарпатті – поч. ХХ ст.

Пам'ятка історії, ох. № 904, пл. Театральна, 8.
Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№1-Зк в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної. Будинок розташований в середовищі периметральної забудови, територія пам'ятки визначена в межах землекористування

4.2.1.67. Будинок, в якому жив видатний Закарпатський лікар-хірург О. Фединець.

Пам'ятка історії, ох № 1, вул. О.Фединця, 9.
Має вигороджену територію, яка і є територією цієї пам'ятки.

4.2.1.68. Будинок, в якому жив композитор І. Мартон.

Пам'ятка історії, (охоронний номер відсутній) вул. І. Сечені, 18.
Багатоквартирний житловий будинок. Територія будинкокористування не визначена та не затверджена у встановленому порядку органами місцевого самоврядування.

4.2.1.69. Будинок, в якому працював М.К. Садовський.

Пам'ятка історії, ох. № 352, пл. Театральна, 8.
Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№1-Зк в межах вул. Корзо, вул. Підградської, пл.

Ф.Корятовича, Ботанічної набережної. Будинок театру розташований в середовищі периметральної забудови, територія пам'ятки визначена в межах землекористування.

4.2.1.70. Меморіальний комплекс "Пагорб Слави" - військове кладовище (228) - 1948 р.

Пам'ятка історії, ох. № 116, вул. Героїв.

Територію пам'ятки визначено в наступних межах: з заходу – східними межами ділянок парної сторони забудови вул. Ш.Руставелі, з півдня вул. Ерделі та вул. Тихою, з півночі, північного-сходу – територією міського цвинтара «Кальварія», зі сходу - територією цвинтара на вул. Героїв.

4.2.1.71. Кладовище на вул. Героїв, на якому знаходяться поховання відомих діячів радянського періоду, що внесені в перелік пам'яток історії:

- Могила Героя Радянського Союзу Анкудінова І. А., ох. № 117
- Могила діяча робітничого руху на Закарпатті Туряниці І.І., ох. № 118
- Могила керівника робітничого руху на Закарпатті Ваша І. М., ох. № 119
- Могила Героя Радянського Союзу Власова М.М., ох. № 536
- Могила Героя Радянського Союзу Микольчука М. Л., ох. № 628.

Територія кожної з могил-пам'яток історії знаходиться в межах кладовища на вул. Героїв, обмеженого з південного – заходу територією Меморіального комплексу "Пагорб Слави", зі сходу – вул. Тихою, з півночі – вул. Героїв.

4.2.1.72. Місце страти шести підпільників Великоберезнянщини.

Пам'ятка історії, ох. № 753, вул.Добрянського.

Територію пам'ятки визначено в межах газону перед будинком №2 на вул. Добрянського, на перехресті вул. Добрянського, Острівної та Яроцького.

4.2.1.73. Місце поховання К. Матезонського - композитора, музиканта.

Пам'ятка історії, ох. 894, вул. Капітульна, 33 а (музей архітектури та побуту).

Могила знаходиться на території Закарпатського музею народної архітектури та побуту в його північно-східній частині.

4.2.1.74. Могила Лучкая М. - закарпатського мовознавця, історика, автора першої друкованої граматики на Закарпатті

Пам'ятка історії, ох. № 120.

Поховання розташоване на території подвір'я Цегольнянської церкви.

4.2.1.75. Міське кладовище «Кальварія» на вул. Тихій, на якому знаходяться поховання відомих діячів історії та культури Закарпаття – 33 пам'ятки історії :

- Могила О.Фединця - видатного Закарпатського лікаря-хірурга ох. № 229
- Могила П.Милославського - громадського культурного діяча, композитора та дерегента ох. № 294

- Могила І.Контратовича - громадського та культурного діяча ох.№340
- Могила П.Цибульського - закарпатського українського письменника ох.№ 296
- Могила братів Ю. та А. Брацкайків - засновників товариства «Просвіта» ох.№ 408
- Могила Е.Грабовського - закарпатського українського художника ох.№26
- Могила Я.Петридеса - закарпатського скульптора ох.№ 216
- Могила І.Лаудона - закарпатського угорського вченого-ботаніка, педагога ох. № 235
- Могила Д.Іяса - закарпатського угорського художника ох.№ 400
- Могила закарпатського російського письменника Тевельова М. Г. ох.№138
- Могила Героя соціалістичної праці Гудак Ю. І. ох. № 139
- Могила учасника робітничого руху на Закарпатті Климпотюка М. В. ох.№ 535
- Могила учасника робітничого руху на Закарпатті Ротмана М. Е. ох.№693
- Могила закарпатського українського письменника Томчанія М. І. ох.№542
- Могила М. І. Фінцицького - закарпатського фольклориста та перекладача ох.№ 749
- Могила В. І. Свида - закарпатського скульптора, народного художника УРСР ох. № 795
- Могила П. П. Сиви - закарпатського краєзнавця та публіциста ох.№ 745
- Могила народного художника СРСР Бокшая Й. Й. ох. № 538
- Могила закарпатського культурного діяча П. В. Лінтура ох. № 675
- Могила заслужених артистів УРСР Ігатовича Г. Г. та Пільцер М. Л. ох.№626
- Могила закарпатського українського письменника Панько С. І. ох.№ 543
- Могила закарпатського українського поета Гойди Ю. А. ох.№ 137
- Могила закарпатського художника А.Ерделі ох.№ 537
- Могила Забора Д. Б. - композитора, заслуженого діяча мистецтв ох.№692
- Могила Потушняка Ф. М. - закарпатського українського письменника, етнографа та педагога, ох.№ 136
- Могила народного художника УРСР Манайла Ф. Ф. ох.№ 539
- Могила заслуженого діяча мистецтв Глюка Г. М. ох.№ 676
- Могила Кашая А. М. - народного художника УРСР ох.№ 41
- Могила А. А. Коцки - народного художника УРСР ох.№ 752
- Могила Шолтеса С. В. - заслуженого художника УРСР ох.№ 902
- Могила закарпатського українського поета Ю. В. Боршош-Кум'ятського ох.№ 627
- Могила П. І. Варги - учасника робітничого руху на Закарпатті ох.№ 541
- Могила І. Мартона - закарпатського композитора, педагога. ох. №

Могили-пам'ятки історії знаходяться на території міського цвинтар'я «Кальварія», який на заході межує з територією військового цвинтар'я

Меморіального комплексу "Пагорб Слави" та цвинтар'я на вул. Героїв; на півночі – з ділянками забудови вулиць Солов'їної та Малокам'яної, на сході – з ділянками забудови вулиці Винничної.

4.2.1.76. Пам'ятник жертвам I світової війни.

Пам'ятка історії, ох. №866. Кладовище на вул. Туряниці,5 (Радванське кладовище).

Територія пам'ятки з півночі, півдня та сходу обмежена підпірною стіною, з заходу – кам'яними сходами до церкви та Радванського цвинтар'я.

4.2.1.77. Дошка на честь лікаря Е. Новака - засновника Ужгородської лікарні,

Пам'ятка історії. Розташована на головному фасаді будинку обласної лікарні на вул. Ф.Ракоці, 9.

Будинок знаходиться на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови ХХ ст. ох.№ 2-Зк в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

4.2.1.78-88. Пам'ятки монументального мистецтва.

4.2.1.78. Пам'ятник закарпатським українським художникам Й.Бокшаю та А.Ерделі.

Пам'ятка монументального мистецтва ох. 070001-Н 355, вул. Жупанатська. Розташована в сквері-альпінарії на вул. Жупанатській,

Територія пам'ятки визначена в межах підпірної стіни скверу на півночі та тротуарів пл.Жупанатської на сході і вул. Довженка на півдні, є складовою частиною історичної території пам.арх. 1809 р. будівлі Ужанського жупанату.

4.2.1.79. Пам'ятник радянським воїнам "Україна-визволителям"–1970 р..

Пам'ятка монументального мистецтва ох.№ 070002-Н, вул.Собранецька.

Територія пам'ятки визначена габаритами насипу штучного пагорба, на якому вона розташована.

4.2.1.80. Пам'ятник угорському поету Ш.Петефі – 1990 р.

Пам'ятка монументального мистецтва ох.№900, пл. Петефі.

Споруджений у північно-західній частині скверу на пл. Ш. Петефі. Територія пам'ятки обмежена алеями скверу.

4.2.1.81. Погруддя російському поету О.С.Пушкіну - 1979 р.

Пам'ятка монументального мистецтва ох.№ 574, пл. Пушкіна.

Розташована на території Малаго Галагова в межах вулиць Брацайків та Крилова, розкритий в бік набережної Незалежності.

Територія пам'ятки визначена в межах газону, який розташований посередині площі.

4.2.1.82. Пам'ятник Є.Фенцику - Закарпатському письменнику і діячеві просвіти – 1926 р.

Пам'ятка монументального мистецтва ох.№ 386, пл.ім. Є.Фенцика.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№1-3к в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної.

Територія пам'ятки визначена в межах огорожі пам'ятника, який розташований на пл. Фенцика.

4.2.1.83. Пам'ятник угорському поету та педагогу Габору Дойко – 1994 р.

Пам'ятка монументального мистецтва ох.№ 264, вул. О. Фединця, 53.

Територія пам'ятки визначена в межах заощення, яке влаштоване посередині палісадника перед будівлею хімічного факультету Ужгородського державного університету.

4.2.1.84. Пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам – 1995 р.

Пам'ятка монументального мистецтва ох.№ 441, Православна набережна.

Територія пам'ятки визначена в межах південно-східної частини скверу на Православній набережній, навпроти буд. № 20.

4.2.1.85. Пам'ятник загиблим працівникам органів внутрішніх справ.

Пам'ятка монументального мистецтва. (Охоронний номер відсутній) Православна набережна.

Територія пам'ятки визначена в межах північно-західної частини скверу, влаштованого між Православною набережною та алеєю софори японської.

4.2.1.86. Пам'ятник жертвам I світової війни.

Пам'ятка монументального мистецтва ох.№ 866, вул.Турияниці, 5.

Територія пам'ятки з півночі, півдня та сходу обмежена підпірною стіною, з заходу – кам'яними сходами до церкви та Радванського цвинтаря.

4.2.1.87. Пам'ятник Тарасу Шевченку.

Пам'ятка монументального мистецтва, пл. Народна.

Розташований на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови ХХ ст. ох.№ 2-3к в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

Територія пам'ятки півкругла в плані, розміщена зі східної сторони скверу, визначена в межах мощення.

4.2.1.88. Пам'ятник О.Духновичу - 1999 р.

Пам'ятка монументального мистецтва, Київська набережна. (Охоронний номер відсутній)

Територія пам'ятки - в межах постаменту на площі перед драматичним театром на Київській набережній, 7.

4.2.1. 89-105. Пам'ятки садово-паркового мистецтва.

4.2.1.89. Ботанічний сад Ужгородського державного університету ("Ботанічний сад УжНУ").вул. Ольбрахта, 6.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва національного значення.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-3к в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної. Територія пам'ятки з півночі обмежена земельними ділянками парної сторони забудови вул. І Ольбрахта, з півдня - колією дитячої залізниці.

4.2.1.90. Ботанічний сад Ужгородського державного університету ("Ботанічний сад УжНУ"), вул. Красна, 23 (район «Шахта»).

Пам'ятка садово-паркового мистецтва національного значення.

Територія пам'ятки з півночі прилягає до межі міста, з півдня – до вул. Красної, на заході та сході межує з ділянками садибної забудови.

4.2.1.91. Парк "Боздошський", Боздошська дорога, 5.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Територія пам'ятки з заходу, півночі та сходу прилягає до заплави р. Ужа, з півдня обмежена Слов'янською набережною.

4.2.1.92. Парк "Підзамковий", вул. Підградська, 33.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Територія пам'ятки з півдня прилягає до заплави р. Ужа, з півночі обмежена насипом залізничного полотна та вул. Шумною.

4.2.1.93. Палісадник обласної лікарні, вул. Перемоги, 22.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Палісадник знаходиться на вигородженій території обласної лікарні навколо її корпусів. Територія пам'ятки з півдня обмежена вул. Перемоги, з заходу, півночі та сходу - в межах території землекористування лікарні.

4.2.1.94. Сквер міськлікарні (дендросад Лаудона), вул. Ф.Ракоці, 3.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Територія пам'ятки на півночі обмежена вул. Ф Ракоці, за заході – вул. Брайщаків, на півдні та сході – внутрішньо квартальною огорожею.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови XX ст. ох.№ 2-3к в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

4.2.1.95. " Алея лип на набережній річки Уж" , набережна Незалежності.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Територія пам'ятки обмежена бордюрами мощення тротуарів набережної на півночі, насипами укріплення берега ріки Уж на півдні на проміжку від пішохідного моста до західного транспортного моста.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови ХХ ст. ох.№ 2-Зк в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

4.2.1.96. Партерний сквер, пл. Народна.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Має форму видовженого з півдня на північ прямокутника з заокругленими кутами; знаходиться на центральній осі площі Народної перед адміністративним будинком; обмежена навколо проїздами вулиць.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови ХХ ст. ох.№ 2-Зк в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

4.2.1.97. Палісадник хімічного факультету Ужгородського державного університету, вул. О. Фединця, 53.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Знаходиться у південно-західній та північно-східній частині вигородженої території будівель хімічного факультету УжНУ, обмеженої вулицями Вакарова, Панаса Мирного, Підгірною та хідником між сквером на вул.Фединця й огорожею території пам'ятки.

4.2.1.98. Палісадник університетської бібліотеки, вул. Капітульна, 9.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу Замкової гори - XVI-XIX ст. ох.№ 1-Зк в межах вул. Корзо, вул.Підградської, пл. Ф.Корятовича, Ботанічної набережної.

Територію пам'ятки визначено в наступних межах: з південно-західної сторони – площею Капітульною, з південного-заходу по огорожі палісадника перед палацом єпископа; з північного-заходу – по по огорожі палісадника вздовж пров. Підгірного до південної межі ділянки №18 провул. Підгірного.

4.2.1.99. Рокарій ЗАТ "Закарпатліс", вул. Собранецька, 60.

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Знаходиться на вигородженій території будівлі ЗАТ "Закарпатліс", території в її північно-східній частині в межах хідників.

4.2.1.100. Сквер міськлікарні (дендросад Лаудона), міський альпінарій, пл. Жупанатська, (помилкова назва, уточнена назва - міський альпінарій).

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Територія пам'ятки є складовою частиною території Адміністративного будинку (Будинку правління Ужанського комітату), обмежена тротуарами

пл.Жупанатської зі сходу, вул. Довженка та підпірною стіною падусу- під'їзду до будівлі шпихліра на півдні, підпірною стіною з півночі.

4.2.1.101. Сквер ім. Т.Масарика, набережна Незалежності (біля моста ім. Т.Масарика).

Пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Територія пам'ятки визначена в межах: вул. І.Гойди на заході, вул. Довженка на півночі, пр. Свободи на заході та набережною Незалежності на півдні.

4.2.1. 102-107 Пам'ятки природно – заповідного фонду.

4.2.1.102." Сverdлови́на № 221", бульвар О. Фединця (навпроти будівлі хімфакультету).

Пам'ятка природи (гідрологічне джерело) місцевого значення.

Територія пам'ятки наближена до овальної форми і розташована на роздоріжжі вул. О.Фединця та вул.П.Мирного.

4.2.1.103. "Джерело № 1", вул. Ф.Ракоці, 3.

Пам'ятка природи (гідрологічне джерело) місцевого значення..

Розташована в альтанці на території пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення скверу міськклікарні (дендросаду Лаудона).

Розташована на території пам'ятки містобудування Комплексу історичної забудови ХХ ст. ох.№ 2-3к в межах вулиць Народної, Довженка, Першотравневої, Менделєєва, Ломоносова.

4.2.1.104. "Кипарис болотний", вул. Собранецька, 96.

Пам'ятка природи (ботанічна) місцевого значення..

Знаходиться посеред газону у північно-східній частині ділянки на вул. Собранецькій, 96.

4.2.1.105. "Ясен Масарика", набережна Незалежності, 2.

Пам'ятка природи (ботанічна) місцевого значення..

Знаходиться на газоні на розі вул. Корзо та набережної Незалежності.

4.2.1. 1-7. Пам'ятки археології.

4.2.1.1. Територія пам'ятки місцевого значення Палеолітична стоянка на Замковій горі, вул. Капітульна, 33 (33. – 40 – 13 тис. до н.е.)

Пам'ятка знаходиться на природному мисі на території сучасного музею Народної архітектури і побуту. Межа пам'ятки проходить:

- від умовної точки, що є найбільш південною точкою 135 горизонталі на північний захід вздовж лінії горизонталі та її умовного продовження до ґрунтової дороги;

- ґрунтовою дорогою на схід до повороту її на південь;
- умовною лінією строго на схід до перетину із 135 горизонталлю;
- вздовж 135 горизонталі на південь до вихідної точки.

4.2.1.2. Територія пам'ятки місцевого значення Городище в урочищі Ротонда, пров. Музейний (XI – XIII ст.), на цій же території розташована Групова могила (XI – XIII ст.)

Межа пам'ятки проходить:

- від перехресті вул. Високої та межі міста на захід вздовж вул. Високої до розгалуження;
- умовною лінією строго на захід до перетину із 170-ю горизонталлю;
- вздовж 170-ї горизонталі на південь, південний схід до ґрунтової дороги;
- ґрунтовою дорогою на північний схід до вихідної точки.

4.2.1.3. Територія пам'ятки місцевого значення Палеолітична стоянка, що розташована в мрн. Горяни, вул. Лисенка, біля кар'єру (100 – 40 тис. до н.е.)

Межа пам'ятки проходить:

- від місця перетину ґрунтової дороги 137 горизонталлю вздовж 137 горизонталі на північний захід до точки з координатою 48°36'10.4"N 22°20'02.1"E;
- умовною лінією відповідно до координат 48°36'10.5"N 22°20'01.2"E; 48°36'10.4"N 22°20'00.5"E; 48°36'10.1"N 22°20'00.3"E та далі до 130 горизонталі;
- вздовж 130 горизонталі на південний схід до краю кар'єру;
- умовною лінією, що, перетинаючи кар'єр, з'єднує 130 та 134 горизонталі;
- вздовж 134 горизонталі на південний схід до ґрунтової дороги;
- вздовж ґрунтової дороги на північ до вихідної точки.

4.2.1.4. Територія пам'ятки місцевого значення Поселення, розташованого біля амфітеатру, на південь від вул. Університетської (VI – III ст. до н.е.)

Межа пам'ятки проходить:

- від місця перетину вул. В. Сливки з 173 горизонталлю (орієнтовно 61 м вниз по вул. В. Сливки від місця перетину з вул. Університетською) вздовж 173 горизонталі на північний захід на 41 м.;
- умовною лінією, паралельною вул. В. Сливки на південний захід до перетину з 163 горизонталлю (відстань – 171 м);
- вздовж 163 горизонталі на південь та схід до вул. Орлика;
- умовною лінією на північ до 173 горизонталі (умовна точка знаходиться за 35 м на схід від вул. В. Сливки);
- вздовж 173 горизонталі на захід до вихідної точки.

4.2.1.5. Територія пам'ятки місцевого значення Поселення, розташованого по вул. Капушанській (I тис.)

Межа пам'ятки проходить умовною кривою, відповідно до координат:

48°36'48.1"N 22°16'17.3"E;
48°36'50.3"N 22°16'15.5"E;
48°36'47.7"N 22°16'07.2"E;
48°36'45.7"N 22°15'59.1"E;
48°36'42.8"N 22°15'58.6"E;
48°36'40.0"N 22°16'01.9"E;
48°36'43.5"N 22°16'16.0"E.

4.2.1.6. Територія щойно виявленого об'єкту археологічної спадщини Стоянка-поселення на Замковій горі (середній палеоліт, енеоліт, епоха пізньої бронзи, середньовіччя)

Межа об'єкту проходить:

- в місці перетину вул. Духновича та пров. Підгорного на південний схід вздовж вул. Духновича до перетину із 135 горизонталлю;
- вздовж 135 горизонталі на південний схід та північ, оминаючи Замкову гору до умовної точки, розташованої за 37 м на південний схід від краю замкового бастиону;
- умовною лінією, перпендикулярною 135 горизонталі, на північний схід до 130 горизонталі;
- вздовж 130 горизонталі на північ та захід до умовної точки, що відстоїть за 62 м на північ від краю замкового бастиону;
- на південний захід умовним перпендикуляром до 135 горизонталі;
- вздовж 135 горизонталі на захід та південний захід до вихідної точки.

4.2.1.7. Територія щойно виявленого об'єкту археологічної спадщини Стоянка-поселення, розташоване в мрн. Радванка, ур. "Кар'єр" (середній, верхній палеоліт, рубіж нашої ери)

Межа об'єкту проходить:

- від місця перетину вул. Стефаника та вул. Полтавської вздовж 130 горизонталі на південний схід до вул. Стефаника;
- вздовж вул. Стефаника на південний схід до точки з координатою 48°36'35.6"N 22°19'27.9"E;
- умовною лінією на південний захід, південь та північний схід (відповідно до координат 48°36'33.1"N 22°19'26.0"E; 48°36'31.7"N 22°19'25.5"E; 48°36'31.0"N 22°19'26.4"E; 48°36'31.0"N 22°19'29.1"E) та до перехрестя з вул. Стефаника (48°36'33.3"N 22°19'34.6"E);
- на північний схід ґрунтовою дорогою до траси М08;
- вздовж горизонталі на захід до вершини урвища;
- вздовж вершини урвища на південний захід та північний захід до 150 горизонталі;
- вздовж 150 горизонталі на північний захід до устя долини;
- умовною лінією на захід до 155 горизонталі;
- вздовж горизонталі на захід до ґрунтової дороги;

- ґрунтовою дорогою до вихідної точки.

4.2.2. Визначення зон охорони.

4.2.2.1. Комплексна охоронна зона.

А. Правобережної частини м. Ужгорода.

Оскільки перелічені в попередньому розділі будівлі пам'яток розташовані в безпосередній близькості одна від одної, враховуючи їх композиційний вплив на формування історичної забудови кварталів історичної частини міста, на основі аналізу сприйняття даних об'єктів з усіх видових точок та фронтів, прийнято рішення про визначення для них комплексної охоронної зони.

Територія комплексної охоронної зони правобережної частини міста Ужгорода визначена в наступних границях:

- з південно-західного боку по тротуару вул. Закарпатської до перехрестя з вул.Митною, з північно-західного - по тротуару парної сторони вул. Митної до перехрестя з вул. Собранецькою;

- з північного-сходу по тротуару непарної сторони вул. Собранецької до перехрестя з вул. Кошицькою, по вул. Кошицькій на північ до ділянки № 42а, по північних межах ділянок № 42-32;

- даліше в напрямку на північ по межах ділянок вул. Героїв до межі міського цвинтаря «Кальварія», по межах цвинтаря в північному та східному напрямках до північної межі ділянки №16 на вул. Білоруській, по північних межах будинків володінь №№ 19-31 вул. Дайбоської, по північній та східній межах ділянки №4 вул. Цегольнянської; даліше на південь до вул.Петрова, в напрямку на північний-схід – по західних межах ділянок №№17-47 на вул. Берчені; по північній межі ділянки №47 та №38 на вул. Берчені;

- в напрямку на південь – по межах ділянок №№38-32 на вул. Берчені, даліше по північних межах ділянок забудови вуд. Гренжі-Донського до північно-західної межі будинкової ділянки на вул.Бачинського,1; вниз по непарній стороні вул. Бачинського до вул. Другетів,75; по парній стороні вул.Другетів до вул.Шумної;

- по вул. Шумній до огорожі виробничої території, по південно-західній та північно-західній її частинах до вул. Панькевича; даліше по вул. Панькевича до перехрестя з вул. Електрозаводською; даліше в напрямку на південь по огорожі електростанції до насипу залізничного полотна , вздовж якого по південно-східній межі Підградського парку до вул. Шумної, по якій до заплави р. Ужа та по заплаві річки до вул. Закарпатської.

Площа території комплексної охоронної зони правобережної частини – 95, 08 га.

Б. Лівобережної частини м. Ужгорода.

Територія комплексної охоронної зони лівобережної частини міста Ужгорода визначена в наступних границях:

- з північно-західного, південно-західного боку тротуарами пл. Ш.Петефі; з південно-східного – огорожею скверу на пл. Ш. Петефі; далі в напрямку на південний схід – тротуаром непарної сторони вул.Митрака до перехрестя з вул. Робітничою, по непарній стороні вул. Робітничої до вул. М.Коцюбинського, далі по південно-західній та південно-східній сторонах огорожі території Руської церкви до заплави р. Ужа, по заплаві річки в північно-західному напрямку до пл. Ш.Петефі,1.

Площа території комплексної охоронної зони лівобережної частини – 15, 81 га.

Загальна площа території комплексної охоронної зони м. Ужгорода складає 110, 89 га.

4.2.2.2. Охоронні зони пам'яток, розташовані поза межами історичного ареалу .

Охоронна зона

***пам'ятки архітектури національного значення ох. №167,
садибного будинку к.ХVІ ст.в Радванці (мур.)
вул. І. Дієдеші,8.***

Охоронна зона визначена в межах парної сторони вул. Дворжака від №64 до перехрестя з вул.Гранітною, по вул. Гранітній до межі ділянки №4; по північно-східних межах будинків володінь №№1-23; далі по південно-східній межі території школи на вул. Дієдеші,23 до межі ділянки №12 на вул. Дієдеші, по її північно-східних, південно-східних межах , по межах ділянок №№12-2 вул Дієдеші до вул. Дворжака.

Площа охоронної зони пам'ятки – 2, 52 га

Охоронна зона

***пам'ятки архітектури національного значення ох.№190,
Ротонди ХІІ- ХІV ст., провул. Музейний,1.***

Враховуючи історичну, архітектурну, археологічну цінність території, охоронна зона пам'ятки визначена в наступних межах: по північно-східних межах ділянок на вул. Горянської Ротонди до розжолобку паралельно ґрунтовій дорозі за межами території міста, по якому в напрямку на південний-захід до вул. Лисенка, по вул. Лисенка на північний захід до поч.. вул. Дієдеші та Підвального провулку, по Підвальному провулку в напрямку на північний – схід до вул. Горянської Ротонди.

Площа охоронної зони пам'ятки – 33, 17 га.

Охоронна зона

***пам'ятки монументального мистецтва ох.№866,
пам'ятника жертвам І світової війни***

на вул.Туряниці,5.

Охоронна зона визначена в межах підпірної стіни на північному-заході, далі по правій стороні кам'яних сходів, з південної, східної та північної сторони – огорожею території церкви, зі східної сторони- підпірною стіною Радванського цвинтаря.

Площа охоронної зони пам'ятки – 0, 31 га.

*Охоронна зона
пам'ятки монументального мистецтва
пам'ятника О.Духновичу - 1999 р.
на Київській набережній.*

Охоронна зона визначена в межах площі перед драмтеатром.

Для об'єктів, які є пам'ятками історії чи садово-паркового мистецтва, згідно ДБН Б.2.2-3:2012 охоронні зони не опрацьовувалися.

4.2.2.3. Охоронні зони пам'яток археології. (питання площі зон)

Зона охорони археологічного культурного шару I категорії довкола Поселення багатошарового на території Боздошського парку (римський час, середньовіччя) та поселення багатошарового в урочищі Галагова (неоліт, доба бронзи, перші століття н.е., VIII – IX ст., XI – XIII ст.).

Межа зони охорони проходить:

від перехрестя вул. Щедріна та вул. Осипенко на південний схід по вул. Осипенко до берега р. Уж;

серединою течії р. Уж на південний захід до місця виходу старого русла р. Уж;

серединою старого русла Ужа на південний схід до озера;

вздовж урізу води північно-західним берегом озера до його найбільш північної точки;

на північний схід умовною лінією до вершини берега;

на схід берегом озера та перетинаючи насип до берега р. Уж;

на північ, північний захід серединою течії р. Уж до мосту;

на схід мостом та вздовж вул. Гленди до вул. Добролюбова;

вздовж вул. Добролюбова на північний схід до вул. Закарпатської;

на північ вздовж вул. Закарпатської до вул. Гвардійської;

на північний захід вздовж вул. Гвардійської до вул. І. Франка;

вздовж вул. І. Франка на південь до вул. Щедріна;

вздовж вул. Щедріна на захід та південний захід до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару I категорії довкола пам'ятки місцевого значення Поселення по вул. Капушанській (I тис.)

Межа зони охорони проходить:

від перехрестя вул. Копушанської та вул. Легоцького на південний схід по вул. Легоцького до асфальтованої дороги на південь від будинку по вул. Легоцького, 15.

асфальтованою дорогою на північний схід, з півдня оминаючи будинки 15 та 13 по вул. Легоцького до вул. Годинки;

по вул. Годинки на північний схід до вул. Достоевського;

по вул. Достоевського на північ до вул. Годинки;

по вул. Годинки на північний схід до вул. Погорєлова (Жуковського);

по вул. Погорєлован на північний схід до вул. Копушанської;

по вул. Копушанській на південний захід до східної межі території стадіону; західною межею стадіону та її продовженням на північний захід до вул. Володимирської;

по вул. Володимирській на південний захід до вул. Бабяка;

по вул. Бабяка на південний схід до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару I категорії (доба бронзи, середньовіччя) довкола Замкової гори.

Межа зони охорони проходить:

від місця, де вул. Корзо виходить на набережну вздовж правого берегу р. Уж на південний захід до продовження пров. Ботанічного;

вздовж пров. Ботанічного на схід до вул. І. Ольбрахта;

вздовж вул. І. Ольбрахта на південь до вул. Шумної;

вздовж вул. Шумної на північний схід до вул. Підградської;

вздовж вул. Підградської на північ та захід до вул. Фединця;

вздовж вул. Фединця на північний захід до пл. Корятовича;

вздовж пл. Корятовича на південний захід до вул. Корзо;

вздовж вул. Корзо на південний захід до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару I категорії довкола багатошарового поселення в Горянах (VIII – VII ст. до н.е., III – IV ст., XI – XIII ст.)

Межа зони охорони проходить:

від перехрестя вул. Дендеші та вул. Томчанія умовною лінією на схід до рівчака;

дном рівчака на північ до пров. Підвального;

по пров. Підвальному на північ до рівчака;

дном рівчака на північ до містка по вул. Високій;

містком до вул. Горянської;

по вул. Горянській на північний схід до межі міста;

вздовж межі міста на південний схід та південний захід до вул. Високої;

на захід вздовж вул. Високої до розгалуження;

умовною лінією строго на захід до перетину із 170-ю горизонталлю;

вздовж 170-ї горизонталі на південь, південний схід до ґрунтової дороги;

ґрунтовою дорогою на південний захід до 137 горизонталі;

вздовж 137 горизонталі на північний захід до тички з координатою 48°36'10.4"N 22°20'02.1"E;
умовною лінією відповідно до координат 48°36'10.5"N 22°20'01.2"E;
48°36'10.4"N 22°20'00.5"E; 48°36'10.1"N 22°20'00.3"E та далі до 130 горизонталі;
вздовж 130 горизонталі на південний схід до краю кар'єру;
умовною лінією, що, перетинаючи кар'єр, з'єднує 130 та 134 горизонталі;
вздовж 134 горизонталі на південний схід до ґрунтової дороги;
вздовж ґрунтової дороги на південний захід до вул. Лисенка;
по вул. Лисенка на північний захід до вул. Томчання;
по вул. Томчання на північ до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару I категорії довкола Поселення біля підніжжя г. Галагури та на північ від аеропорту (середина V – середина III тис. до н.е., XI – XIII ст.)

Межа зони охорони проходить:

- від краю ґрунтової дороги, що спускається з вершини Галагури, її продовженням на південний захід до вул. Лугової;
- по вул. Луговій на південний схід та північний схід до рівчака;
- по дну рівчака на схід та північний схід до вул. Лугової;
- по вул. Луговій на схід 207 м до ґрунтової дороги;
- ґрунтовою дорогою та її продовженням на північний захід до 120 горизонталі;
- вздовж 120 горизонталі на захід, південний захід до ґрунтової дороги і до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару I категорії довкола Поселення багат шарового біля перехрестя вул. Собранецької та вул. Стародоманської (III – IV ст., VIII – IX ст., XI – XIII ст.)

Межа зони охорони проходить:

- від перехрестя вул. Запорізької та вул. Собранецької на захід по вул. Запорізькій до ґрунтової дороги (перед будинком по вул. Запорізькій, 2);
умовною лінією строго на північ до 133 горизонталі;
вздовж 133 горизонталі на північний схід до траси E58;
трасою E58 на південний схід до перехрестя;
умовною лінією, перпендикулярною трасі E58 до 135 горизонталі;
вздовж 135 горизонталі на південний захід до ґрунтової дороги;
ґрунтовою дорогою на захід до вул. Собранецької;
по вул. Собранецькій на північ до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару I категорії довкола стоянки на г. Кальварії, терасі Дайбоц (палеоліт).

Межа зони охорони проходить:

- від перехрестя вул. Високої та вул. вул. Невицького на схід по вул. Невицького та її умовного продовження до 140 горизонталі;

по 140 горизонталі на південь до урвища;
дном урвища на захід та південний захід до вул. Петрова;
по 140 горизонталі на захід до вул. Цегольнянської;
по вул. Цегольнянській на північ та північний схід до вул. Високої;
по вул. Високій на північ до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару I категорії довкола двох поселень в ур. Загумени – першої половини I тис. та XII – XIII ст.

Межа зони охорони проходить:

від місця перетину трасою E58 153-ї горизонталі по 153-й горизонталі на північний захід та північ до вершини балки;
умовним продовженням попередньої лінії до 158-ї горизонталі;
умовною лінією, паралельною трасі E58, на північ до 164-ї горизонталі;
вздовж 164-ї горизонталі на захід до траси E58;
по трасі E58 на північ до межі міста;
вздовж межі міста на схід до 161 горизонталі;
вздовж 161 горизонталі на південний схід на 200 м;
умовною лінією на південний захід до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару II категорії охоплює центральну частину міста, де передбачається наявність середньовічного культурного шару, можливо, палеліту, а також виконує роль охоронної зони для пам'ятки раннього залізного віку.

Межа зони охорони проходить:

від місця перетину вул. Закапатської та вул. Гвардійської на південний схід до пл. Бабушкіна;
по пл. Бабушкіна на північний схід до вул. Собранецької;
по вул. Собранецькій на південний схід до ґрунтової дороги, що веде до тиру;
на північний схід ґрунтовою дорогою, а потім східною та північною межею території тиру до 160-ї горизонталі;
вздовж 160-ї горизонталі на північний захід та північ до урвища;
верхнім краєм урвища на північ до північно-східного кута урвища;
умовною лінією, що виходить з північно-східного кута урвища та є перпендикулярною до вул. Університетській;
по вул. Університетській на південний схід до асфальтованої дороги, що веде до Ужгородського національного університету;
умовною лінією, що з'єднує поворот до університету до перехрестя вул. Орлика та Гринчака;
вздовж південно-західної межі ділянки амфітеатру до вул. Орлиної;
по вул. Орлиній на південний схід до вул. Кошицької;
по вул. Кошицькій на південь до вул. Собранецької;
по вул. Собранецькій на південний схід до скверу на пл. Жупанатській;
вздовж західного краю скверу до вул. Дайбожицької;
- вздовж вул. Дайбожицької на північний схід до вул. Цегольнянської;

по вул. Цегольнянській на північ до 140 горизонталі;
по 140 горизонталі на північний схід та північ до урвища;
дном урвища на північний схід та схід до 140 горизонталі;
по 140-й горизонталі на північний схід та північ до умовної точки;
умовною лінією, що є продовженням вул. Невицького, та вздовж
вул. Невицького на захід до вул. Високої;
по вул. Високій на північ до вул. Криничної;
по вул. Криничній на південний схід до вул. Берчені;
по вул. Берчені на північний схід до вул. Стрільничої;
по вул. Стрільничій на південний схід до вул. Бачинської;
по вул. Бачинського на південь до вул. Сільвая;
по вул. Сільвая на південний схід до вул. Другетів;
умовним продовженням попередньої лінії до залізничної колії;
на південний схід та південний захід вздовж колії до вул. Шумної;
по вул. Шумній на південь р. Уж;
вздовж середини русла р. Уж на північний захід до місця розгалуження
вул. Православна набережна;
по вул. Православна набережна на південний схід до вул. Робочої;
по вул. Робочій на південний захід до вул. Мукачівської;
по вул. Мукачівській на південний схід до буд.38;
між будинками 38 та 40 на південний захід до вул. Лермонтова;
по вул. Лермонтова на південний захід та північний захід до вул. Польової;
по вул. Польової на південний захід до вул. Ф. Тихого;
по вул. Ф. Тихого на південний захід до вул. Польової;
по вул. Польовій на північний захід до вул. Вузької та продовженням цієї
лінії до вул. Швабської;
по вул. Швабській на південь до ґрунтової дороги між будинками 58 та 60;
ґрунтовою дорогою на південний захід до вул. Заньковецької;
по вул. Заньковецької на південний захід до просп. Свободи;
по просп. Свободи на північний захід до умовного продовження вул.
Володимирської;
по вул. Володимирській на південний захід до вул. Ватутіна;
по вул. Ватутіна на північний схід до вул. Говорова;
по вул. Говорова на північний захід до вул. Слов'янська набережна;
умовною лінією, що з'єднує вул. Говорова та продовження вул. І. Франка;
по вул. І. Франка на північний захід до вул. Добролюбова;
по вул. Добролюбова північний захід до вул. Закарпатської;
по вул. Закарпатській на північ до вихідної точки.

**Зона охорони археологічного культурного шару II категорії біля
цегельного заводу на вул. Минайській – залишки могильнику раннього
залізного віку.**

Межа зони охорони проходить:

від розгалуження вул. 8 Березня асфальтованою дорогою на північний схід
вздовж будинку по вул. 8 Березня, 20 до межі руїни цегельного заводу;

вздовж огорожі старого цегельного заводу на північ та північний схід до асфальтованої дороги;
вздовж асфальтованої дороги на схід до вул. Минайської;
вздовж вул. Минайської на південний захід до вул. 8 Березня;
по вул. 8 Березня на північний захід до вихідної точки.

Зона охорони археологічного культурного шару II категорії в мікрорайонах Горяни та Радванка - поселення багат шарового по вул. Гранітній (I ст. до н.е. – I ст. н.е., VIII – IX ст., X – XI ст.), поселення багат шарового по вул. Гранітній (I ст. до н.е. – I ст. н.е., XIV – XV ст.), поселення в ур. Вербінки (IX – XII ст.), а також культурного шару раннього залізного віку, римського часу та середньовіччя.

Межа зони охорони проходить:

від перехрестя вул. Гранітної та залізниці умовною лінією строго на північ до берега р. Уж;
вздовж лівого берега р. Уж на північний схід до межі міста;
вздовж межі міста на південь, а далі на схід до вул. Горянської;
по вул. Горянській на південний захід до містка по вул. Високої;
дном рівчака на південь до пров. Підвального;
по пров. Підвальному на південь до містка через рівчак;
умовною лінією на північ до 145-ї горизонталі;
вздовж 145-ї горизонталі на захід до балки;
по дну балки на південний захід до межі городів;
вздовж межевздовж 123-ї горизонталі на північний захід до вул. Новостефаника;
по вул. Новостефаника на північний схід до вул. Стефаника;
по вул. Стефаника на північ до розгалуження;
грунтовою дорогою, а далі вздовж підніжжя височини на схід до берега озера;
дорогою, що йде понад берегом, на південь та схід, огинаючи озеро до південного краю останнього;
вздовж краю кар'єру на схід, північ та північний захід до ґрунтової дороги;
парканом, оминаючи завод з півдня та заходу до вул. Гранітної;
вздовж вул. Гранітної на північний захід до вихідної точки.

4.2.3.Визначення зон регулювання забудови.

Враховуючи стан збереження історичної забудови міста Ужгорода, у зв'язку з необхідністю регламентувати як реконструкцію так і нове будівництво, проектом передбачено визначення меж територій зон регульованої забудови.

4.2.3.1. Зона регулювання забудови I категорії.

В. Правобережної частини м.Ужгорода.

До цієї зони входять територія історичної забудови в межах:

- з південно-східної сторони заплави р. Ужа на південний захід від вул. Закарпатської до вул. І.Франка, по парній стороні вул. І Франка до ділянки №54, далі по північно-західних межах ділянок вулиці Добролюбова, далі по межі будинковолонін до вул.Закарпатської,31-25, вул. Добролюбова,22 до вул. Боженка,31-27, до вул. Шевченка, 25, до вул. Боршош-Кум'ятського, 30, по вул. Бабушкіна, 5-1 до перетину з вул. Собранецькою; далі по непарній стороні вул. Собранецької до перетину з вул. Митною, по вул. Митній до вул. Закарпатської, по вул. Закарпатській – до заплави р. Ужа.

З північної сторони – по парній стороні вул. Собранецької до межі ділянки №60, по її північно-західній та північно-східній сторони до західних меж ділянок вул. Кошицької та Орлиної, далі по вул. Північній, Великокам'яній, Стрільничій, Берчені до вул. Бачинського, по вул. Маркуша, Фогарашія, далі в напрямку на південний-схід межею території казарм, перетинаючи вул. Другетів на південь по вул. Айвазовського до провул. Меблярів, по провул. Меблярів до вул. Заводської, Панькевича, по огорожі електростанції до насипу залізничного полотна, і в південному напрямку по межі з територією комплексної охоронної зони.

Площа території зони регулювання забудови І-ої категорії правобережної частини - 132, 77 га.

Г. Лівобережна частина м.Ужгорода.

До цієї зони входить територія історичної забудови кін. ХІХ –ХХ ст.ст. в межах:

- з північної сторони – від заплави р. Ужа до пл. Ш.Петефі, включаючи парну сторону площі, до тротуару навколо скверу на пл. Ш.Петефі, по тротуару вул. Митрака до №21, далі на південний-захід по межі ділянки №11, перетинаючи вул. Мукачівську, на південний-захід по межі будинковолоніння №8, по південно-західних межах ділянок будівель №3 1-10 вул. Мукачівської до перетину з вул. Швабською, по вул. Новака до пр.. Перемоги, по пр. Перемоги до вул. Сонячної, далі на північ до вул. Володимирської, перетинаючи її, по вул. Нововолодимирській до заплави р. Ужа.

Площа території зони регулювання забудови І-ої категорії лівобережної частини - 53, 70 га.

Територія зони регулювання забудови І-ої категорії м. Ужгорода складає 186, 47 га.

4.2.3.2. Зона регулювання забудови 2-гої категорії.

Д. Правобережної частини м.Ужгорода.

До цієї зони входять території забудови ХІХ - поч. ХХ ст.ст:

Межі проходять:

- з заходу по вул. І.Франка до вул. Фізкультурної, по вул. Фізкультурній до перетину з вул.Закарпатською, по вул. Закарпатській до перетину з вул. Собранецькою, по вул. Собранецькій до вул. Грибоєдова, по вул. Грибоєдова до вул. Північної, по вул. Північній до межі з територією регулювання забудови І категорії, по цій межі до вул. Собранецької, по вул. Собранецькій до вул.Загорської, Добролюбова, до Закарпатської та І.Франка.

Площа території зони регулювання забудови II-ої категорії правобережної частини - 95, 74 га.

Е. Лівобережної частини м.Ужгорода.

До цієї зони входить територія забудови поч. XX –XX ст.:

- з південно-західно сторони по пр. Свободи до перетину з пр. Перемоги , по пр. Перемоги до вул. Новака, по вул. Новака до перетину з вул. Щвабською, далше по південно-західних межах ділянок будівель №3 1-10 вул. Мукачівської, перетинаючи вул. Мукачівську до вул. Митрака, по вул. Митрака до вул. Робітничої, по якій до вул. Руської, по вул. Руській до межі ділянки №21, по її південній межі та межі ділянки №8 на вул.М.Коцюбинського, по вул. М.Коцюбинського, по вул. Лесі Українки, по вул. Дайки до вул. Анкудинова, по вул. Анкудинова до заплави р. Ужа; далше, по заплаві річки до межі міста на сході, по південно-східних межах ділянок вул. Гранітної до схилу, на якому розташований Радванський цвинтар, навколо схилу до вул. Стефаника, по вул. Стефаника до південної межі будинковолодіння №18а , по якій – до вул. Дієдеші, перетинаючи яку біля ділянки №14, далше по її межі, перетинаючи провулок, та по межі території дитячого садочка в північному напрямку до вул. Дворжака, до вул. Гагаріна, по вул. Гагаріна, перетинаючи залізничне полотно, до вул. Тихого та пр.. Свободи, вздовж якого до вул. Швабської, оминаючи пл. Кирила і Мефодія, далше вздовж пр. Свободи.

Площа території зони регулювання забудови II-ої категорії лівобережної частини - 222, 28 га.

Територія зони регулювання забудови II-ої категорії м. Ужгорода складає 318. 02 га.

4.2.3.3. Зона регулювання забудови пам'яток, які розташовані поза межами історичного ареалу.

***Зона регулювання забудови 1 категорії
пам'ятки архітектури національного значення ох.№190,
Ротонди XII- XIV ст., провул. Музейний,1.***

Зі південного-сходу – по непарній стороні вул. Горянської, з півдня - по північній межі будинковолодіння №75 вул. Горянської та північних межах будинковолодінь №№1-25 вул. Горянської ротонди, по межі міста зі сходу, далше за межею міста до польової дороги, північно-східна межа проходить за межею міста по розжолобках до перетину з залізничною колією в т. 160,96

і далі по залізничному насипу до перетину з вул. Дендеші, 143, по вул. Дендеші до №157 – перетину з вул. Горянською.

Зона регулювання забудови пам'ятки – 45, 85 га.

4.2.4. Визначення території історичного ареалу м. Ужгорода.

Спираючись на матеріали історичних пошуків, архівні матеріали інституту «Укрзахідпроектреставрація», пов'язані з збереженням та реставрацією об'єктів культурної спадщини, проведені натурні візуальні дослідження історичної забудови колишнього міста, проектом передбачено визначення території історичного ареалу в правобережній та лівобережній частинах міста та визначено їх межі.

4.2.4.1. Правобережна частина м. Ужгорода

В територію історичного ареалу правобережної частини Ужгорода увійшли три найважливіші складові ділянки, на яких зафіксовано розвиток міста в період XVI - XX ст.:

- територія замку X-XVI ст. та Замкової Гори в період, в який формувалася структура міста - XVI-XVII ст., коли забудовою була охоплена вся територія Замкової гори та сформована вулична мережа, яка зафіксована на карті XVIII ст. ;

- територія розвитку міста XVIII- XIX ст. ст. та
- територія забудована у 30-х рр. XX ст.

Хоча ці складові і понесли незначні втрати за складний історичний період свого існування, наявні історичні матеріали, збереженість планувальної та об'ємної структури дозволяє сформувати на їх основі межі історичного ареалу міста в його північній частині.

Територія історичного ареалу визначена в наступних межах:

- з південно-західного боку по тротуару вул. Закарпатської до перехрестя з вул. Митною, з північно-західного - по тротуару парної сторони вул. Митної до перехрестя з вул. Собранецькою, з північного-сходу по тротуару непарної сторони вул. Собранецької до перехрестя з вул. Кошицькою, по вул. Кошицькій на північ до ділянки №42а, по північних межах ділянок №42-32;
- далі в напрямку на північ по межах ділянок вул. Героїв до межі міського цвинтаря «Кальварія», по південно-західній межі військового кладовища Меморіального комплексу "Пагорб Слави" до вул. Ерделі, по вул. Ерделі на північний-схід по межі міського цвинтаря «Кальварія», по північній та східній межах ділянки №25 на вул. Винничній, по північній межі ділянки №26 на вул. Винничній, по східних межах ділянок №№27-15 на вул. Цегольнянській; по східних межах ділянок вул. Цегольнянської до перетину з вул. Петрова, по східних межах ділянок №№2-12 вул. Петрова, по східних межах вул. Цегольнянської до межі ділянки №2;
- далі на схід по підпірній стінці до кута ділянки №15 на вул. Берчені, по західних межах ділянок №№15-47 на вул. Берчені, далі, перетинаючи вулицю, по північній межі ділянки №38 на вул. Берчені, по західних межах ділянок №№38-28 на вул. Берчені; далі по північних межах ділянок

№№45-67 вул. Підгірної та північно-західній межі території лікарні на вул. Другетів,2; по вул. Другетів в напрямку на південь до вул.Чернишевського;
- по вул.Чернишевського до вул.Кармелюка, по вул.Кармелюка до вул.Підгірної,70; по парній стороні вул.Підгірної до вул.Яроцької по непарній стороні вул.Яроцької до перетину з вул. Острівною, по вул. Острівній до меж ділянок вул. Підградської, по північних межах ділянок вул. Підградської в напрямку на схід до вул. Шумної; далше на південь по вул. Шумній до західного транспортного мосту; далше по заплаві р.Уж в напрямку на захід до перетину з вул.Закарпатською.

Територія історичного ареалу правобережної частини - 119, 25 га.

4.2.4.2. Лівобережна частина м.Ужгорода.

Лівобережна територія у прилеглий до річки Ужа центральній частині зберегла структуру та, частково, архітектурний вистрій XIX – поч. XX ст.

Збереженість планувальної та об'ємної структури дозволяє сформуувати на їх основі межі історичного ареалу міста в його південній частині.

Територія історичного ареалу визначена в наступних межах:

- з південно-західної сторони по парній стороні вул. Новака,18-26, по північно-західній межі ділянки №26 на вул. Новака, по південній та північно-західній межі ділянки №11 на вул. Л.Толстого, по непарній стороні вул. Л.Толстого до №5-а, перетинаючи вул. вул. Л.Толстого в напрямку на північний-схід по межі ділянок №10 на вул. Л.Толстого та драмтеатру на Київській набережній,9;

- далше, перетинаючи Київську набережну, по заплаві р. Уж вздовж Київської та Православної набережних; перетнувши Православну набережну в районі Руської церкви, по південно-східній та західній межах території церкви, вздовж Православної набережної до перетину з вул. Робітничою; по непарній стороні вул. Робітничої до вул. Митрака, по непарній стороні вул. Митрака до буд. №17, перетинаючи вул. Митрака; по межі між будинками №№15 та №13 на вул. Мукачівській, перетинаючи вул. Мукачівську; по межі буд. №10 на вул. Мукачівській; далше по південно-західних межах ділянок №№ 10-2 на вул. Мукачівській; до вул. Новака; по вул. Новака до буд. №18.

Територія історичного ареалу лівобережної частини - 20, 58 га.

Разом територія історичного ареалу м. Ужгорода складає 140. 10 га.

4.2.5. Режими використання зон охорони.

4.2.5.1. Режими використання охоронних зон.

Режими регулювання згаданих територій визначаються в розділі 3.4. ДБН Б.2.2-2-2008 «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування»«Режими використання територій зон охорони пам'яток».

В зонах охорони пам'ятки запроваджується відповідний режим, який сприяє збереженню як самої пам'ятки, так і її містобудівного та композиційного оточення. Режим зон охорони регламентує основні архітектурні риси, масштаб та габарити об'єктів реконструкції і нової забудови, характер впорядкування територій, проведення будівельних, інженерних, земляних та інших робіт; використання будівель, споруд і територій.

В зонах охорони пам'ятки регламентуються містобудівна та архітектурна діяльність з метою збереження та регенерації традиційного характеру середовища пам'ятки, максимального використання композиційних і пейзажно-видових якостей пам'ятки.

Планувальні, будівельні, інженерні, земляні роботи в охоронних зонах пам'ятки здійснюють лише за проектами погодженими уповноваженими органами охорони культурної спадщини.

В охоронній зоні зберігається історично цінне розпланування, забудова, впорядкування територій та ландшафт, усуваються дисгармонійні будівлі і споруди та елементи впорядкування, створюються сприятливі умови для огляду пам'ятки та її оточення.

В охоронній зоні забезпечується необхідні для збереження пам'ятки гідрогеологічні умови, захист від зсувів, динамічних впливів, пожежну безпеку та інші фактори.

В охоронній зоні за погодженням із відповідними органами охорони культурної спадщини можуть виконуватися:

- роботи пов'язані із збереженням, регенерацією та відтворенням будівель і споруд; розплануванням та впорядкуванням, які формують історичне середовище пам'ятки;
- влаштування під'їзних доріг і пішохідних доріжок, автостоянок, зовнішнього освітлення, озеленення та впорядкування, встановлення інформаційних стендів та вітрин, які стосуються пам'ятки; забезпечення інших форм впорядкування, які викликані умовами сучасного використання, але такими, що не порушують традиційного характеру середовища пам'ятки та навколишнього оточення, що їй підпорядковане;
- земляні роботи, якщо вони не порушують середовища пам'ятки та археологічно цінних територій;
- заміна існуючих будівель та споруд будівлями, спорудами та зеленими насадженнями, які не заважають візуальному сприйняттю об'єкту, не порушують його оточення;
- вибіркові реконструкції, які не порушують традиційного характеру середовища, у відповідності з розробленими і погодженими історико-містобудівними обґрунтуваннями.

Нове будівництво в межах охоронної зони можливе лише у виключних випадках і тільки за проектами, розробленими на основі історико-містобудівних обґрунтувань та погодженими з відповідними органами охорони культурної спадщини.

В охоронній зоні забороняється реконструкція, будівництво, земляні роботи і впорядкування територій, що порушують засади збереження пам'ятки та традиційного характеру її середовища.

4.2.5.2. Режими використання в межах зони регулювання забудови 1-ї категорії (регулювання суворого режиму).

Зони регулювання забудови 1-ї категорії є зоною суворого регулювання забудови. На території зони регулювання забудови 1-ї категорії зберігається існуюче планування. Нове будівництво і реконструкцію підпорядковують основним закономірностям історичної забудови кожного кварталу з додержанням відповідності архітектури нових будинків і споруд пам'яткам, а також з урахуванням масштабних, стильових, колористичних та інших особливостей традиційного середовища.

В зоні регулювання забудови зберігається цінна історична забудова та розпланування, виразні елементи ландшафту; забезпечується можливість огляду та сприйняття пам'ятки;

Нове будівництво та реконструкція регламентується розташуванням, функціональним призначенням, висотою, характером вирішення, масштабом, матеріалом та кольоровим вирішенням;

Для забезпечення огляду пам'ятки та збереження особливостей її видового сприйняття в панорамах і перспективах необхідно:

- зберігати оглядові точки, найсприятливіші для візуального сприйняття пам'ятки;

- не закривати пам'ятку новобудовами та насадженнями, не допускати зведення нових будинків та споруд, які негативно вплинуть на композиційну значимість пам'яток.

В зоні регулювання забудови не дозволяється розміщувати промислові підприємства, транспортні, складові та інші споруди, створюють загрозу забруднення водного та повітряного басейну, пожежну небезпеку та порушують традиційний характер історично сформованого середовища.

В зоні регулювання забудови не дозволяється будівництво транспортних розв'язок та інженерних споруд, які порушують традиційний характер середовища пам'ятки.

Будівництво, реконструкція, інженерні, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами охорони культурної спадщини.

Зони регулювання забудови 1-ї категорії є зоною суворого регулювання забудови. На території зони регулювання забудови 1-ї категорії зберігається існуюче планування. Нове будівництво і реконструкцію підпорядковують основним закономірностям історичної забудови кожного кварталу з додержанням відповідності архітектури нових будинків і споруд пам'яткам,

а також з урахуванням масштабних, стильових, колористичних та інших особливостей традиційного середовища.

На території зони регулювання забудови 1-ї категорії заборонено будівництво будинків, які порушують структуру та характер історично сформованого середовища забудови та перевищують її висотність. Характер та структура реконструйованої забудови та новобудов визначається відповідно до висновків та рекомендацій історико-містобудівного обґрунтування.

На територіях зон регулювання забудови 2-ї категорії складності допускаються обмежені перетворення, зберігаються характерна історична планувальна структура, висота та масштаб забудови.

На територіях зон регулювання забудови 2-ї категорії будівництво регулюється в залежності від природніх умов та регламентуються висотністю до п'яти поверхів. Структура та висотність забудови вирішується на основі історико-містобудівного обґрунтування в кожному окремому випадку.

На територіях поза межами визначених зон регулювання забудови будівництво регламентується існуючим містобудівельним законодавством з розробленням та погодженням параметрів будівництва (структури та висотності) в установленому законодавством порядку.

4.2.5.4. Режими використання в межах зони регулювання забудови II-ї категорії

В зоні регулювання забудови зберігається цінна історична забудова та розпланування, виразні елементи ландшафту; забезпечується можливість огляду та сприйняття пам'ятки;

Нове будівництво та реконструкція регламентується розташуванням, функціональним призначенням, висотою, характером вирішення, масштабом, матеріалом та кольоровим вирішенням;

Для забезпечення огляду пам'ятки та збереження особливостей її видового сприйняття в панорамах і перспективах необхідно:

- зберігати оглядові точки, найсприятливіші для візуального сприйняття пам'ятки;
- не закривати пам'ятку новобудовами та насадженнями, не допускати зведення нових будинків та споруд, які негативно вплинуть на композиційну значимість пам'ятки.

В зоні регулювання забудови не дозволяється розміщувати промислові підприємства, транспортні, складові та інші споруди, створюють загрозу забруднення водного та повітряного басейну, пожежну небезпеку та порушують традиційний характер історично сформованого середовища.

На територіях зон регулювання забудови 2-ї категорії складності допускаються обмежені перетворення, зберігаються характерна історична планувальна структура, висота та масштаб забудови.

На територіях зон регулювання забудови 2-ї категорії будівництво регулюється в залежності від природних умов та регламентуються висотністю до п'яти поверхів. Структура та висотність забудови вирішується на основі історико-містобудівного обґрунтування в кожному окремому випадку.

Будівництво, реконструкція, інженерні, земляні та інші роботи в зоні регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими відповідними органами охорони культурної спадщини.

4.2.6. Режими використання територій пам'яток археології та шойновиявлених об'єктів археологічної спадщини.

Усі містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи у передбачених межах можуть здійснюватися лише з дозволу відповідного органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Прокладання транспортних комунікацій, інженерних мереж, які порушують підземні частини будівель і споруд, обладнання, благоустрій територій повинні відповідати вимогам охорони культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища. Під час робіт з благоустрою територій та прокладання інженерних мереж пріоритетними є ті, що дотримуються вже існуючих трас комунікацій.

На території пам'ятки забезпечується охорона археологічного культурного шару, дозволяється проведення археологічних досліджень з консервацією та музеєфікацією виявлених розкопками цінних об'єктів, а також збереження недоторканих (резервних) ділянок культурного шару для дослідження їх у майбутньому.

Будь-яким земляним роботам, будівельним роботам, пов'язаним з розкриттями, мають передувати археологічні дослідження (розкопки). У проектно-кошторисній документації на будівництво в обов'язковому порядку передбачаються кошти на проведення археологічних досліджень перед початком земляних робіт.

Режим використання території зони охорони археологічного культурного шару I категорії.

На території зони охорони археологічного культурного шару I категорії встановлюється єдиний режим, що передбачає:

Всі будівельні і земляні роботи в межах зони охорони археологічного культурного шару проводяться з дозволу органів охорони культурної спадщини та під наглядом фахівця-археолога.

Погодження з відповідним органом охорони культурної спадщини передбачає обов'язкову археологічну експертизу ділянки запроектованих земляних, будівельних або меліоративних робіт за допомогою візуального обстеження або закладання розвідкових шурфів.

До початку будівельних робіт в межах зони повинні проводитись археологічні розкопки відповідно до планів розміщення будівництва. У проектно-кошторисній документації на будівництво в обов'язковому порядку передбачаються на це кошти.

Після завершення археологічних досліджень цінні ділянки культурного шару, виявлені й залишені на місці фрагменти стародавніх будівель і споруд підлягають охороні, консервації та музеєфікації як нерухомі об'єкти культурної спадщини. У разі їх відсутності, повністю вивчені ділянки археологічного культурного шару, за рішенням відповідних органів охорони культурної спадщини, виключаються зі складу зон охорони археологічного культурного шару.

Режим використання території зони охорони археологічного культурного шару II категорії.

На території зони охорони археологічного культурного шару II категорії встановлюється єдиний режим, що передбачає:

Всі будівельні і земляні роботи в межах зони охорони археологічного культурного шару проводяться з дозволу органів охорони культурної спадщини та під наглядом фахівця-археолога.

Погодження з відповідним органом охорони культурної спадщини передбачає обов'язкову археологічну експертизу ділянки запроектованих земляних, будівельних або меліоративних робіт за допомогою візуального обстеження або закладання розвідкових шурфів.

Розвідкове шурфування в межах зони повинне проводитись до початку будівельних робіт відповідно до планів розміщення будівництва. У проектно-кошторисній документації на будівництво в обов'язковому порядку передбачаються на це кошти.

У разі виявлення залишків археологічних об'єктів обов'язковим є проведення археологічних розкопок на всій площі запроектованих робіт.

4.2.5.5. Режим використання територій історичних ареалів.

Режими використання територій у межах історичного ареалу визначаються як режимами використання територій зон охорони пам'яток, встановлених на території ареалу, так і вимогами до використання територій в межах зон регулювання забудови 1-ї категорії.

В межах історичного ареалу пріоритетним напрямом містобудівної діяльності є збереження традиційного характеру середовища, охорона і раціональне використання розташованих в його межах пам'яток і об'єктів культурної спадщини, збереження містоформуючої ролі об'єктів культурної спадщини.

В історичному ареалі зберігається існуючий характер забудови у вигляді історично сформованих кварталів забудови давнього Ужгорода, так і дискретно розташованих кварталів малоповерхової садибної забудови сформованою в різні періоди розвитку міста.

У межах історичного ареалу опрацюванню проектною документацією впровадження нової функції, реконструкції будівель і споруд, а також новому будівництву в обов'язковому порядку передують розроблення історико-містобудівних обґрунтувань.

Історико-містобудівне обґрунтування визначає принципову можливість будівництва, реконструкції будівель і споруд на відповідній земельній ділянці, а також граничні параметри (структурні, планувальні та висотні) об'єктів нового будівництва та будівель і споруд, які підлягають реконструкції.

Опрацювання історико-містобудівних обґрунтувань, які передують розробленню проектної документації на будівництво чи реконструкцію будівель (споруд) у межах історичного ареалу м. Ужгорода, забезпечує замовник.

Дотримання вимог Постанови КМУ «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць» від 13.03.2002 р. № 318 забезпечує державний орган охорони культурної спадщини Закарпатської обл. місцевий орган охорони культурної спадщини та орган містобудування і архітектури м. Ужгорода.

Історико-містобудівне обґрунтування, із відповідним висновком обласного органу охорони культурної спадщини погоджує центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, тобто Міністерство культури України. Ці повноваження, в разі необхідності, можуть бути в установленому порядку делеговані місцевому органу охорони культурної спадщини.

Для вирішення містобудівних завдань збереження, впорядкування та викристання історичної забудови міста в цілому, чи на окремих ділянках, доцільно опрацювати проекти регенерації просторів історичної забудови в межах кварталів, які ляжуть в основу розроблення місцевих правил забудови згідно п. 16 Постанови КМУ від 13.03.2002 р. № 318.

Погодження програм та проектів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт в історичному ареалі, надання дозволів на проведення таких робіт, погодження проектів відведення земельних ділянок в історичному ареалі здійснює відповідно до п.19, ст.5 Закону України «Про охорону культурної спадщини» центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, тобто Міністерство культури України; ці повноваження можуть бути делеговані органам охорони культурної спадщини нижчого рівня.

Список найважливіших джерел і літератури:

Бернякович К., Древнеславянские памятники Закарпатской области (СССР). – Slovenska Archeologia, 1957. V, № 2, 435-455.

Гранчак І., Балагурі Е., Деякі питання стародавньої історії Ужгорода // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород, 1972, 114-133.

Гранчак И. М., Куценко К.А., Маняк В.В., Хланта А.В. Ужгород. // История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. К., 1982. – С.88-120.

Гранчак І., Пальок В., Місто над Ужем. – Ужгород, 1973.

Історія Ужгорода. – Ужгород, 1993.

Кобаль Й., Ужгород відомий і невідомий. – Львів, 2003(2008).

Пеняк С.І., Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII вв. – Київ, 1980.

Сова П., Прошлое Ужгорода. – Ужгород, 1937.

Fincicky M., Polgármesteri jelentés Ungvár város közállapotáról. – Ungvár, 1907, 1909, 1912.

Hodinka A., Adalékok az Ungvár var és tartománya, es Ungvár város történetéhez. – Ungvár, 1918.

Mészáros K., Ungvár története, a legrégebb időktől máig. – Pest, 1861.

Szova-Gmitrov P., Ungvár multja. – Ungvár, 1944.

Technická práce e zemi Podkarpatoruské. 1919-1933. Red. Ing. J. Musil. – Užhorod, 1933.

Ungvár és Ung vármegye. – Budapest, 1940.

Література.

Гранчак І., Балагурі Е., Деякі питання стародавньої історії Ужгорода. – Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород, 1972. 114-133.

Гранчак И.М., Куценко К.А., Маняк В.В., Хланта А.В., Ужгород.//История городов и сел. Украинской ССР. Закарпатська область. – К., 1982, с. 88-130.

Гранчак І., Пальок В., Місто над Ужем. – Історичний нарис. – Ужгород, 1973.

Сова П., Прошлое Ужгорода. – Ужгород. – 1937.

Deschmann A., Kárpátalja műemlékei. – Budapest, 1990, 37-60.

Engel P., Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. – Századok, 1985, 119, №4. 941-1005.

Fényes E., Magyarország geographiai szótára. – Pest, 1851.

Fincicky M., Polgármesteri jelentés Ungvár város közállapotáról. I-III, Ungvár. 1907, 1909, 1912.

Hodinka A., Az ungvári vár és tartománya és Ungvár város történetéhez. – Ungvár, 1917.

Kobály J. Néhány észrevétel Ungvár korai történetéről.// Magyarország és a Kijevi Ruszj. – Ungvár, 2001, 144-165.

Mészáros K., Ungvár története, a legrégebb időktől maig. Pesten, 1861.

Szova-Gmitrov P., Ungvár multja. - Ungvár, 1944.

Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919-1933. Red. Musil J. – Užhorod, 1933.

Uličný F., Dejiny osídlenia Užskej župy. – Prešov, 1995, 245-250.

Ungvár és Ung vármegye. Szerk. Csikvári A. – Budapest, 1940.

Виконав: Йосиф Кобаль зав. відділом археології Закарпатського краєзнавчого музею.

